

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСЙ

Маҷаллаи илмӣ

№ 1.
2021

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ЧУМҲУРИИ
ТОЧИКИСТОН ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА
НОМИ РӯДАҚӢ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакӣ Академияи миллии
илмҳои Чумхурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдураҳмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Буҳориев

Нишинии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакӣ Академияи
миллии илмҳои Чумхурии Тоҷикистон,
хӯраи 11, дафтари маҷаллаи «Суҳаншиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-
40

Шоҳиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Чумхурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябрei соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябрri 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи «Суҳаншиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандai
КОА-и назди Президенти Чумхурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳrir:

Абдуҷаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Боймурод Шарифзода

(директори ИЗА АМИТ),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Муллоаҳмад

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Ҳасани Султон

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Низомиддин Зоҳидӣ

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.)

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Саҳидод Раҳматуллоzода

(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Абдунаబӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),

Олимҷон Ҳоҷамуров (д.и.ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),

Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),

Сӯғизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),

Ҳошимова Ҳуршеда (н.и.ф.),

Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),

Муҳаммадиев Шамсиiddин (н.и.ф.),

Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),

Шариф Шукурев (Россия), Замир Саъдулло (Чин),

Алий Акбаршоҳ (Хинд), Орифи Навшоҳӣ (Покистон),

Муциби Мехрӯд (Афғонистон),

Александер Хейзер (Олмон), Ҷаъфар Муҳаммад (Ўзбекистон),

Садрӣ Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакӣ Академияи миллии илмҳои Чумхурии
Тоҷикистон, 2021.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1.
2021

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Рудаки Национальной
академии наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманинов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 11, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40
Подписной индекс в каталоге «Почтаи
точик» -77755
Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик НАНТ, д.ф.н.),
Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
Н. Салими (академик НАНТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Н. Зохиди (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Рахматуллоzода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Х. Хошимова (к.ф.н.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукров (Россия), Али
Акбаршох (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джальфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Сайдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, 2021.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСЙ

Тўраев Бурҳон. Нақши ҷаши ва суннатҳои мардумӣ дар номвожаҳои ҷуғрофии Водии Яғноб	5
Камолова Гулруҳсор, Ҳикматов Ҷумъабой. Баррасии назариявии воҳидҳои фразеологӣ дар забоншиносии тоҷик	13
Султонова Раъно. Истифодаи калимаҳои ҳарбӣ дар дарсҳои забони русӣ.....	22
Мирзошоев Сухроб. Ифодаи услубии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ дар забонҳои помирӣ (аз рӯйи мушоҳидаи маводи забони шӯғнӣ)	31
Тухтасунов Обиддин. Шарипов А. Ягонагии решашо дар бъзве калимаҳои забонҳои форсӣ ва русӣ	39

АДАБИЁТШИНОСЙ

Амирзода Субҳон. Авомили назариявӣ ва идеологии инкишифи адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳри қарни XIX	55
Сафаров Умарҳоҷа, Казакова Умринисо. Ситоишгари диёри офтоб	71
Асозода Ҳотам. Аз таърихи таълиф ва интишори «Захират-ул-мулук»-и Алии Ҳамадонӣ	83
Шерматова Фирӯза. Нозими Ҳиротӣ ва мақоми ў дар адабиёти форсу тоҷик	91
Зикаева Саида. Баҳсҳо оид ба мансубияти “Хусравнома” ба Шайх Аттори Нишопурӣ	102
Абдулқодир Начмиддин. Низомии Ганҷавӣ дар таҳқики Аълоҳон Афсаҳзод	116
Ёраҳмадзода Шодиҷон., Раҷабалиев Хайрулло. Тавзехи истилоҳоти мансуб ба наҷод дар забони адабии тоҷикӣ	129

ФОЛКЛОРШИНОСЙ

Исмоилов Фариддун. Тасвири як ҳайвони заҳматқарин дар намунаҳои осори шифоҳӣ	150
--	-----

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Тураев Бурхон. Роль праздника и народных традиции в географических названиях Ягнобской долины.....	5
Камолова Гулрухсор, Хикматов Джумабай. Теоретические разработки ФЕ в таджикском языкоzнании	13
Султонова Рано. Использование военной лексики на занятиях русского языка	22
Мирзошоев Сухроб. Стилистическое выражение фразеологических единиц таджикского языка в памирских языках	31
Тухтасунов О. Шарипов А. Единые корневые основы в некоторых словах персидского и русского языков	39

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Амирзода Субҳон. Теоретические и идеологические факторы развития таджикской литературы в мовароуннахре XIX века ...	55
Сафаров Умарходжа, Казакова Умринисо. Певец солнечного края	71
Асозода Хотам. Из истории создания и издания «Захират-ул-мулук» Али Хамадони	83
Шерматова Фируза. Нозим Хирати и его место в персидско-таджикской литературе	91
Зикаева Саида. Дискуссии о принадлежности “Хусравнаме” Шейху Атару Нишопури	102
Абдулқодир Наджмиддин. Низоми Ганджави в исследовании Аълохона Афсаҳзода	116
Ёрахмадзода Шодиджон., Раджабалиев Хайрулло. Пояснение этнических терминов на таджикском литературном языке	129

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Исмоилов Фариддун. Отражение осла, как трудящегося животного в устном народном творчестве.....	150
--	-----

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

ЗАБОНШИНОСЙ

УДК:490.550.0

НАҚШИ ҶАШН ВА СУННАТҲОИ МАРДУМӢ ДАР НОМВОЖАҲОИ ЧУҒРОФИИ ВОДИИ ЯҒНОБ

Тӯраев Б.Б.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдаки АМИТ

Ном ва номгузорӣ яке аз қадимтарин суннатҳое мебошад, ки баробар бо таърихи тамаддуни башарӣ арзи вучуд кардааст.

Гузаштагони тоҷикон – ҳалқиятҳои қадими бумии Осиёи Марказӣ, пешдодиён, каёниён, кидориҳо, сүғдиён, бохтариён, ҳоразмиҳо, марғиёниҳо, фарғониён, сакоиён, кӯшониён, ашкониён (парфияниҳо-портҳо), модҳо, ҳафтوليён, скифҳои соҳилҳои Бахри Сиёҳ, кимериҳо, порсҳо, сосониҳо, ғуриҳо, тоҳириён, сомониён суннатҳои хуби ному номгузорӣ доштаанд.

Агар ба таърихи ном ва номгузории гузаштагони худ назар афканем, маълум мегардад, ки нақши ҷашн ва суннатҳои қадимаи мардумӣ мисли Сада, Наврӯз, Мехргон, Сари Сол, Гули Сурх, Рӯзи Нав, Ҷашни Лола, Сайри гули лола ва ғайра дар ойини ном ва номгузории маҳаллӣ хеле муҳим арзёбӣ мешавад.

Дар баробари дигар манотики Ҷумҳурии Тоҷикистон дар водии Яғноб низ аз замонҳои қадим вобаста ба ҷашну ойинҳо ва суннатҳои мардуми бумӣ номвожаҳои чуғрофӣ, яъне топонимҳое арзи вучуд карда ва то ба имрӯз омада расидаанд, ки дар онҳо нақши ҷашну суннатҳо ва ойинҳои маросимии мардумии Наврӯз, Нава мет, Нава Сол, Сари Сол, Рӯзи Нав, Навсард, Сада, Мехргон хеле муассир мебошад.

Аз қадимулайём дар паҳнои Ориёни Бузург, аз ҷумла дар водии Яғноб, ҷун дар дигар манотики таърихии кишвар, барои бо тантана пешвоз гирифтани ҷашну маросимҳои мардумӣ майдонҳои маҳсусе дар баландиҳо ва ё мавзеъҳои ҷудогонаи мувоғиқ идгоҳҳои бузург тайёр мекарданд.

Ҳангоми ҷамъоварии маводи топоними (номҳои мавзэъ ва маҳалҳо) водии Яғноб ҷунин ба мушоҳида расид, ки баъзе аз номҳои деха ва гузарҳои алоҳидаи дехот ба ҷашну маросимҳои

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

суннатии идонаи мардумӣ, мисли Наврӯз ва дигар иду анъанаҳои мардуми ин марзу бүм, яъне яғнобиён – бозмондагони қавмияти шарқэронии сүфдӣ марбутанд.

Шарҳу тавзехи этимологии баъзе аз номвожаҳои водии Яғноб нишон медиҳанд, ки чунин топонимҳо вобаста ба иду маросимҳои мардумӣ, алалхусус ҷашни бостонии Наврӯз, Рӯзи Нав (дар Яғноб Нава сол) ба вучуд омада, замоне номгузорӣ шудаанд ва то имрӯз он номҳо боқӣ мондаанд.

Номи баъзе аз деҳаҳо ва мавзеъҳои ҷудогонаи водии рӯдҳонаи Яғнобро то замони муҳочиркуни иҷбории яғнобиён дар соли 1970 ба ноҳияи пахтакории Зафарободи вилояти собиқ Ленинобод (вилояти Суғди ҳозира) аз ҷониби муҳаққиқон М.С. Андреев, С.И. Климчитеев, А.Л. Хромов, М.Н. Боголюбов, О.И. Смирнова, В.А. Лившиц ва дигарон таҳқиқ карда шуда, ниҳоят ба таври мукаммалу муфассал ва сиситемавӣ номвожаҳои ҷуғрофии водии Яғноб аз ҷониби муаллифи ин сатрҳо пурра омӯхта шудаанд.

А.Л. Хромов зимни таҳлилу баррасии номи деҳаҳои водии Яғноб қайд мекунад, ки этимологияи баъзе аз деҳаҳои водии Яғноб номафҳум ва норавшан боқӣ мемонад ва шарҳу тавзехи этимологии онҳо хеле мушкил аст, аз ҷумла номи деҳаҳои Бидев, Питип, Номиткон (Ноумитком), Ҳишортоб (Ҳишортону), Ворсовут ва ғ. (Хромов, 1975, 3-25). Дар таҳқиқоти таърихӣ-решашиносии топонимиияи Суғд (Лурье П.Б. “Историко-этимологическое исследование топонимии Согда” (М. 2004) низ, ки аз ҷониби П.Б. Луре ба анҷон расидааст, шарҳу маънидоди номи ин деҳаҳо дида намешавад [10,102-20].

Муаллифи ин сатрҳо дар рисолаи номзадии хеш (“Таҳқиқи луғавию маънӣ ва қалимасозии микротопонимиияи водии Яғноб” муфасаллан номи деҳаҳои зикршуда ва номи бисёре аз мавзеъҳои ҷуғрофӣ ва гузарҳои алоҳидаи деҳоти водии Яғнобро шарҳу тавзех дода аст. Аксари микротопонимҳои водии Яғноб дорои шарҳу тавзехи лингвистӣ ҳастанд, албатта, номаш дар радифи дастовардҳои илмии пешин. Деҳае, ки алҳол мавриди назари мо қарор гирифтааст, Номиткон (Нумиткон / Ноумиткон) мебошад. Шумораи умумии аҳолии деҳаи мазкур, ки бо лаҳҷаи ғарбии забони сүфдии яғнобӣ ҳарф мезананд, маълум нест. Чунки

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

онон имрӯз дар манотики гуногуни чумхурӣ сукунат доранд. Мухаққикиони пешин ҳам қайд кардаанд, ки шумораи бошандагони ин деха то солҳои муҳочиркунӣ (1970) ва солҳои баъдина, ки қисме аз яғнобиён ба ватани хеш баргаштаанд, дақиқ маълум нест. Алҳол дар дехи мазкур се оила умр ба сар мебаранд [2, 31-33; 5, 6; 6, 359; 16, 97-105].

Аз рӯйи маълумоте, ки М.С. Андреев додааст, солҳои 1927-1928 дар дехаи Номиткон 30 хонавода истиқомат доштаанд. Ҳамчунин М.С. Андреев қайд мекунад, ки дехаи Номиткон яке аз он дехаҳое, мебошад, ки дар марзҳои атрофу акнофи он ғалла кишт карда мешавад ва нони мардуми ин деха дар тамоми водии Яғноб шуҳрат дорад ва ҳамчунин дар дехаи мазкур ягона дар водии Яғноб меҳмонхонаи бузурги ҷамъиятӣ вучуд дорад [2, 32-108].

Мухаққики варзидаи забони сүфдӣ ва сүфдии яғнобӣ В.А. Лившитс, ки солҳои 1956-1957 дар шаҳри Душанбе бо яғнобиёни сүфдизабон сӯҳбат кардааст, менигород, ки он солҳо дар дехаи мазкур на кам аз 60 хонавода иқомат доштаанд. Мухаққики варзидаи илми забоншиносии эронӣ В.А. Лившитс оид ба маънои номи баъзе аз дехаҳои водии Яғноб низ андешаҳои худро баён кардааст, ки илмӣ ва ҷолибанд [9, 134-137].

Дар такя ба андешаҳои В.А. Лившитс, номи дехаи Номитконро метавон чунин шарҳу тавзехи решашиносӣ дод, ки номи дехаи мазкур вобастагӣ дорад ба ҷашни мардумӣ ва суннату ойини тақвимнигории маҳаллӣ. Вожаи Номиткон (Nometkon/ Noumetkon)-ро ҳамчун мавзеи идгоҳ барои ҷашнгирии Соли Нави яғнобӣ маънидод кард ва метавон чунин тавзех дод, аз сүф.- яғн.: nava/nав (сүфд. nawe, осет nawag, эр. бостон *nawaka, анг. new, рус. новый, тоҷ. нав, форсӣ-дарӣ нав), met- рӯз (сүфд/төө [19, 209] түө II төө- рӯз [19, 209], хораз. miə – рӯз, шуг. төө, вах. rwor аз форсии қадимаи *taɪə-, яъне дигаршаванда, тағиیرёбанда ва пасванди –kon, сүфд. –k’n/kan/, ки то ба ҳол дар исмҳои шаҳс ва сифатҳои аз номҳои этникии қавмиятҳо ба вучуд омадаанд, ба назар мерасанд [20, 53]. мук. форсии миёна (a)gān [21, 42-48] , форс бос. akāna.

М.С. Андреев дуруст қайд мекунад, ки ҷашни Соли Нави солшумории эронӣ, яъне рӯзи баробарии шабу рӯзи баҳориро

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

яғнобиён бо точикӣ Соли Ноу ва ё Наурӯз мегүянд [Андреев, 1970 56-155]. Бояд таъкид намуд, ки то ба ҳол дар байни яғнобиён мусаллам ин аст, ки онон ҷашни Наврӯз, яъне баробарии шабу рӯзро «Нава Сол» (Соли Нав) меноманд, дар сүғдии қадим “n’vbard” буд [9, 134-137].

Ҳамчунин маълумоти фишурдае оид ба номи сүғдии Соли Нав ва ё Наврӯз дар “Солнома” (Осор-ул-боқия)-и Ал-Берунӣ (“Хронология” – “Памятники минувших поколений”) низ ба назар мерасад [3, 156].

Аз чумла, дар қайдҳои Ал-Берунӣ омодааст: «Дар давоми асрҳои X-XI Соли Нав дар Сүғд дар оғози тобистон шуруъ мешуд; яъне ин хоси тақвимнигории сүғдӣ буд, чунки як соли сүғдӣ 365 рӯзро дар бар мегирифт ва аз солшумории астрономӣ ё худ аз соли астрономӣ ҷоръяк шабонарӯз фарқ мекард, ки дар муддати 120 сол ба гардиши офтоб, ба оғози сол ба як моҳ ба пеш оварда мерасонд» [4, 254].

Ҳамчунин Берунӣ қайд мекунад, ки нахустин моҳи тақвими сүғдӣ Nausarg ва нахустин рӯзи ин моҳ Nauruz ном дошт ва ин ҳамон Наврӯзи Бузурги ориёй аст [4, 254].

Муҳаққиқи сүғдшинос В.А. Лившитс низ таҳмин мекунад, ки номи қадимаи Соли нав дар байни сүғдиён *nawteθ бояд бошад. Чунон ки В.А. Лишвішитс таъкид мекунад, андешае, ки ў пешниҳод кардааст, шаҳодати барҳаққи ин таҳмини ў нест, аммо он ҷое, ки аз матнҳои сүғдӣ ба ў маълум аст, мебоист забони яғнобӣ, ки як лаҳҷаи бо тасодуфи таъриҳӣ бозмондаи забони сүғдӣ аст (албатта, бо каме тафовут), вожаи мазкурро дар шакли *nawmet маҳфуз медошт ва онро идома медод. Ва, албатта, дехаи Noimetkān замоне маркази ягонаи ҷашни Соли нави сүғдӣ-яғнобӣ дар водии Яғноб будааст, ки номи дехаи мазкур ҳам аз онҷо пайдо шудааст [9, 134-137].

Воқеан, мавқеъи ҷуғрофии дехаи Номиткон ҳам ба фарзиятҳои боло мутобиқат мекунад. Дехаи мазкур дар водии Яғноб ягона дехаест, ки номи қадимаи Nāwteθkān, Nāimetkān – наврӯзгоҳ, яъне макони баргузории Наврӯзро дорад, ки дар мавзеи ҳамвору паҳн ва хеле густурда доман паҳн кардаву воқеъ гардидааст.

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Топоними «Идаҳавл» – номи гузар дар дехаи Pitip (Piter) -и водии Яғноб, ки аз исму исм номвожай ҷуғрофӣ сохта шудааст. Ҳарчанд ки ин вожа ва ё номвожай ҷуғрофӣ ба қатори номвожаҳои ҷуғрофии водии Яғноб дохил мешавад, аммо ин номвожа аслан аз ду ҷузъи арабии “ид” – ҷашн ва “ҳавл” – шакли ихтисоршудаи ҳавлии арабӣ таркиб ёфтааст. Гузари мазкур, ки имрӯз матрук аст, дар гузашта дар мавзеи паҳну густурдаи дехаи Pitip воқеъ буд. Гузари мазкурро мардуми водии Яғноб ҳамчун макони баргузории идҳои мардумии Сада, Наврӯз, Иди Курбон, Иди Рамазон ва Мехргон медонистанд ва то ҳол эътироф мекунанд, ки гузари Идаҳавл идгоҳ ва майдони “Наврузгоҳ”-у дигар ҷашнҳо ва суннатҳои мардумӣ будааст ва ба забони суғдиёни имрӯзаи Яғноб онро “Nauruzgay joga”-макони наврӯз, ҷои наврӯз мегӯянд[12, 2019, 46-70].

Наврӯзгоҳ (Nauruzgoh) номи мавзеу макони ид барои истиқбол ва шоиста ҷашн гирифтани яке аз қадимтарин идҳои мардуми ориёинажод, фарорасии иди баҳор, ғалабаи некӣ ба бадӣ, пирӯзии равшани бар торикӣ, яъне ҷашни Наврӯз мебошад. Инчунин номи кӯхи баланд дар наздикии дехаи Хишортоби водии Яғноб, ки ҳар ғоҳ агар офтоб ба теги он кӯҳ баробар шуд, Наврӯз фаро мерасад.

Майдон ва ё макони баргузории ҷашни миллии Наврӯз аз майдонҳои асосии идонаи шаҳру дехот маҳсуб меёбад. Дар тамоми дехаҳои водии Яғноб, майдони наврӯзӣ, яъне наврӯзгоҳ вучуд дорад. Аз рӯи мушоҳидаи мо дар водии Яғноб, дар дехаҳои Ворсовут (тоҷикзабон), Хишортоб (тоҷикзабон), Марғеб (тоҷикзабон), Анзоб (токикзабон), Бидев, Шовета, Марғтимайн, Муштиф, Вағинзой, Думзой, Қаше, Пулларовут, Ровут, Чуккат, Қул, Даҳана, Симич, Сокан, Ғармен, Шиғармен, Пискон, Деҳбаланд ва Падипаст – дехаҳои суғдизабон; Қансе, Қирёнти, Деҳқалон, Витихон ва Навобод – дехаҳои тоҷикзабон майдони маҳсус барои ҷашнгирии иди бостонии Наврӯз вучуд дорад, ки дар ҳама дехаҳои номбурда якson “Наврӯзгоҳ” ва ё “Наврӯзгах” ном дорад. Ба истиснои ду дехаи аҳолиашон суғдизабон (лаҳҷаи ғарбияғнобии суғдӣ) – Номиткон (Навметкон / nawmetkon < суғд.; яғн.: nawmeθkon) ва дехаи мансуби лаҳҷаи омехта (лаҳҷаҳои шарқӣ ва суғдии ғарбияғнобӣ), дехаи Питип // Питеп

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

наврӯзгоҳро ба таври дигар, яъне Идаҳавл (Ҳавлии идгоҳ) мегӯянд. Дар тамоми водии Яғноб аслноми суғдии Наврӯзгоҳ танҳо дар деҳаи Номиткон боқӣ мондааст, аз ҷузъҳои < суғд. nawa – naw, meθ = met – рӯз ва kān – макон, мавзеъ; nawa meθ – рӯзи нав, наврӯз ва номи деҳаи мазкур ҳам аз номи майдони паҳну густурдаи наврӯзгоҳи деҳа гирифта шудааст. Инчунин бояд зикр намуд, ки дар шакли ихтисоршуда як номвожаи ҷуғрофии суғдӣ дар мавзеи матруки Метки Ворсовут низ боқӣ мондааст, ки номвожаи мазкур ҳам “рӯз” маънидод мешавад, аз суғ.-яғ.met-рӯз ва аз рӯи мантиқ ин топонимро ҳам метавон “рӯзгоҳ” ва “наврӯзгоҳ” маънидод кард. Муқ. Меткӣ “наврӯзгоҳ”(деха дар н. Деваштич) [13, 122].

Хулоса, нақши ҷашиҳову суннатҳо ва оинҳои мардумӣ дар ташаккулӯбии номвожаҳои ҷуғрофии водии Яғноб, чун дар дигар манотики Ҷумҳурии Тоҷикистони бостонӣ, хеле назаррас мебошад.

КИТОБНОМА

1. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка./ В.И. Абаев Том IV.Л., 1989.- 355 стр.
2. Андреев М.С. Материалы по этнографии Ягноба./ М.С. Андреев (Записи 1927–1928 гг.). Душанбе: Дониш, 1970.- 255 стр.
3. Беруни Абу Райхон. Избранные произведения./ А.Беруни (V, Часть 1. Канон Мас'уда. Перевод. П.Г. Булгакова и Б. А. Розенфельда). Ташкент, 1973. - 560 стр.
4. Беруни Абурайхон. Памятники минувших поколений (Осорул-бақия). Перевод и примечания М.А. Солье; (Абурайхон Беруни, Избранные произведения I)./ А. Беруни, Ташкент.- 400 стр.
5. Боголюбов М.Н. Ягнобский (Новосогдийский язык). Исследование и материалы. Автреф. на соискание учёной степени док. филол. наук./ М.Н. Боголюбов. Ленинград, 1956.- 32 стр.
6. Боголюбов М.Н. Ягнобский язык // Языки народов СССР. I. Индоевропейские языки./ М.Н. Боголюбов. Москва, 1966.- 560 стр.
7. Климчицкий С.И. Ягнобско-согдийские соответствия / С.И. Климчицкий. Заметки Инст. восток. АН СССР, т. VI, М., Л., 1937.- 270 стр.
8. Климчицкий С.И. Ягнобцы и их язык. / С.И. Климчицкий // Труды тадж. Язык. АН. СССР. Т9,Москва, 1940 .- 400 стр.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

9. Лившиц В.А. Заметки по топонимике Ягноба./ В.А. Лившиц. В книге «Памяти В.С. Растворгувой». М., 2007.- 370 стр.
10. Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Автореферат. канд. филол. наук / П.Л. Лурье. Санкт-Петербург, 2004.- 21 стр.
11. Тўраев Б.Б. Тавзехи чанд топоними дараи Яғноб./ Б.Б. Тўраев // Номай пажӯшишгоҳ (Фаслномай Пажӯшишгоҳи эроншиносӣ) № 13-14, Душанбе, 2006.- 285 с.
12. Тўраев Б.Б. Микротопонимияи водии Яғноб./ Б.Б. Тўраев. Душанбе: “Ирфон”, 2019.-271с.
13. Тўраев Б.Б. Таҳқики лугавию маънай ва калимасозии микротопонимияи Водии Яғноб./ Б.Б. Тўраев., рис. номзади. илми. филол.: 10.02:22, Душанбе, 2010.- 222 с.
14. Хромов А.Л. Историко-лингвистическое исследование Ягноба и верхнего Зеравшана./А.Л. Хромов. Авт. дисс. на соис. учёной степени док. фил. наук. Душанбе, 1970.- 62 с.
15. Хромов А.Л. Ягнобский язык // Основы иранского языкоznания./ А.Л. Хромов. Новоиранские языки: Восточная группа. М., 1987.-800 стр.
16. Хромов А.Л. Ягнобский язык./ А.Л. Хромов. М., 1972.-206 стр.
17. Хромов А.Л. Очерки по топонимии и микротопонимии Таджикистана./ А.Л. Хромов. Вып. 1. Душанбе, 1974.- 85 стр.
18. Хромов А.Л. История изучения топонимики Таджикистана в СССР и зарубежом / А.Л. Хромов // Изв. отд. общ. наук АН Таджикской ССР. Вып. 3 (57), 1969.- 180 стр.
19. Қариб Б. Фарҳанги сүфдӣ-форсӣ-англисӣ./ Б. Қариб. Техрон -1995.- 517 с.
20. Sims-Williams N. Sogdian and other Iranian inscriptions of the Upper Indus./ N.Sims-Williams., II Corpus. Inscriptionum Iranicaram, (pt. II, Vol II), London, 1997.- 300 p.
21. Gignoux Ph. Les noms propres en moyensperse epigraphique ... Etude typologique / Ph.Gignoux // Universite de la Sorbonne nouvelle. Travaux de L' institute d' etudes iraniennes, 9), Paris, 1979.- 280 p.

НАҚШИ ҶАШН ВА СУННАТҲОИ МАРДУМӢ ДАР НОМВОЖАҲОИ ҶУФРОФИИ ВОДИИ ЯҒНОБ

Водии Яғноб сарзамини саропо кӯҳии бостонии ориёист, ки аз замонҳои қадим дар он ҷо ворисони сүғдиён, яъне гурӯҳи хурди этникии шарқи Эронии сүғдизабон- яғнобиён сукунат доранд. Дар водии Яғноб баъзе аз мавзеъҳо вобаста ба ҷаину суннатҳои қадимаи ориёй, ба мисли Наврӯз, номгузорӣ

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

шудаанд. Баррасии лингвистии нақши ҷашн ва суннатҳои мардумӣ дар номвожсаҳои ҷуғрофии водии Яғноб дар ин мақолаи кӯчак аз фоида холӣ наҳоҳад буд. Чунки ҷашнҳои мардумӣ низ дар суннати номгузории маҳаллӣ нақши муҳим доранд.

Калидвожсаҳо: топонимика, ономастика, номвожсаҳои ҷуғрофӣ, Наврӯз, Наврӯзгоҳ, Нометкон, Метк, Метки Ворсовут, водии Яғноб, сүёдӣ-яғнобӣ, ҷашнгоҳ, идгоҳ.

РОЛЬ ПРАЗДНИКОВ И НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ В ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЯХ ЯГНОБСКОЙ ДОЛИНЫ

Долина Яғноб - это древний населённый пункт, горный хребет, населённый потомками древних согдийцев, небольшой этнической группой согдоязычных яғнобцев. В Яғнобской долине некоторые места названы в честь древних арийских праздников и традиций, например, Навруз. В этой небольшой статье проведён лингвистический обзор роли праздников и народных традиций в образовании географических названий Яғнобской долины.

Ключевые слова: топонимия, ономастика, географические названия, Навруз, Наврузгоҳ, Нометкон, Метк, Метки Ворсовут, Яғнобская долина, согдийско-яғнобский, праздник.

THE ROLE AND TRADITIONS OF THE PEOPLE IN THE GEOGRAPHICAL NAMES OF THE YAGNOB VALLEY

The Yaghnob Valley is the place of an ancient Aryan mountain range inhabited by the descendants of the ancient Sogdians, a small ethnic group of Sogdian-speaking Yaghnobians in eastern Iran. In the Yagnob valley, some places are named after ancient Aryan holidays and traditions, such as Navruz and others. A linguistic review of the role of celebrations and folk traditions in the geographical names of the Yagnob Valley will be useful in this short article, because folk festivals also play an important role in the tradition of local toponyms.

Keywords: Toponymy, onomastics, geographical names, Navruz, Navruzgoҳ, Nometkon, Metk, Metki Vorsovut, Yagnob valley, Sogdian-Yagnobi, festival, holiday.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тӯраев Бурхон Бузурговиҷ (Бузургмехр), номзади илми филология, Ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, тел: (+992) 111555750.

Сведение об авторе: Тураев Бурхон Бузурговиҷ (Бузургмехр) – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, тел: (+992) 111555750.

About the author: Turaev Burhon Buzurgovich (Buzurgmehr) – candidate of philological sciences, senior research fellow at the Institute of Language and literature named after Rudaki of the NAST, phone number: (+992) 111555750.

УДК 809.155.0 802.0

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (ФЕ) В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Камолова Гулрухсор, Хикматов Джумабой.

Таджикский технический университет

В таджикском языкоzнании первые теоретические разработки ФЕ относятся к 40-50-м годам XX века. Изучение таджикской фразеологии было вызвано бурным и интенсивным ростом исследований по русской фразеологии. Эти исследования наложили отпечаток и на характер изысканий, максимально приблизив их к проблематике и методике исследования русских фразеологизмов.

В 40-50 гг. специальных работ, посвященных фразеологизму, еще не было, были лишь отдельные заметки и характеристики некоторых несвободных словосочетаний. Необходимо отметить, что отдельные заметки по проблемам фразеологии таджикского языка публиковались на страницах газет. По данным С. В. Хушеновой, до 1970 г. список литературы по фразеологии насчитывал около 300 наименований. [6, 1977].

Вопросы таджикской фразеологии в той или иной мере нашли отражение в трудах видных исследователей таджикского языка: А. Мирзоева, Д.Т. Таджиева, Н.А. Масуми, Ш. Н. Ниязи.

В конце 60-х годов появляются специальные статьи и исследования, а также выделяются разделы по фразеологии в некоторых монографиях и диссертациях.

Наиболее значительным событием в этот период изучения фразеологического фонда таджикского языка является выход в свет двухтомного фразеологического словаря М.Ф. Фазылова [5, 1963]. В словаре зафиксировано свыше 8 тысяч ФЕ различной структуры. В нем, кроме практических вопросов, нашел отражение ряд теоретических проблем таджикской фразеологии и лексикографии. Представляют интерес исследования Р.Гаффорова [1966], Х. Маджидова [2, 1982], И. Хасанова [1974], М. Юсуповой [1966], С.В. Хушеновой [7, 1971]. Значительным событием в исследовании ФЕ таджикского языка стало издание монографии Х.Маджидова «Фразеологияи забони ҳозираи

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

точик» («Фразеология современного таджикского языка»), вышедшей в 1982 году.

Несколько позднее появились и сопоставительные работы, в которых исследованию были подвергнуты различные аспекты ФЕ разных языков [8,1988].

Вопросам англо-таджикских сопоставлений посвящены работы А. Ахмеджанова [1970], Э. Бабаева [1976], Г.Б. Баракаевой [1968], и др.

Первые сопоставительные работы по русской и таджикской фразеологии были выполнены Х.И. Икрамовой [1967; 1968].

Дальнейшие исследования в данной области нашли свое отражение в трудах М. Ибрагимовой [1971], Б.А. Тахохова [1974; 1988], М. Юсуповой [1966] и др.

Как свидетельствует анализ современного состояния изученности фразеологии, основные проблемы, связанные с определением природы фразеологических оборотов и их категориальных признаков, а также выявление закономерностей функционирования их в речи, к настоящему времени решены.

В данное время исследователей фразеологии все больше привлекают сравнительно-типологический, структурно-типологический и ареальный аспекты изучения фразеологии, имеющие дело с анализом фразеологических материалов двух и более языков.

В процессе работы над данным исследованием нами было использовано множество трудов как зарубежных, особенно русских ученых, так и языковедов-иранистов. Потому и сочли необходимым посредством краткого обзора проанализировать историю возникновения и развития фразеологии как отдельной области языковедческой науки.

Основополагающими для учения о фразеологии и ФЕ в персидском языке можно считать труды Л.С. Пейсикова и Ю.А. Рубинчика, работы Ю.Ю. Авалиани и И.А. Смирновой по курдскому языку; работы М.И. Исаева по осетинскому языку; С.В. Хушеновой, А. Каримовой и др. по памирским языкам.

В монографии Л.С. Пейсикова [1981], наряду с общей проблемой свободных (синтаксических) словосочетаний, рассматривается и вопрос о «несинтаксических», т.е. фразеологических сочетаниях, в том числе изафетных (именных),

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

глагольных и других ФЕ. Сначала отдельные статьи, затем докторская диссертация и большое монографическое исследование Ю.А. Рубинчика посвящены специальному и глубокому лингвистическому анализу фразеологизмов в персидском языке. Автору удалось составить классификацию ФЕ в персидском языке, которая произведена на структурном аспекте.

Возрастает интерес к разрешению проблемы фразеологии и среди иранистов, о чем свидетельствует ряд специальных или затрагивающих вопросы фразеологии иранских языков работ.

Как правильно отмечает С.В. Хушенова, «сведения, содержащиеся в этих работах, являются составной частью теории фразеологии иранских языков» [1971].

Наиболее обстоятельно поставлен вопрос сначала о глагольных фразеологизмах, а позже о таджикской фразеологии в целом, в работах профессора Маджидова Х.

В многочисленных статьях, выступлениях и отдельных трудах Х. Маджидова содержится семантическая классификация как глагольных, так и именных ФЕ, их речевые единицы (фразеологизмы - слова, фразеологизмы - словосочетания и фразеологизмы - предложения), грамматические свойства, способы образования и морфологический состав таджикских фразеологизмов. В них самым подробным образом, на основе многочисленных достоверных примеров и разных стилей языка проанализированы разряды ФЕ и их значение в системе языковых и речевых единиц на уровне современной теории общего языкознания.

Значительных успехов в исследовании семантических и структурных особенностей ФЕ в отдельных памирских языках добились ученые-памироведы. Отличительной чертой их работ является то, что они выполнены в сравнительно-сопоставительном направлении с таджикским литературным языком и говорами таджикского языка (см. работы Хушеновой С.В., Каримовой А., Рубинчика Ю.А.).

Несомненно, все вышеупомянутые научные исследования, учебники и учебные пособия, словари и др. внесли определенный вклад в исследование становления и развития таджикской фразеологии.

Написано много работ, в центре внимания авторов которых находятся исследования фразеологизмов ряда иранских языков,

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

языков народов Средней Азии и особенности фразеологии таджикского языка.

По этому поводу в двухтомном толковом словаре М. Фазылова имеется отдельная статья. В предисловии к первому тому словаря составитель дает информацию о таджикской фразеологии, старается классифицировать ФЕ таджикского языка, что было первым опытом в таджикской лингвистике.

Заслуга М. Фазылова в том, что он отделяет глагольные фразеологические словосочетания (*сари қаловаи ҳудро гум кардан* - быть в расстерянности, растеряться) и именные фразеологические словосочетания.

Что касается изафетных фразеологических словосочетаний (*чаими танг*), автор их относит к другой группе. Словарь также содержит пословицы и поговорки.

Словарь непроизводных словосочетаний был издан в то время, когда не только в таджикской лингвистике, но и в лингвистике многих советских народов теория фразеологических толкований не была изучена должным образом. В этом и проявляется значение работы, в которой отдельные размышления составителя, высказанные им по поводу некоторых теоретических вопросов фразеологии, исследования и изучения устойчивых словосочетаний, имеют огромное значение, так как они отражали достижения науки о фразеологических единицах и устойчивых сочетаниях в то время.

Две статьи Р. Гаффарова также являются первыми научными поисками в таджикской лингвистике о фразеологии.

В первой статье – «Фразеологические словосочетания в таджикском языке» делаются попытки показать разницу между синтаксическими фразеологизмами и словосочетаниями.

Автор правильно отмечает, что основной признак фразеологических словосочетаний выявляется в результате их повторного (многократного) использования, когда теряются номинативные значения их частей. В статье приведена одна из попыток семантической классификации фразеологических единиц таджикского языка.

Одним из первых исследований подобного рода стали «Очерки о развитии таджикского литературного языка» Н. Маъсуми, основная часть которых посвящена анализу языка и

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

стиля повести «Смерть ростовщика» С.Айни. В этой работе автор уделяет внимание и на место фразеологических словосочетаний в данном произведении.

Другим научным исследованием, посвященным проблемам фразеологии, является книга ученых лингвистов Т. Максудова, Ф. Зикрияева и Х. Джалилова «О фразеологических единицах и их синтаксических задачах» [1986], которая предназначена для студентов вузов в качестве учебного пособия. Книга состоит из предисловия и 3-х глав. Первый раздел посвящен необходимости исследования некоторых вопросов фразеологии, степени её изучения в таджикской лингвистике, отношению ФЕ со свободными синтаксическими словами, словосочетаниями и терминологией фразеологии.

В главе «Семантическая классификация ФЕ» авторы, опираясь на классификацию лингвистов В.В. Виноградова, Н.М. Шанского и Р.Гаффарова, делят фразеологизмы по семантике и отношению частиц на 4 группы:

- 1) непроизводные фразеологические слова (рехтаҳои фразеологӣ);
- 2) фразеологические соединения (омехтаҳои фразеологӣ);
- 3) фразеологические связки (вобастаҳои фразеологӣ);
- 4) фразеологические обороты (ифодаҳои фразеологӣ).

Раздел «Семантические и стилистические ФЕ» посвящен омонимии, семантике, антонимии, фразеологическим синонимам.

Глава «Синтаксические задачи ФЕ» посвящена проблеме употребления фразеологизмов вместо главных и второстепенных членов предложения.

По мнению авторов книги, определение синтаксических задач ФЕ позволяет всесторонне изучить словарные и грамматические особенности.

В общем, научная работа «О ФЕ и их синтаксических задачах» имеет огромное значение в изучении вопросов таджикской фразеологии.

Другой работой, посвященной вопросам таджикской фразеологии, является «Изафетные фразеологические единицы таджикского языка» С.В.Хушеновой.

Эта работа считается в таджикском языкознании самым первым теоретическим исследованием об устойчивых словосочетаниях таджикского языка.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

В 1982 году вышла в свет работа лингвиста Х. Маджидова «Фразеология современного таджикского языка». Она состоит из предисловия, глав, посвященных фразеологизму как самостоятельной единице языка, а также классификации ФЕ, источников появления, стилистике ФЕ, фразеологии и списка литературы по теме таджикской фразеологии. При пояснении таджикской фразеологии автор в основном опирается на точку зрения русских ученых и уделяет главное внимание на отличительные черты ФЕ таджикского языка.

Х.Маджидов также доказывает, что изучение таджикской фразеологии имеет древнюю историю.

Автор работы делит фразеологию на следующие виды:

- 1) общая фразеология;
- 2) историческая фразеология;
- 3) сравнительная фразеология;
- 4) изобразительная фразеология.

До тех пор в таджикской лингвистике никто не высказывал своего мнения по этому вопросу.

В первой главе «Фразеализм как самостоятельная единица языка» объясняются основные черты ФЕ, пределы (границы) фразеологии, значение ФЕ и её грамматические формы.

В разделе «Фразеология и её границы» автор доказывает, что соотнесение пословиц и поговорок, наставлений и предметных терминов к фразеологии не имеет научной основы.

Второй раздел пособия называется «Классификация ФЕ». Он разделяется на 2 подраздела:

- а) семантические группы ФЕ (идиомы, фраземы, неидиоматичные фразеологические единицы);
- б) ФЕ по структуре (фразеологические составы, фразеологические словосочетания, фразеологические предложения).

Во второй главе «Семасиология ФЕ» исследуются проблемы полисемических, омонимических и синонимических особенностей ФЕ, их вариантности и антонимии.

В третьей главе автор говорит об источниках появления ФЕ, утверждает, что основным источником ФЕ, прежде всего, является сам язык, и эта сторона проблемы тесно связана с его внутренними закономерностями, поскольку ФЕ каждого языка со своими национальными особенностями является свойством

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

только того языка. По его мнению, во многих случаях сходные ФЕ различных языков появляются без внешнего влияния. В доказательство он приводит в пример словосочетание «*бо як тирду нишон задан*» (одной пулей убить двух зайцев) и подчеркивает, что словосочетание такой же формы имеется и в русском языке.

В 5 разделе - «Стилистика ФЕ» - рассматривается проблема выразительности вульгаризмов, эвфемизмов, архаизмов, фразеологических неологизмов.

По стилистическим рядам автор делит фразеологизмы на 3 группы:

- 1) общеупотребимые;
- 2) книжные;
- 3) разговорные.

Х. Маджидов анализировал все эти группы с множеством примеров.

В учебнике «Современный таджикский литературный язык» фразеология объясняется как совокупность устойчивых словосочетаний языка, которым дается следующее понятие:

«Два или более слова, имеющие свое значение и связанные между собой, которые выражают полную и часто образную семантику, называются фразеологическими словосочетаниями или же ФЕ» [15,103-117]

В данном учебнике ФЕ таджикского языка делятся на 3 группы:

- 1) устойчивые фразеологические словосочетания (*аз касе дил кандан: ба чаими худ нигоҳ карда роҳ рафтан: чаим дӯхтан*);
- 2) фразеологические обороты (*бо чаим хурдан: чаими касеро тарсондан: мушитро гиреён кардан*);
- 3) изобразительные словосочетания (*ба гӯш расидан;)*

Отличительные черты каждой группы показаны с приведением примеров. Как мы видим из краткого изложения напечатанных статей и научных работ по таджикской фразеологии, лингвисты до сегодняшнего дня старались показать характерные черты фразеологических словосочетаний.

Но, тем не менее, в этой сфере все еще существует множество неизученных вопросов, одним из которых является место (положение) фразеологических словосочетаний в творчестве отдельных писателей.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Однако, несмотря на достигнутое, до последнего времени также не были исследованы многие проблемы, связанные с ФЕ, в том числе язык жанров фольклора, который очень богат выразительными устойчивыми оборотами.

Докторская диссертация Р. Саидова [1995] и в какой-то степени монография Б. Тилавова [1974] восполнили этот пробел. Саидов Р. отмечает: «В плане отношения фразеологии и грамматики важной целью явилось определение основных отличий ФЕ от слова, свободных словосочетаний и обычных предложений» [5, 1995].

Таким образом, поставлена и решена проблема углубленного изучения фольклорных фразеологизмы. Собрано и классифицировано большое количество устойчивых словосочетаний из таджикской народной поэзии. Автор подробным образом рассматривает предложные и копулятивные устойчивые словесные комплексы, изафетные фразеологизмы, глагольные ФЕ, фразеологизмы-предложения.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Азимова М. Сопоставительно-типологический анализ фразеологической системы таджикского и английского языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / М. Азимова. – Душанбе, 2006. – 28 с.
2. Мачидов Х. Фразеологияи забони хозираи тоҷик. / Х. Мачидов. – Душанбе: Ирфон, 1982. -103 с.
3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсуми. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1959. – 293 с.
4. Саидов Р. Фразеологияи назми ҳалқии тоҷик: рис. ...д-ри илмҳои филол. / Р. Саидов. – Душанбе, 1995. – 296 с.
5. Фозилов М. Ғарҳонги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ч. 1 / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с.
6. Хушенова С. В. Библиографический указатель литературы по таджикской фразеологии (с приложением библиографии по фразеологии памирских языков) / С. В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1977. – 65 с.
7. Хушенова С. В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С. В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.
8. Тахохов Б. Д. Фразеологические единицы русского и таджикского языков / Б. Д. Тахохов. – Душанбе, 1988. – 100 с.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ ФЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В статье рассматривается история возникновения и развития фразеологии как отдельной области языковедческой науки. Автор выделяет первые теоретические разработки ФЕ в таджикском языкоzнании. Показывается, что изучение таджикской фразеологии было вызвано бурным и интенсивным ростом исследований по русской фразеологии.

Ключевые слова: фразеологические единицы, теоретические разработки, лексикография, семантика, история возникновения, грамматические свойства, языкоzнание.

БАРРАСИИ НАЗАРИЯВИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТО҆ЦИК

Дар мақола таърихи пайдоии ва инкишифи фразеология ҳамчун соҳаи алоҳидавори забоншиносӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф нахустин баррасиҳои назариявии воҳидҳои фразеологиро дар забоншиносии тоҷик мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Омӯзиши фразеологии тоҷик, ҷунон ки аз мақола бармеояд, дар ҷарёни таҳқиқотҳои зиёде вобаста ба фразеологии рус ба таври бояду шояд ба роҳ монда шуд.

Калидвоjжаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, баррасиҳои назариявӣ, фарҳангнигорӣ, семантика, таърихи пайдоии, ҳусусиятҳои грамматики, забоншиносӣ.

THEORETICAL REPRESENTATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAJIK LINGUISTICS

The article deals with the history of the origin and development of phraseology as a separate field of linguistic. The author highlights the first theoretical developments of phraseological units in Tajik linguistics. It is revealed that the study of Tajik phraseology was awaked by a rapid and intensive growth of researches on Russian phraseology.

Keywords: phraseological units, theoretical developments, lexicography, semantics, origin, grammatical properties, linguistics.

Сведения об авторах: Камолова Гулрухсор Рустамовна - старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета им. академика М. Осими. Телефон (+992) 919941221

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Ҳикматов Джумабой Ҳакимович- заведующий кафедрой языков Таджикского технического университета им. акад. М.С. Осими. Адрес: 734042. Телефон: (+992) 935-43-53-29.

Маълумот дар бораи муаллифон: Камолова Гулрухсор Рустамовна – омӯзгори калони кафедраи забонҳои Дошишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осими, Тел: 919941221

Ҳикматов Чумъабой Ҳакимович- номзади илми филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои ДТТ ба номи ак. М.С. Осими. Адрес: 734042. Тел.: (+992) 935-43-53-29.

Information about the authors: Kamolova Gulrukhsor Rustamovna – senior English teacher of department of Languages, Tajik Technical University named after academician M. Osimi. Tel: 919941221

Hikmatov Jumaboy Hakimovich - head of the department of languages, Tajik Technical University named after academician M. Osimi. Address: 734042, Phone: (+992) 935-43-53-29.

УДК: 891.550.092

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЕННОЙ ЛЕКСИКИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Султонова Р.Р.

Технический колледж имени М.Осими

В годы Великой Отечественной войны Советская Армия была оснащена первоклассной артиллерией всех видов, в том числе самоходной и реактивной, лучшими в мире танками, прекрасными самолетами, отличным стрелковым оружием. Эта техника была одним из источников могущества Советской Армии. Появление и широкое распространение новых видов вооружения отразилось в языке через многообразные формы слов и словосочетаний.

В приобщении студентов к наименованиям боевого оружия периода войны большую роль могут сыграть кружки русского языка в школе. Так, словообразование существительных и прилагательных можно закрепить с большим познавательно-воспитательным эффектом на примерах наименований таких видов огнестрельного оружия, как пулемет, автомат, миномет.

Пулемет

Словообразовательные связи слова пулемет можно представить как: пулеметчик, пулеметчица, пулемет пулемётчиков, пулеметный (ая) (расчет, взвод, рота, точка) пулеметно (наречие).

Слово пулемет в словосочетаниях- терминах:

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Пулемет ручной, станковый, станкач, станкист.

Русское слово пулемет образовано сложением двух основ: основы слова пуля и слова метать. Оно возникло в начале XX века (пулемет изобретен в 1883г. американским конструктором Х. Максимом) и обозначает «мощное скорострельное автоматическое орудие для стрельбы пулями».

Слово пулемет употребляется как обобщенное название всех видов пулеметов.

В научно-деловых стилях речи оно обычно употребляется в составе словосочетаний терминологического характера. Являясь основным структурно-смысловым элементом этих словосочетаний, слово пулемет конкретизируется различными определениями-прилагательными, которые указывают на различные конструктивные особенности и назначение пулемета.

Одни определения указывают на его небольшой вес (не громоздкость), доступность для ручной переноски. Это – ручной пулемет. Впервые ручной пулемет был применен в русско-японской войне 1904-1905 гг. Назывался он тогда ружей-пулемет.

Другие определения указывают на его конструкцию. Например, станковый пулемет установлен на специальном станке.

Станковый пулемет американского изобретателя Х. Максима после усовершенствования, произведенного русскими оружейниками, был принят на вооружение русской армии во время русско-японской войны 1904-1905гг. Его стали называть по русски Максимом, «максимкой». Пулеметчики, обслуживающие станковый пулемет, назывались еще станкачами и станкистами (в этих словах суффиксы -ач и -ист синонимы).

На станке установлен также и крупнокалиберный пулемет: он предназначен для стрельбы по воздушным целям, огневым точкам и войскам.

Есть и такие определения, которые указывают на отношение к роду войск, к боевой технике, на которой пулеметы установлены: авиационные пулеметы, танковые пулеметы. Авиационные пулеметы имеют свои разновидности в зависимости от установки на самолете: турельные пулеметы, синхронные пулеметы, крильевые пулеметы.

Пулеметы, установленные на танках, могут быть лобовые и башенные. Огневая мощь пулемета увеличивается, если на

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

станине их установлено несколько, отсюда – одиночные, спаренные, счетверенные, учетверенные пулеметы.

От слова пулемет образовались слова пулеметчик, пулеметный. Воина, который обслуживает пулемет, называют пулеметчиком (образовано суффиксальным способом; суффикс – чик).

Появление и внедрение пулеметов вызвало изменение в тактике и организации войск. Во всех армиях были созданы пулеметные отделения (во взводе – пульвзводы).

Пулеметчиков называли еще кинжалщиками. Это пулеметчики, прославившиеся ведением кинжалного (т.е. режущего, уничтожающего, смертельного) огня из пулеметов.

Для борьбы с вражескими самолетами в первые месяцы войны применялись установки, состоящие из 4 зенитных пулеметов. Такие соединения пулеметов получили название зенитных учетверенных пулеметов. Часто употреблялось сложение учет веренный пулемет, зенитки – учетверенки или, где второй компонент представляет собой сжатие двух слов.

Во время Великой Отечественной войны широкое распространение получили пистолеты-пулеметы конструкторов Дегтярева и Шпагина. В связи с этим образовались аббревиатуры ППД – «пистолет-пулемет Дегтярева» и ППШ – «пистолет-пулемет Шпагина».

На основе звуковой аналогии, которую обнаруживаем при произношении аббревиатуры ППШ и слова папаша, пистолет-пулемет Шпагина называли еще папашей.

Слово пулемет и его производное часто встречаются в текстах о Великой Отечественной войне.

1) Поступило и значительное количество станковых и ручных пулеметов. Дополнительно были выделены минометный батальон.

2) Накануне они вместе с комсоргом Беловым, ворвавшись во вражеский окоп, ликвидировали пулеметную точку.

3) Открыв люк, гитлеровцы пытались бежать, но пулеметный огонь сразил их.

4) Лейтенант Губайдуллин достиг цели, бросил гранату, уничтожил пулеметный расчет гитлеровцев. (А.С. Трефилов. У ворот Москвы):

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Автомат (воен.), автомат – широко распространенное название пистолета – пулемета.

Семантика – словообразовательное поле этого слова таково: Автомат, автоматчик, автоматный (очередь, диск)

Слово автомат (невоенное) было заимствовано из французского языка в конце XVIII века. Французское automate восходит к греческому automatos – «самодействующий, самодвижущийся».

Накануне войны, а также в 1941г. советские конструкторы проделали огромную работу по созданию первоклассного оружия для пехотинцев. Таким оружием является автоматическое огнестрельное оружие, в силу своеобразного устройства, занимающее промежуточное положение между пистолетом и пулеметом (расчитанное на пистолетный патрон), с длиной ствола значительно большей, чем у пистолета, снабженное прикладом и магазином на 30-72 патрона и именуемое поэтому пистолетом – пулеметом (более распространенное название – автомат).

От слова автомат (воен.) образовались слова автоматчик, автоматный. Автоматчиками назывались стрелки, вооруженные пистолетами–пулеметами (автоматами). Автоматчик образовано суффиксальным способом с помощью суффикса -чик.

Со словом автоматчик в форме родительного подежа множественного числа в одинаковой мере сочетаются слова отделение, взвод, рота, батальон, подразделение .

Слово автоматный, образованное с помощью суффикса -н-, употребляется в различных сочетаниях: автоматная очередь, автоматный диск.

Зенитные орудия назывались еще автоматическими зенитными пушками. В силу установившейся традиции называть всякую машину или орудие, принцип действия которой является автоматическим, автоматом, сложное научно – терминологическое наименование заменяется словосочетанием «зенитный автомат».

Употребление слов этой группы можно показать на следующих примерах:

1) Политрук Бозжанов отстреливался из автомата до последнего патрона.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

2) Радовало и то, что полк получил много автоматического оружия .

3) В яростной схватке было уничтожено до двух десятков гитлеровских автоматчиков (А.С.Трефилов. У ворот Москвы).

Кроме военного значения, слово автомат имеет и другое значение: оно используется для обозначения автоматических рабочих циклов, включая и управление этими движениями. Например, автомат – наборщик – это наборная машина для автоматизации типографского набора.

Миномет

Миномет – разновидность артиллерийского вооружения, орудие навесного огня, стреляющее миною. В русской армии изобретен в 1904 г. мичманом С.Н.Власьевым, артиллерийским капитаном Л.Н.Гобито и лейтенантом флота Н.Подгурским. Впервые применялся при обороне Порт-Артура в русско-японской войне 1904-1905 гг.

Семантика – словообразовательные связи слова миномет можно изобразить так: миномет, минометчик, минометный (ая): (расчет, взвод, батарея, рота).

Слово миномет в словосочетаниях – терминах: ротный миномет, («Самовар»), гвардейский миномет («Катюша») батальонный миномет, полковой миномет.

Слово миномет – словосложение, возникшее в начале XX века; образовано с помощью иноязычного слова mine и исконнорусского слова метать. Обращают на себя внимание возникшие в период Великой Отечественной войны наименования для минометов, которые были сконструированы передвойной. Это минометы, в научно –терминологических наименованиях которых лежит различный калибр ствола (50-мм миномет, 82-мм миномет, 82-мм миномет), в годы Великой Отечественной войны получили следующие названия: ротный миномет (50-мм), батальонный миномет (82-мм), полковой миномет (120-мм).

Определяющие компоненты этих словосочетаний (ротный, батальонный, полковой) указывают на те пехотно-войсковые единицы (рота, батальон, полк), в состав которых входили минометные подразделения- взвод, рота, минометная батарея, на вооружении каждого из которых был соответствующий по

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

калибру миномет. Эмоциональным синонимом ротного миномета было широко известное на фронте слово самовар. Переносному употреблению этого слова способствовало сходство ствола миномета (по гладкости и ширине трубы) с самоваром.

Смертельный ужас наводили на фашистов советские гвардейские минометы «Катюши».

Необычность этого артиллерийского оружия, его исключительная сила и огневая мощь породила много названий: артиллерийская реактивная установка, гвардейский миномет, бесствольная артиллерия, эрсовская установка, Раиса Ивановна, Катюша, Надюша, адская машина. Официальным является словосочетание *артиллерийская реактивная установка, гвардейский миномёт, бесствольная артиллерия, эрсовская установка*. *Официальным является словосочетание артиллерийская реактивная установка*.

В словосочетании гвардейские минометы слово гвардейские указывает на принадлежность к гвардейским частям. Определение эрсовские – слово, образованное от аббревиатуры РС (реактивный снаряд). В разговорном языке их называли «ЭР – ЭС», «РА – ЭС».

На некоторых участках фронта реактивные орудия шутливо называли Раис. Это название возникло вследствие звуковой близости произношения аббревиатуры РС и собственного имени Раиса, а также по аналогии с названием Катюша.

Гвардии полковник Б. Момыш – улы, автор книги «За нами Москва», вспоминает, что в период октябрьских боев 1941 г. в Панфиловской дивизии впервые появились необычные орудия, установленные на кузовах грузовых автомашин и внешне схожие с понтонными установками:

- Да это же, товарищ комбат, «катюша», - сказал Танков.
- Какая «катюша»? – строго спросил Рахимов.
- Это новый миномет с реактивными снарядами – РС.

Почему – то его прозвали «катюшой».

Далее Б. Момыш – улы пишет, что прибывший с орудием капитан представился так:

- Командир дивизиона гвардейских минометов капитан Кирсанов. Техника наша новая, специальная. Как только нас не

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

кличут: и «катющей» и «Марией Ивановной», иные просто «рамкой»... (Б Момыш-улы. За нами Москва).

Исключительные боевые качества, эффективность силы огня, оригинальность, новизна конструкции способствовали появлению в языке этих наименований, которые, получив широкую известность, дожили до наших дней.

На занятиях русского языка учащиеся делают доклады об истории этих слов, пересказывают содержание прочитанных книг и просмотренных фильмов о героизме пулеметчиков, автоматчиков, минометчиков в годы Великой Отечественной войны. В заключение на занятии кружка учащиеся могут написать выборочный диктант по тексту «Александр Матросов» с заданием – выписать военную лексику и объяснить значение слов автомат, стрелки-автоматчики, дзот, блокировать, патрон, пулемет, граната, мина, амбразура, штурмовик.

Александр Матросов.

Кто скажет, что он амбразуру закрыл,

И умер у огненной дверцы?

Он Родину сердцем своим защитил,

Простым человеческим сердцем.

Его знает вся страна. Он стал любимым героем молодежи, Советской Армии, всего советского народа. Чем же прославил себя рядовой боец Александр Матросов? Каким ратным подвигом он обессмертил свое имя?

Стояла зима. Матросов шагал с автоматом по глубокому снегу. Был канун 25-летия Красной Армии и каждому бойцу хотелось встретить эту славную годовщину новой победой над врагом.

В предрассветной мгле стрелки – автоматчики вышли на опушку леса к деревне Чернушки, а перед ней стояли три дзота. Нужно было заставить их замолчать. Один из них был быстро подавлен автоматчиками. Но третий продолжал вести непрерывный огонь и заставил автоматчиков залечь.

Заместитель комбата приказал Матросову немедленно передать командиру наступающей роты приказ блокировать последний дзот. Он выполнил приказ и продвинулся с ротой к дзоту. Нужно было быстро пересечь поле, но патроны были на исходе, и автоматчики лежали, прижавшись к снегу.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Александр Матросов понял, что настал решающий момент и выход из него только один – заставить замолчать вражеский пулемет. Он вскочил и побежал к вражескому дзоту. Вот он упал... «Неужели убит?..» - тревожно подумали автоматчики. Но нет, он упал, чтобы укрыться от пуль, и тотчас же пополз вперед.

Вот он поднялся и с колена швырнул одну гранату, потом другую. Взрывы сотрясали вражеский дзот, но пулемет не умолк. Александр Матросов прицелился из автомата в амбразуру, выстрелил и раздался громкий взрыв: пуля попала в мину, и пулемет прекратил стрельбу. Воспользовавшись этим, штурмовая группа бросилась к дзоту, но вдруг немецкий пулемет ожил и прижал штурмовиков к земле.

Матросов лежал в нескольких шагах от дзота, но в его руках не было ничего, чем можно было нанести врагу последний удар. И тогда он решил: отдать для победы все, что он имел, - свою жизнь. Он бросился к дзоту и навалился грудью на амбразуру.

Десятки пуль пронзили его тело, но пулемет умолк, захлебнувшись в крови героя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисов С. «Катюша» против «Ванюши» / С. Борисов // «Меридиан». Обзорник общественно-политических изданий. [Электронный ресурс]. <http://nurmedia.ru/society>.
2. Ворогушин Е.Б., Савушкин Н.И. Боевые действия / Е.Б.Ворогушин, Н.И. Савушкин // Военная энциклопедия. –М.: Воениздат, 1997. Т. 1. - С. 147. <http://encyclopedia.mil.ru>.
3. Гербановский С.Е. Фортification пехоты / С.Е. Гербановский. – Красноярск: Воениздат, 1942. - 132 с. URL: <http://www.vrazvedka.ru>.
4. Денисов П. Н. Русская военная лексика в период Великой Отечественной войны / П. Н. Денисов // Известия АН СССР Серия литературы и языка. 1985 г., т. 44, № 4. - С. 358-365.
5. Дробязко С.Г. Путь солдата. С боями от Кубани до Днепра. 1942-1944. / С.Г. Дробязко – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. - 255 с.
6. Крутицин И. Командир стрелкового взвода [Воспоминания] / И. Крутицин // TheRussianBattlefield. Мемуары. - URL: <http://www.battlefield.ru>.
7. Момыш-улы Б. За нами Москва. Записки офицера. / Б. Момыш-улы. — Алма-Ата: Казгослитиздат, 1962. —367с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЕННОЙ ЛЕКСИКИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается военная лексика и их использование на занятиях русского языка. Студенты не всегда вполне правильно понимают значение военной лексики, не знают как правильно их употреблять. Знакомя студентов с военной лексикой, нужно учесть такие условия: слова должны быть употреблены в широком контексте или в составе предложения (диктанты, изложения, тексты для чтения); нужно показать сочетаемость рассматриваемого слова с другими словами; в ряде случаев можно рассказать о его происхождении и истории развития значений. Поэтому очень важно познакомить их со словами и словосочетаниями, которые отражают высокий уровень развития советской военной науки и техники периода войны.

Ключевые слова: военная лексика, термины, изложение, сочинение, диктанты, герой, примеры, контекст, пулемёт, миномёт, аудитория, употребление, отечественная война.

ИСТИФОДАИ КАЛИМАҲОИ ҲАРБӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола луготи ҳарбӣ ва истифодаи онҳо дар дарсҳои забони русӣ баррасӣ шудааст. Дошишҷӯён на ҳамеша маънои лугатҳои ҳарбиро нурра дарк мекунанд, намедонанд, ки чӣ гуна онҳоро дуруст истифода баранд. Барои дошишҷӯёнро бо лугати ҳарбӣ шинос намудан шартҳои зеринро ба назар гирифтан лозим аст: калимаҳо бояд дар таркиби ҷумла дар заманаи васеъ истифода шаванд (диктанҷо, нақли хаттӣ, матнҳои хонии); лозим аст, ки мутобиқати калимаи мавриди назар қарордоштаро бо калимаҳои дигар нишон дигем; дар баъзе ҳолатҳо метавонем дар бораи пайдоши ва таърихи инкишифи маъноҳо сӯҳбат кунем. Бинобар ин, онҳоро бо калимаҳо ва ибораҳое бояд шинос кард, ки сатҳи баланди рушди фановарии замонро инъикос намоянд.

Калидвозжаҳо: лугати ҳарбӣ, истилоҳҳо, нақли хаттӣ, инио, диктанҷо, қаҳрамонон, намунаҳо, матн, пулемёт, миномёт, шунавандагон, истифода, ҷангӣ ватани.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

THE USE OF MILITARY TERMINOLOGY IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES

The article examines the military terminology and their use in the classroom of the Russian language. Students do not always fully understand the meaning of military terminology, they do not know how to use them correctly. For introducing to the students the military vocabulary, one needs to take into account the following circumstances: words should be used in a wide context or as part of a sentence (dictations, statements, reading texts); one needs to show the compatibility of the word in question with other words; in some cases, one can talk about its origin and the history of the development of meanings.

Key words: military vocabulary, writers, excerpt, meaning, terms, presentation, composition, dictations, hero, heroism, examples, context, machine gun, mortar, audience, use, Patriotic war.

Сведение об авторе: Султонова Раъно Разыковна, старший преподаватель кафедры русского языка Технического колледжа имени М.Осими. Телефон: 901997917

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонова Раъно Разиковна, муаллими калони кафедраи забони русии Коллеҷи техникии ба номи М.Осимӣ. Телефон: 901997917.

Information about the author: Sultonova Rano Razikovna, senior lecturer at the Russian language department of Technical college named after M. Osimi Phone: 901997917

УДК: 891.550.092

ИФОДАИ УСЛУБИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ПОМИРӢ

(аз рӯйи мушоҳидаи маводи забони шӯғонӣ)

Мирзошоев С.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Фразеология ҳамчун маҷмӯи ҳамаи ибораҳои реҳтаи устувор дар ин ё он забон барои омӯзиш ва таҳлилу таҳқик майдони васеъ мебошад. Фразеологизмҳо қисмати чудонашавандай фарҳанги ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳо маҳсуб мешаванд. Онҳо аз як насл ба насли дигар мегузараанд ва аз ин ҷиҳат шавқу рағбати мардумон ба омӯзиши ин қисмати забоншиносӣ то ба имрӯз низ хеле зиёд аст, дар ҳоле ки оид ба

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

пажӯҳиши онҳо китобҳо, рисолаҳо ва мақолаҳои зиёди илмӣ навишта шудаанд.

Фразеологизмҳо дар забони ҳалқи одӣ зиёд мавриди истифода қарор мегиранд ва гуфтан мумкин аст, ки онҳо қариб ҳар рӯз дар ҳаёти рӯзмарра ба сифати воситаи осони баёни фикр истифода мегарданд.

Воҳидҳои фразеологӣ (минбаъд ВФ) ба тафаккури одамон чунон сабт ёфтаанд, ки аз забони одами одӣ баъзан ибораҳоеро шунидан мумкин аст ва онҳо бевосита ба мероси аҷдодӣ ё худ мероси миллии ҳалқӣ буданашон боварии моро пурра мегардонанд. Аз ин лиҳоз, фразеологизмҳо хазинаи миллии ҳалқ, мероси тамомнашавандай миллат ба шумор рафта, дар эҷодиёти даҳанакии ҳалқ (*ағсона, ҳикоя, мақол, зарбулмасал ва ғ.*) мавқеи хоссаро қасб кардаанд.

Манбаъ ё сарчашмаи асосии пайдоиш ва ба вучуд омадани ибораҳои фразеологӣ адабиёти бадей, илмию техникӣ, забони гуфтугӯй, суханҳои одиу омиёна, забонҳои хешу бегона, эҷодиёти даҳанакии ҳалқ ва монанди инҳо мебошанд. Дар миёни ин сарчашмаҳо фразеология мавқеъ ва вазифаи маҳсус дорад. Омӯзиш ва тадқики фразеологии забонҳои бехат дар муқоиса бо забони давлатӣ мусалламан аз нуқтаи назари ҳам лингвистӣ, ҳам омӯзиши забонҳо ва аз байн нарафтани онҳо як вазифаи муҳими илмӣ аст.

Забони шуғнонӣ аз забонҳои бехат ба ҳисоб рафта, ба гурӯҳи шарқии забонҳои эронӣ дохил мешавад. «Гурӯҳе аз муҳаққиқон забони шуғнониро, чун дигар забонҳои помирий, шеваи забони тоҷикӣ мешуморанд. Вале мактаби эроншиносии шӯравӣ бо такя ба меъёрҳои забонӣ ва фарҳангӣ-таъриҳӣ чун анъана забони шуғнониро ба сифати забони алоҳидаи гурӯҳи шарқии эронӣ ҳисоб мекунанд» [1, 5].

Қайд кардан зарур аст, ки пурра аз худ кардани ҳар як забон, яъне чи забонҳои бузург ва чи забонҳои қӯҷак, чун анъанаи нутқи шифоҳӣ дар нутқ ва забони хатии қолабӣ низ бе донистани фразеология номумкин аст, ки забони шуғнонӣ низ аз он истисно нест. Агар усулу услуби истифодаи фразеологизмҳо дар забонҳои соҳибҳат ва дорои адабиёти илмиву бадей аз рӯйи адабиёти ҳаттӣ муайян карда шавад, истифодаи услубии

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

фразеологизмҳо дар забонҳои бехат тамоман мавзӯй ва равиши дигар доранд, зоро дар забонҳои соҳибҳат онҳо дар адабиёти бадей ба услуби алоҳидаи нависанда мутобиқат пайдо мекунанд, ба тавре ки муҳаққиқ А. Шарофиддинова қайд мекунад: “Ҳар як нависанда дар эҷоди асари бадей аз таъбироту ифодаҳои гуногуни ҳалқӣ, зарбулмасалу мақолҳо, ривояту масалҳо истифода мебарад ва ин унсурҳо асоси воқеабинона тасвир намудани ҳаёти ҳалқ мебошанд” [8, 11].

Дар забонҳои бехат ин унсурҳо танҳо дар нутқи шифоҳии соҳибзабонон шунида мешаванд. Аз ин рӯ вобаста ба мавқеъ ва таъсири забони тоҷикӣ ба забонҳои помирӣ метавон услубу дараҷаи истифода ва ифодаи маънои воҳидҳои фразеологии забони тоҷикиро дар ин забонҳо муайян кард.

Азбаски дар муассисаҳои таълимии ВМҚБ таълим ба забони расмии давлатӣ, яъне забони тоҷикӣ сурат мегирад, албатта, воҳидҳои фразеологии адабӣ-китобӣ ба воситаи адабиёти таълимӣ, бадей ва илмӣ айнан ба забонҳои бумии ин минтақа дохил шудаанд. Вале олимони помиршиносӣ вобаста ба ин дар тадқиқоти асосҳои семантикаи соҳтории ВФ дар забони алоҳидаи помирӣ дастовардҳои муҳимро соҳиб шуданд. Инчунин олимони забоншинос ба мисли Ҳушенова С.В ва Каримова А, дар муқоисаи типологияи забону адабиёти тоҷик ва шеваҳои забони тоҷикӣ корҳои илмӣ анҷом додаанд.

Дар тадқиқоти муҳаққиқон воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати истеъмол, таъсирнокӣ, обуранг, мавриди истеъмол ва ифоданокӣ ба гурӯҳҳои муҳталиф чудо мешаванд, вале дар тадқиқоти ҷудогона воҳидҳои фразеологӣ ба қабатҳои услубӣ чудо карда шудаанд. Тадқиқи хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки онҳо маҳз бо ҳамин хусусият ва вазифаи услубиашон дар забон мақоми назаррас доранд. Аз ин ҷиҳат метавонем фразеологизмҳоро вобаста ба дараҷаи услуби истифодабарииашон ба гурӯҳҳои зерин чудо кунем:

1. Фразеологизмҳои муштарак ё иктибосҳое, ки айнан аз забони тоҷикӣ ба забонҳои помирӣ дохил шуда, дар ҳамон шаклу мазмун ба кор мераванд. Мисол: рӯзи сиёҳ, хуни чигар, бахти сафед, одами дарёдил, дасти ёрӣ [2, 436, 440, 462] ва ғайра. Ин навъи фразеологизмҳо, ки асосан воҳидҳои фразеологии аз

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

лихози дастурӣ (грамматикӣ) изофӣ мебошанд, дар забонҳои помирӣ низ хусусияти дастурии худро нигоҳ доштаанд.

2. Воҳидҳои фразеологии мұтадил ё мұтадилмаъно, ки онҳоро баъзе муҳаққиқон фразеологизмҳои нейтралӣ низ меноманд [9, 101- 104], бештар ба шакли тайёр ё бо андаке тағйироти ҷузъӣ ва ё тарҷумаи пурраашон бо ифодаи ҳамон маъно дар забонҳои помирӣ истифода мешаванд: «аз роҳ задан» – *as ro дêd-ow*, «хонаи худӣ» – *хӯта- ye xude*, «фотеха гирифтан» – *fōtā zéxtm-ow*, «ба роҳ даромадан» – *tar ründ dêd-ow* [2, 40-110].

Ибораҳои фразеологии дар боло дарҷшуда ҳодисаҳои ифодакардaro ба таври маъмулӣ ва мұтадил, бидуни баҳшидани ягон маъни маҷозӣ ва хусусиятҳои эҳсосотӣ ифода мекунанд. Оид ба хусусиятҳои воҳидҳои фразеологии мұтадил забоншиноси варзидаи тоҷик Ҳомид Мачидов муҳокима ронда, ба онҳо чунин баҳои мушаххас додааст: «Воҳидҳои фразеологии мұтадил мағҳумҳо, ҳодисаю воқеаҳои объективонаро бе ягон баҳодиҳӣ ифода мекунанд. Онҳо ба воситаҳои одии ифодакунандаи мағҳумҳои ҷудогона табдил ёфтаанд» [5, 81-82].

3. Фразеологизмҳои гуфтугӯй, ки “гуруҳи маҳсусро ташкил медиҳанд, дар навбати худ ба фразеологизмҳои адабии гуфтугӯй ва диалектизмҳои фразеологӣ тақсим мешаванд” [8, 30].

Диалектизмҳои фразеологӣ ҷиҳати вучуд доштани забонҳо ва шеваҳои гуногун дар забонҳои помирӣ мақом ва мавқеи маҳсусро қасб кардаанд. Диалектизмҳои фразеологӣ он воҳидҳои аслии хоси шеваи ҷудогона мебошанд, ки хусусияти барчастаи шеваи забонро таҷассум мекунанд.

Диалектизмҳои фразеологӣ дар доираи ин ё он маҳал истифода шуда, дар осори бадей, шифоҳӣ, ҳаттӣ, тасвир намудани хусусиятҳои фардии қаҳрамонони асар корбаст мешаванд. Бинобар ин, агар фразеолгизмҳои алоҳида хоси забон ё шеваи мардуми навоҳии алоҳида бошанд, дар маҳал ё навоҳии дигар камистеъмол ва ё бо шеваи дигар шунида мешаванд.

Хусусияти дигари муайяни диалектизмҳои фразеологӣ дар он дида мешавад, ки мазмуни онҳо аз мазмуни матн бармеояд ва хонанда дар аксар маврид зимни ҳондани матни пурраи асар ба мазмуни онҳо сарфаҳм меравад ва ғоҳе дар асар онҳо шарҳ дода мешаванд. Масалан, ибораи фразеологияи “*šoboy xīj*” , - (айн.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

барзагови Шобой) факат дар байни мардуми нохияи Роштқалъа маъмул буда, дар дигар нохияҳо истифода намешавад ва бе шархи пурраи воқеае, ки сарчашмаи пайдоиши як ибораи фразеологӣ гаштааст, дарк кардани он номумкин аст. Дар ин самт диалектизмҳои фразеологӣ нақши муҳимтарини интиқолкунандай воҳидҳои луғавии шева ба забони адабӣ мебошанд.

4. Фразеологизмҳои адабӣ.

Ин навъи фразеологизмҳо дар гуфтугӯи ҳаррӯзai мардуми одӣ бо андаке тағиирот дар забонҳои номбурда мавриди истеъмол қарор мегиранд. Барои мисол чанде аз ин ибораҳоро аз назар мегузаронем.

Ибораи фразеологии «ба ҷон омадан», ки дар забони тоҷикӣ ба маънои «аз ҳад зиёд ҳаста шудан» ва «аз ҷизе мондаву дилзада шудан» меояд, дар забони шуғонӣ дар шакли *«jînte dêd-ow»* омада, ҳамин маъноро ифода мекунад.

Ибораи фразеологии «дар ба дар гаштан», дар забони шуғонӣ низ факат бо тағиир ёфтани яке аз компонентҳояш (гаштан-*nêydow*) , *«dar ba dar nêydow»* ба маънои «овора шуда, ҷизро ё қасеро суроғ кардан, ҷизро хона ба хона талаб кардан» истифода мешавад.

Ибораи фразеологии адабии «дарди дил кардан» *«dard-I dil cîdow»* ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони шуғонӣ маъмул буда, ба маънои «шикоят кардан, изҳори амалу ранчиш кардан аз мушкилиҳои худ» меояд. Калимаи «дард» бидуни ягон тағиироти фонетикий, ки дар забони шуғонӣ бояд ҳамсадои д ба ӯ мувофиқи тағиироти фонетикии забонҳои эронӣ табдил мёфт, дар ибораи мазкур бетағиир монда, танҳо феъли «кардан» ба шакли забони шуғонии *«cîdow»* иваз шудааст.

Ибораи фразеологии «суханро ба замин намондан», шуғн. *«gâp ar zimâd nolakcîd-ow»* ба маънои «сухани қасеро рад накардан» меояд ва ин ибора муродифи худро дар забони ҳам тоҷикӣ ва ҳам шуғонӣ дорад: суханро нагардондан – *gâp gardent-ow*.

Ибораи фразеологии «суханро ба замин намондан» *«gâp ar zimâd nolakcîd-ow»* дар ҳар ду забон антоними «суханро ба замин мондан” *«gâp ar zimâd lakcîd-ow»* ба ҳисоб меравад. Мисол: *yakbôr gâp ar zimâd lâk, yu yal yijô-yard nayat tu ta we tar fuk jo*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

firêpe. (— Як бор гапро ба замин мон, ҳоло чизе маълум несту ту онро ба ҳама чо мерасонй).

Вобаста ба ибораи фразеологии «суханро буридан» – *gār xīcīxt-ow* дар байни мардуми Помир ҷумлаи маъмули фразеологии “*ti gār-um xīcīxt tu duxtan kāt*” –(гапатро буридам, душманат кам), ки ҳангоми бемаврид ба гали каси дигар даромадан бо мақсади узрхоҳӣ истифода мешавад, зиёд ба кор меравад.

Эвфемизмҳои фразеологӣ.

Дар забоншиносии тоҷик эвфемизмҳои фразеологӣ аз рӯи ифода намудани мазмунуъ аз дигар воҳидҳои фразеологӣ фарқ мекунанд. Доир ба ҳамин масъала забоншиносӣ тоҷик Ҳ. Мачидов андешаашро ҷунин иброз намудааст: «Эвфемизмҳои фразеологӣ ғоҳо мағҳумҳои мамнуъро ифода мекунанд. Дар ин ҳолат онҳо ба мағҳумҳои гуногуни хурофот ва расму оинҳои анъанавӣ алоқамандӣ доранд» [6, 81-83].

Ибораи фразеологии «чашми бад расидан» –«*čāx̄t-e bad firīpt-ow*» дар забони гуфтугӯи шӯғонӣ ҳеле ибораи маъмул буда, айнан маънои «омад накардани кор, бебарорӣ ва ба беморӣ мубтало шудан»-ро ифода мекунад.

Эвфемизмҳои фразеологии ба монанди: «ба дунё омадан» –*as nān sit-ow*, «аз ақл бегона шудан» – *as aql begūna sit-ow*, «бандагиро ба ҷо овардан» –*bandage ba jo vīd-ow*, ки аз ҷиҳати соҳти грамматикиашон ибораҳои феъли мебошанд, танҳо ҷузъи феъли онҳо тағиیر пазируфта, аз ҷиҳати усул ва семантикаашон ба ҳам мутобиқат доранд.

Хулоса, аз таҳлилу баррасии воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва шӯғонӣ ҷунин бармеояд, ки аксари муодилҳои воҳидҳои фразеологии забони адабии тоҷикӣ дар забони шӯғонӣ мавҷуданд ва истифодаи бамавриди онҳо дар тарҷума барои аз худ кардану омӯхтанд ва таҳқиқи забонҳои бехат мусоидат мекунад.

КИТОБНОМА

1. Аламшоев Ш.М. Фразеология шугнанского языка. (Структурно-грамматический и семантический аспекты) / Ш Аламшоев. - Душанбе. Ирфон, - 2018. 189 с.
2. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь. Том 1 / Д.Карамшоев. – Москва: Наука, 1988. 576 с.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

---

3. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь. Том 2 / Д.Карамшоев. – Москва: Наука, 1991. 615 с.
4. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь. Том 3, Т- Ц / Д.Карамшоев – Москва: Восточная литература, РАН,1999. - 570 стр.
5. Майдов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Майдов. – Душанбе: 1982. – 99 саҳ.
6. Майдов Ҳ. Ибораҳои фразеологии феълӣ / Ҳ. Майдов// Мактаби Советӣ – 1967 №10. 45-48
7. Хушенова, С.В. Изаетные фразеологические единицы / С.В. Хушенова. - Душанбе: Дониш, - 1971. – 190 с.
8. Шарофиддина А. Воҳидҳои фразеологии осори Айнӣ. / - А.Шарофиддина. – Тошкент: Yangi nashr. - 2016. – 160 саҳ.
9. Юсупова М.А. Стилистика фразеологических единиц в английском и русском языках/ М.А.Юсупова // Номаи Донишгоҳ (Учёные записки). 2016, №1. С. 101-104.

ИФОДАИ УСЛУБИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ПОМИРӢ

Фразеология ҳамчун маҷмӯи ҳамаи ибораҳои рехтаи устувор дар ин ё он забон барои омӯзиши ва таҳлилу таҳқиқ майдони васеъ мебошад. Фразеологизмҳо қисмати ҷудонашаванди фарҳанги ҳамаи миллатҳо ва ҳалқиятҳо ба ҳисоб мераванд. Онҳо аз як насл ба насли дигар мегузаранд. Аз ин ҷиҳат шавқу разбат ба омӯзиши ин қисмати забонииносӣ то ба имрӯз низ хеле зиёд аст, дар ҳоле ки оид ба пажӯҳии онҳо китобҳо, рисолаҳо ва мақолаҳои зиёди илмӣ навишта шудаанд. Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати истеъмол, таъсиринӣ, обуранг, мавриди истеъмол ва ифоданокӣ ба гурӯҳҳои муҳталиф ҷудо мешаванд. Таҷқиқи хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки онҳо маҳз бо ҳамин хусусият ва вазифаи услубиашон дар забон мақоми назаррас доранд. Аз ин ҷиҳат муаллиф ВФ-и забони шугониро бо фразеологизмҳои забони адабии тоҷикӣ муқонса намуда, ба хулоса меояд, ки аксари муодилҳои воҳидҳои фразеологии забони адабии тоҷикӣ дар забони шугонӣ мавҷуданд ва истифодаи бамавриди онҳо дар тарҷума ва барои аз худ кардану омӯхтан ва таҳқиқи забонҳои бехат мусоидат мекунад.

Калидвоҷаҳо: услубиёти фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ, воҳидҳои забон, қабатҳои услубӣ, таркиби лугавӣ.

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ПАМИРСКИХ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются понятия «фразеологизм» и «фразеологическая стилистика», различные стилистические подходы изучения фразеологизмов. Отмечается, что фразеологизмы следует отличать от свободных словосочетаний, они всегда сложны по составу, создаются соединением нескольких компонентов. Фразеологизмы таджикского и шугнанского языков можно разделить на три главных стилистических пласта: книжные, разговорные и научные. Выявляются общепринятые критерии определения стилистического значения фразеологических единиц на основе примеров. С целью определения стилистической принадлежности фразеологизмов, употребленных в рассматриваемой статье, автор прибегал к помощи фразеологических и толковых словарей, как таджикского, так и шугнанского языков.

Ключевые слова: фразеологическая стилистика, фразеологизм, языковая единица, стилистический пласт, лексический состав.

STYLISTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAJIK AND SHUGNI LANGUAGES

The article deals the concept of «phrase» and «Phraseological style» and various stylistic approaches of phraseology. Idioms should be differ from free word combinations. They are always complicated in structure, idioms usually are created by connecting several components. Idiom of Tajik and Shugni can be divided into three main stylistic formations: books, journalistic and scientific. The author of the article reveals generally accepted criteria of determination of phraseological units' stylistic importance on the basis of used examples. With the aim of determining the stylistic characteristic of phraseology, which is used in the given article, the author recourses to the help of phraseological and explanatory dictionaries of Tajik and Shugni languages. In her article the author reviews speech mistakes, connected with the usage of phraseologisms which meets with unmotivating extension of phraseological structure in the result of using reetermined words components.

Keywords: phrase, phraseology stylistics, linguistic unit, stylistic formation, lexical structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзошоев Суҳроб, муаллими калон, мудири кафедраи забонҳои шарқӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи академик М. Назаршоев. **Нишонӣ:** Ҷумхурӣ Тоҷикистон, ш. Хоруғ, кӯчаи Ш. Шоҳтемур, 119. E-mail: smirzoshoyev@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзошоев Суҳроб, старший преподаватель, заведующий кафедрой восточных языков Хорогского государственного университета им. академика М. Назаршоева. Адрес:

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Таджикистан, 734060, г. Хорог, улица Ш. Шотемура, 119. E-mail: smirzoshoyev@mail.ru. Тел: (+992) 935510816.

About author: Mirzoshoev Suhrob, the senior teacher, managing chairs of east languages of Khorog state university of M. Nazarshoev. The address: Tajikistan, 734060, Khorog, street of Sh. Shohtemur, 119. An E-mail: smirzoshoyev@mail.ru Тел: (+992) 935510816.

УДК: 801.3

ЕДИНЫЕ КОРНЕВЫЕ ОСНОВЫ В НЕКОТОРЫХ СЛОВАХ ПЕРСИДСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Тухтасунов О., Шарипов А.Ш.

Худжандский государственный университет им. Бабаджана Гафурова

Русский язык, являясь одним из богатейших языков мира, на котором создана высокоразвитая русская культура и литература, в современном виде сформировался в конце XVIII века. Этот язык относится к восточной группе славянских языков. Указывают, что примерно во 2-1-ом тысячелетиях до н.э. из группы родственных диалектов индоевропейской семьи языков выделился протославянский язык, который на поздней стадии, примерно в I-VII вв., назывался праславянским, и на его основе образовались древнерусская и другие славянские языки.

Истоки русского языка уходят в глубокую древность. В современном русском языке можно обнаружить унаследованные слова праславянского и от общего языка, называемого индоевропейским. Так, например, если проанализировать некоторые морфологически схожие слова из разных языков индоевропейской семьи, особенно таджикско-персидские слова, и сравнить их с параллелями, находящимися в языках славянской группы, то можно обнаружить, что они обозначают одно и то же или же близки по значению. Известно, что согласно закону вероятности, появление в разных языках большого количества слов с одинаковой формой и значением невозможно, и, опираясь на это, судят, что исходная их форма вначале появилась в одном, так называемом, праязыке. И по истечении времени, в результате разрыва связей, как культурных, так и общественных, из того праязыка появились другие языки и говоры, и в них слова изменялись по своей форме и некоторые даже по значению. Народы в древности тоже постоянно находились во

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

взаимоотношениях, имели торговые и культурные связи, особенно военные отношения. Захват земли и народностей другого государства мог стать причиной заимствования слов из одного языка в другой. При заимствовании из-за различия в фонетике языка-донора и принимающего языка формы слов могли изменяться. Формоизменения всегда происходили и происходят согласно фонетическим законам. Если структура слова, находящегося в языке, не поддается объяснению на основе действующих в языке принципов словообразования, то можно судить, что оно иноязычное, то есть заимствованное.

В современном русском языке встречаются очень много слов персидского происхождения. Есть слова, заимствованные непосредственно, а также посредством других языков, особенно через тюркские языки. В этимологических словарях русского языка большая группа заимствованных персидских слов представлены как тюркские. Надо напомнить, что тюркские языки полны персидскими словами. Некоторые лингвисты, сталкиваясь с русскими словами в тюркских языках, признавали их как слова тюркского происхождения. На самом деле, у большинства этих слов корнем является простые персидские слова и их можно этимологизировать только посредством этого языка. Например, происхождение слов ‘батыр’ и ‘богатырь’ и их форм в других языках, как др. русск. ‘богатырь’, укр. ‘богатир’, польс. ‘bohater’, венгер. ‘bátor’, болгар. ‘бағатоур’ в этимологическом словаре русского языка связываются с тюркскими со значением ‘смелый, сильный человек, удалий наездник’ [14, т. 1, с. 135, 183]. Но в этом словаре о греческом слове ‘βοτήρ’ со значением ‘пастух’ ничего не говорится. Следует сказать, что слово ‘батыр’, возможно, сформировалось от несохранившейся формы персидского ‘potur’, чередованием -п-//б- и гласных фонем, так как авестийское слово ‘pātar’ этимологизировано со значением ‘ухаживающий’. В последнем слове компонент ‘pā-, ro- (по)’ имеет значение ‘ухаживать’. Он сохранился как корень в таджикско-персидском глаголе ‘поидан’ со значением охранять, ухаживать, пасти, а компонент - ‘тур’ - означает крупный рогатый скот, то ест бык, корова и т.п. О встрече словообразовательного компонента ‘pā-’ в древнеперсидском и авестийском языках со значением охранять,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

настии было сказано некоторыми лингвистами [9, с. 174]. (Пастух, пасущий коровы, в древнеиндийском языке выражается словом ‘*gopā*’, которое соответствует таджикскому диалектному ‘*гопо*’ и ‘*avi-pā*’ - *овечий пастух*. В авестийском пастух также выражается словом ‘*vāstor* (*vā+stor*)’, в последнем наблюдается замена -*p*-/-*v*-). О слове ‘тур’ некоторые лингвисты правильно отмечают, что сохранившиеся в индоевропейских диалектах слова от общей основы ‘*t^[h]açgo*’ с первоначальным значением ‘*дикий бык*’ представляет собой переднеазиатский миграционный термин [4, т.2, с. 574]. Следует отметить, что слово ‘*tur* (тур)’ (нулевая ступень) со значением крупного рогатого скота встречается в некоторых семитских языках в форме (средняя и продленная ступень) ‘*tawr*’, греческом ‘*таурος*’, латинском ‘*taurus*’, в др. славянском ‘*tūrū*’ [14, т. 4, с. 122]. Это слово в разных ступенях составляет основу авестийского ‘*staora*’ – ‘*крупный рогатый скот*’, пехлевийского ‘*stōr*’, персидского ‘*sutūr*’, готского ‘*stiur*’, др. английского ‘*stēor*’ – ‘*бык*’, английского ‘*pasture*’- *выгон, пастище*, осетинского ‘*stur, stor*’ –‘*бык, корова*’ и др. В переносном смысле в классической таджикско-персидской литературе слово ‘тур’ использовалось в значении *богатырь, смелый, сильный* [13, т. 2, с. 378; 3, т.1, с. 299]. Слово ‘тур’ в форме ‘*tūra*’ в словаре авестийского языка тоже толковалось в значении ‘*сильный*’ [17]. Приведённые аргументы свидетельствуют, что русское слово ‘*богатырь*’ его греческая и тюркские формы ‘*ботр*’, ‘*богур*’, ‘*богатырь*’ со значениями *пасущий скот, пастух, сильный* имеют персидское происхождение. Анализируемое слово, возможно, под влиянием фонетики индийского языка изменилось на ‘*баходур (bahodur)*’ со значением ‘*смелый, сильный человек*’ и в последней форме и значении вернулось в персидский и тюркские языки. Посредством турецкого языка оно заимствовано русским и другими славянскими языками в форме ‘*богатырь*’.

Также топоним ‘Бахчисарай’ и слово ‘караван-сарай’ имеют персидское происхождение, они пришли через тюркский язык в русский. Известно, что Бахчисарай – город в Крыму, построенный в 1519 г. ханом Абдул Сахабом, и в прошлом был резиденцией крымских ханов. Этот топоним трактуется в этимологических словарях как слово тюркского языка с первоначальным значением ‘*садовый дворец*’ [14, т. 1, с. 138].

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Надо сказать, что топоним ‘Бахчисарай’ состоит из трёх компонентов, в нём часть ‘бах’ сформировалась от согдийского ‘боғ (boγ)’ со значением *сад*, ‘чи’ от уменьшительной частицы ‘ча’, а ‘сарай’ - *строение*, которого в прошлом воздвигали вблизи дороги, на трассах для временного отдыха путешественников или караванщиков. Слова ‘боғ’ со значением ‘сад’ и ‘караван-сарай’ в значении ‘место отдыха караванов’ часто встречаются в произведениях средневековой эпохи таджикско-персидских поэтов, в том числе в ‘Шахнаме’ Абулькасима Фирдоуси (934-1020). Например, Фирдоуси пишет, что “Яке корвонхонае буд сарой, Набуд коларо бар замин низ чой” [13, т. 1, с. 563]. – ‘*Был один караван-сарай, из-за обилия товаров негде было ставить их*’. Также слово ‘бабр’ в русском языке заимствовано из персидского языка в форме ‘бебр’. В этимологическом словаре русского языка слова ‘бебр, бобёр’ и его болгарская форма ‘бебър’, словенская ‘*vevž*’ отмечены, как славянские и сказано, что другое.-русское прилагательное ‘бебрянъ’ соответствует прилагательному ‘бобровый’[14, т. 1, с. 141]. О персидской параллели этого слова ничего не говорится. Слово ‘бабр’ тоже встречается в поэзии Фирдоуси: “Таҳамтан бипӯшид бабри баён, Нишаст аз бари аждаҳои жаён” [13, т.1, с. 125]. – ‘*Богатырь оделся в бобровую (тигровую) шкуру, т.е. оделся и сел рядом с злым драконом*’.

Из истории древнего мира известно, что в V веке до н.э. персы завоевали почти всю Азию, северные части Африки, Кавказ и Грецию, и создали великую империю. Долгое время, до начала битвы в долине Марафона, Греция была подчинена Персии и платила персам подать, и ранняя древняя военная история греков полностью связана с войной с персами. Некоторые западные лингвисты признают истоками своего языка санскрит, то есть древнеиндийский язык. Следует отметить, что индузы никогда не были в отношениях с европейцами до завоевания их англичанами. Необходимо также отметить, что древнеиндийский и авестийский – это почти один язык, они являются говорами одного языка, то есть арийского. Любой человек, даже далекий от языкоznания, сопоставляя лексический запас этих языков, может прийти к такому выводу. Поэтому для этимологизации слов разных языков (особенно языков, относящихся к индоевропейской семье), унаследованных

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

из древности, важную роль может играть также древнеперсидский язык и современные языки иранской группы, так как они хранят в себе большинство слов древнего мира в исходной форме. Например, слово ‘*mar* (*mar*)’ и словообразовательный компонент ‘*mr* (*mr*)’ со значениями ‘смерть’, ‘труп’ встречаются в древнеперсидском, а также в авестийском и древнеиндийском языках. Известный русский авестовед С.Н. Соколов в своей книге ‘Язык Авесты’, приводя слова из языка Авесты, сравнивает их со словами других языков и определяет, что слово ‘умирать’ в индийском языке звучит ‘*marati*’, в древнем персидском языке - ‘*mariya*’ , в новом персидском - ‘*mirad*’, а в согдийском - ‘*tugr*’ [11, с. 286]. Слово ‘мар’ согласно фонетическим законам, за счет чередования гласных букв, могло приобрести форму ‘*mr*’, ‘*mur*’, ‘*mer*’, ‘*mør*’, ‘*mir*’ и ‘*mor*’. Эти исторические формы сохранены почти во всех языках индоевропейской семьи, а также в некоторых языках других семей. В латинском языке смерть и мёртвого обозначают словом ‘*mors*’, ‘*mortis*’, ‘*mortuus*’, а тяжелобольного - ‘*morbis*’ [12]. (Сопоставьте таджикское слово ‘*мурдан*’ - умирать и согдийское ‘*tugr*’ - умирать с английским ‘*murder*’- убийства, ‘*murderer*’- убийца, ‘*mortal*’ - убийца, киллер, немецким ‘*Mortalitat*’ - смертность (от какой-либо болезни), ‘*Mord*’ – убийство, ‘*Morder*’ - убийца, ‘*morderisch*’ - убийственный [8] и французским ‘*Mort*’, литовским ‘*mirtis*’, испанским ‘*Muerta*’, итальянским ‘*Morte*’, хорватским, чешским и боснийским ‘*Smrt*’, все которые выражают смерть. Слово ‘мар’ в неизменной форме и в значении ‘*труп*’ обнаруживается в одном из памирских языков - шугнанском, носители которого проживают в нагорных районах Памира. Корни русских слов: ‘мёртвый, умирать, смерть, мертвеец’ и таджикских ‘*мурда*’- *труп*, ‘*мурдан*’- *умереть*, ‘*марг*’- *смерть*, ‘*марғазан* (*marγazan*)’ - *кладбище*, ‘*марзаган* (*marzayān*)’ - *ад, кладбище*, а также ряда заимствованных из арабского языка таджикским, как ‘*марқад* (*marqad*)’ - *могила*, ‘*марсия*’ - *причитания по умершему*, ‘*марҳум* (*marhum*)’ - *покойный, усопший*, также составляет слово ‘*мар*’ или иные ее формы.

Известно, что древние языки были небогатыми и в них была широко распространена полисемия слов. Древние языки, постепенно развиваясь в течении длительного исторического

периода (развитие всегда идет от простого к сложному), дошли до нас. Анализ структуры слов большинства индоевропейских живых языков показывает, что в них сохранены силлабические строения (каждый слог выражает значение). На основе этого рассмотрим и проанализируем некоторые слова современного русского языка, как существительные ‘топор’, ‘растение’ и глаголы ‘резать’, ‘копать’, ‘лизать’, ‘написать’, ‘спрашивать’. Например, в этимологическом словаре русского языка М. Фасмера отмечено персидское происхождение слова ‘*topor*’, и приведены его формы в ряде славянских языков: украинский *topir*, болгарский *topór*, словенский *tópor*, чешский и словацкий *topor*, польский *topór*. В них узнается древнейшая форма древнеиранского ‘*tapara*’ [14, т. 4, с.79]. Слово ‘топор’ в древнеиндийском и древнеперсидском языках имел форму ‘*paraśu*’. Выдающий востоковед Абаев В.И., исследовав слова, выражающие топор в древних и современных языках indoевропейской семьи, отмечает, что осетинская форма восходит к древнеперсидской ‘*paraśu*’. Его форма в осетинском должна была бы быть ‘*færæs*’ а не ‘*færæt*’, и первоисточник тохарских форм ‘*peret*, *porat*’ тоже узнается древнеперсидская форма. О русской форме ‘топор’, персидской ‘*tabar*’ и других, имеющих подобную структуру, можно предположить, что формировались они вследствие перестановки тохарского ‘*porat*’. Абаев В.И. также указывает, что через скифо-сакский и тохарский языки широко распространилось в угро-финских и других языках: коми ‘*purt*’, удмуртском ‘*purt*-*nöj*’, эвенк. (тунгус.) ‘*parta*, *porta*, *purta*’ – *нож*, венгерском ‘*bart*-*меч* и тюрк. ‘*balta*’, чувашском ‘*porda*-*topor*’ [2, с. 451]. Востоковед Д. И. Эдельман подтверждает, что наиболее из всех предполагаемых иранских заимствований в праславянский является древнеперсидский. ‘*parašu*’. От него также произошли осетинский ‘*færæt*’, белуджский ‘*tapar*’, новоперсидский ‘*tabar*’. Указывается, что распространение слова велико: армянский ‘*tapar*’, черемисский ‘*taþar*’, финский ‘*tappara*’, русский ‘*topor*’ и подобные формы встречаются в других славянских языках [15, с. 173].

Надо отметить, что персидское слово ‘табар’ в некоторых языках и говорах иранских языков тоже изменило свою форму: в татском языке оно приобрело форму ‘*tever*’, афганском ‘*tobar*’, ваханском ‘*təpōr*’, курдском ‘*täfär*’, в ряде бадахшанских говоров ‘*tavar*’, а в группе тюрksких языков, в том числе в узбекском

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

‘болта’. Если на основе фонетических законов проанализировать все формы слова ‘топор’, можно обнаружить, что, действительно, во многих языках они имеют единую этимологию. (Известно, что самые древние языки были слоговыми, а письма согласными, и в языках название каждого предмета выражало какое-нибудь его характерное свойство). В словах ‘*topor*’, ‘*tabar*’ и ‘*болта*’ наблюдается формоизменение на основе фонетических законов, то есть чередование схожих фонем, и это, возможно, случилось в процессе заимствования слов. В указанных словах наблюдаются исторические чередования согласных фонем – б- // -п- // -в- // -ф-, гласных -а-// -о- // -е-, сонорных -р-// -л-, в некоторых наблюдается редукции конечной ‘-а’. По нашему мнению, анализируемые слова, созданный в них корень являются частью ‘*par, para*’ и других его форм ‘*por, pora, þar, bar, бол*’, а часть ‘*ta-, -at, -ata*’ – аффикс, выражающий действие – ‘делать’. Глагол, создавший элемент – ‘*ta-*’ в качестве префикса, сохранён в восточных языках, особенно в арабском, а в качестве суффикса ‘-атъ’ – в группе славянских языков, в том числе в русском языке, для создания неопределённой формы глагола. Например, в персидском языке в заимствованиях из арабского ‘табдил, табаддул’ – *превращать*, ‘тафаккур’ – *думать, продумать*, ‘тафирика, тақсим’ – *разделять*, ‘тааффун’ – *вонять*, ‘тақвият’ – *усилить*, ‘таваллуд’ – *рожать* и др. часть ‘*ta-*’ является префиксом, выражающим действия. В древнеперсидском языке суффиксы ‘-та, -ата’ в основном использовались для создания аористической формы корней слов, а также как глагольно – причастный суффикс. Например, в словах древнеперсидского языка ‘*basta (bast-ta)*’ – *связанный*, ‘*karta*’ – *сделанный*, *nirš-ta* – *написанный* и т.д. [9, с. 60, 69]. Так как в таджикском языке много слов сохранилось в исконной форме, и в этом языке одним из значений слова ‘пора’ – является ‘кусок (куски)’, на основе этого можно судить, что слово ‘табар’ появилось со значением предмет для расчленения на куски или режущий. Уместно вспомнить, что в латинском языке кусок выражается словом ‘*bar*’, а ‘*wooden bar*’ имеет значение ‘кусок бревна’. Латинская форма ‘*bar*’ – кусок, куски соответствует персидскому ‘пор, пора’- кусок, куски.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Известно, что во второй половине II тыс. до н. э. на территории Ирана и Закавказья применяли боевой топор – секиу, и он отличается тремя шипами-колючками, помещенными на обухе. Секиры были найдены в Азербайджане, Армении и в Луристане Ирана [5, с. 191]. В некоторых этимологических словарях название этого оружия связывают с глаголом ‘сечь’ и буквальное значение толкуется “*то, чем рассекают*” [14, т. 3. с. 502; 16, с. 356.]. В самом деле, слово ‘секира’ – персидское сложное слово – образовано от слова - числитель ‘се’ - *три* (число) и ‘кира’ - *қирра* (*qirra*), то есть *шип, колючка, грань, ребро*. Слово ‘кира’ в современном персидском языке приобрело форму ‘*қирра* (*qirra*)’ - *грань*. Здесь нужно отметить, что последнее, согласно фонетическому чередованию сонорных согласных -р- // -л-, родствен с арабско-персидским словом ‘*кулла* (*qulla*)’, со значениями *острая грань, вершина, пик горы*.

Русское слово ‘волос’ и подобные формы, встречающиеся в других языках славянской группы, как старославянское ‘влась’ и болгарское ‘влас’ [14, т.1, с. 342] родственны с авестийским ‘*vargəsa*’, означающим ‘*голос человека и животного*’. Авестийская форма в среднеперсидском языке приобрела форму ‘*vars*’- *волос*. Анализ структур этих слов на основе фонетических принципов формоизменения показывает, что славянские структуры являются результатом чередования букв -р-//л- авестийской формы. Возможно, авестийское слово ‘*vargəsa*’ было результатом редукции одной из фонем ‘r’, от формы ‘*vargəsa*’, так как последнего можно узнавать от ‘*var*’ - *тело* и ‘*rəsa*’ – *растя*, и толковать в значении *растущее из тела*. (Редукция повторяющихся фонем часто встречается в словах, унаследованных из древности). Авестийский словообразовательный компонент ‘*var*’ в современных иранских языках приобрел форму ‘*бар*’. Данная форма многозначна, одно из значений связано со словом ‘*тело*’.

Другое русское слово ‘глина’, встречающееся в украинском языке в форме ‘глина’, старославянском – ‘глинн’, болгарском – ‘глина, гнила’, словенском – ‘*glina*’, чешском – ‘*hlina*’, словацком – ‘*hlina*’, польском ‘*glina*’, верхнелужицком – ‘*hlina*’, нижнелужицком – ‘*glina*’ [14, т.1, с. 412], родственно с таджикско-

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

персидским словом ‘гил, гилин’. В этих словах корнем является слово ‘тил’ со значением глины, а часть ‘-ин, -ина’ является адъективным суффиксом в большинстве языков иранской группы. В таджикском языке слово ‘гилин’ обозначает предметы, сделанные из глины или испачканные глиной.

Одним из древних слов в языках является слово, обозначающее человеческий навоз, то есть кал, говно. Слово ‘говно’ в украинском языке ‘гівно’, в болгарском и сербскохорватском ‘говно’, словенском ‘говно’, в польском и нижнолужицком – ‘говно’, из-за чередования буквы g-//h- в чешском имеет форму ‘hovno’ и в восточно-лужицком ‘howno’. Формы, встречающиеся в древних языках, являются древнеиндийскими: ‘gūthas, gūtham’, выраждающие *нечистоты, грязь*, и глагол ‘guvati’ со значением *испражняться*, также авестийское ‘gūθa’ со значением *навоз, помет* [14, т. 1, с. 424]. Некоторые авторы связывают анализируемые слова со словом ‘говядо’ - бык и первоначальное значение слова ‘говно’ трактовалось как *коровий помёт*. Здесь надо отметить, что слово ‘говядина’ - коровье мясо состоит из слова ‘гов’ – корова, ‘ядо, яда’ – еда, кушанье и адъективного суффикса ‘-ина’, то есть буквальное значение слова ‘говядина’ - ‘еда, доставаемая от коровы’. В авестийском языке слово ‘ad’ имеет значение *кушать, есть* [17]. В этимологическом словаре Фасмера слово ‘гуано’ трактовалось в значении ‘*удобрение из перегнившего птичьего помета*’, где отмечается, что это слово заимствовано от немецкой формы ‘Guano’ и испанской ‘guano’. Первоисточником указанных слов признаётся перуанское слово языка кечуа ‘huanu’, имеющее значение ‘навоз, помет, особенно от морских птиц’ [14, т. 1, с. 468]. Следует сказать, что корнем всех приведенных слов является древнеперсидский словообразовательный элемент ‘gu’, которое может, согласно фонетике языков, приобрести форму ‘hu, ku, guh’, а также из-за чередования -i-//v- форму ‘gav, gov, gow, hov, how’. Древняя форма ‘gu’ со значением ‘навоз’, ‘кал’, ‘экскременты’ сохранилась в большинстве языков иранской группы. В авестийском языке для выражения значения ‘навоз’, ‘кал’ также используется форма ‘guua-’, в среднеперсидском, современном персидском и в таджикском ‘gu, guh’. В ряде языков иранской группы, в том

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

числе в курдском, талышском, аврумани, сурхей, ласгерди, зефреи, гураны и других ‘кал’, ‘навоз’ называется ‘gu’. Востоковед Д. Эдельман отмечает, что слово ‘guda’ со значением ‘кишка, *vagina*’ появилось от арийского *guda-* и ср. др.-индийского *guda* – ‘кишка, задний проход, *vagina*’. Также указывается, что более ранняя история не ясна - возможно, это продолжение и.-е. *gu-do* – ‘кишка’, если считать его производным от *geu-d-* [7, с. 293-294]. Анализ слова ‘guda’ со значением ‘кишка’, ‘задний проход’ показывает, что оно формировалось от слова ‘gu’ - ‘навоз, кал’, ‘da’ - ‘дающий, создающий, образующий’, так как кал формируется в кишке, в заднем проходе. В таджикском языке прямая кишка, задний проход также выражается словами ‘кутан’ и ‘гудон’ с буквальным значением ‘место сбора кала’.

Русское существительное ‘растение’ и его таджикское соответствие ‘растани’ тоже, по нашему мнению, имеют единый корень ‘рас-’. На основе корня ‘рас’ в русском языке сформировался глагол ‘расти’, в таджикском языке ‘расиш, рустан’ со значением ‘растить’, а также другие производные. Более древней формой слова ‘растение’, возможно, была персидская ‘растана’, состоящая из двух слов: ‘рас’ - ‘расты’ и ‘тана’ – ‘тело, с буквальным значением ‘растущее тело’.

В русском глаголе ‘резать’, ‘порезать’ корнем является часть ‘рез, реза’. В ‘Этимологическом словаре’ М. Фасмера лексема ‘рез’ и ее древнерусская форма ‘ръзъ’ толкованы в значении ‘прибыль, проценты’, а слово ‘резан’ - в значении ‘кусок, отрезок’. Глагол ‘резать’ и его формы встречаются в большинстве языков славянской группы: укр. *rізати*, др.рус. *ръзати*, ст.слав. *ръзати*, сербохорв. *rězati*, словен. *rézati*, чеш. *řezati*, славц. *rezat'*, польс. *rzezać*, литовском. *režti* и этимологизированы значением ‘надрез, царина, рубец’. Корень и значение слова ‘резан’ родственны со словами ‘обрезание, обрезки’ [14, т. 3, с. 461]. В таджикско-персидском языке слово ‘рез, реза’ означает мелкие куски, глагол ‘реза кардан’ - разделять на мелкие части. Персидский корень ‘рез’ соответствует с ‘рез’-ом, находящимся в русском слове ‘резать’. Сопоставление и анализ приведенных слов показывают, что более древней глагольной формой должна быть ‘резат, резата’, сохранившаяся в русском языке в форме ‘резать’. В современном таджикско-

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

персидском языке функцию аффикса ‘*am, ama*’ выполняет вспомогательный глагол ‘*кардан*’ - ‘делать’.

В таджикско-персидском языке параллелем русского слова ‘*копать*’ является неопределенная форма глагола ‘*кофтан*’, использующаяся в форме глагола с двумя значениями: первое – *копать землю*, другое – *искать*. Корень глагола ‘*кофтан*’-‘*коф*’ в повелительном наклонении приобретает форму ‘*коб*’. Например, ‘*заминро коб*’- *копай землю*; ‘*ковишигар, кобанда*’ - *искаль*. Возможно, русское слово ‘*копань*’ со значением ‘*окоп, ров, яма*’, польское ‘*koranka*’, болгарское ‘*капанка*’ – ‘*долблленное деревянное корыто*’ тоже взаимосвязаны с таджикским глаголом ‘*кофтан*’ - *копать*. Русские и таджикские слова ‘*кованный*’ – ‘*куфта, куфташуда*’, ‘*ковать*’ – ‘*куфтан*’ и ‘*ковкость, ковкий*’ - ‘*ковок*’ тоже являются родственными. Последнее в таджикском языке носит значения ‘*пустая внутренность*’, ‘*дуплистый*’ и ‘*рыхлый*’. Например, ‘*дараҳти дарунковок*’ – *дуплистое дерево*.

В таджикско-персидском языке для выражения вкуса используются слова разной структуры, как ‘*лаззат*’, ‘*лазиз* и ‘*маза*’. Два первых слова являются заимствованиями из арабского языка. Надо отметить, что они все родственны, так как на основе фонетических принципов чередования -м-//л- слово ‘*маза*’ может принимать форму ‘*лаза*’. Русский глагол ‘*лизать*’, так как вкус ощущается только языком при лизании, возможно, родственно с таджикским параллелем ‘*лесидан*’. Некоторые ученые высказывают мнение, что слово ‘*ласить*’ со значением ‘*льстить*’ связано с лексемой ‘*ласка*’ и, с другой стороны, со словом ‘*ласый*’ - *ладкий на лакомства*. Слова ‘*ласка, ласкатъ*’ характерны славянским языкам, в украинском ‘*ласка, ласкати*’, белорусском ‘*ласка*’, ст. слав. ‘*ласкати*’, болгарском ‘*лаская*’ со значением ‘*льщу, ласкаю*’, сербо-хорватском ‘*лåска, лåскати*’, словенском ‘*låskati*’, чеш. ‘*laskati*’, чешском и словацком ‘*laska*’ означает ‘*любовь*’, польском ‘*laska*’ ‘*милость*’, *laskać* - ‘*гладить, льстить*’ [14, т. 2, с.461, 494]. Возможно, из-за того, что животные своё чувство любви и милость проявляют лизанием, коренные слова ‘*лиз, лас, ласый*’ (от корня лаза)’ сначала, рождаясь со значением ‘*вкус*’, затем приобрело другое значение – ‘*любовь, ласка, милость*’.

Другое русское глагольное слово ‘писать, написать’, имеющее корневое слово ‘*pis-*’ соответствует в таджикском ‘навистан, навиштан’. Следует отметить, что слово ‘писать’ и некоторые его формы, например, украинская ‘*писати*’, белорус. ‘*псаць*’, др.рус. ‘*писати*’, ст.слав. ‘*письмати*’, сербо-хорв. ‘*писати, пишем*’, словен. ‘*pisati, pišem*’, чеш. ‘*psáti, piši*’, словац. ‘*pisat*’, польская и лужицкая ‘*pisać, pisas*’ с др. персидским словом ‘*nipišta*’ со значением ‘записанное’ [14, т. 3, с. 266], родственны. Корень ‘*pis-*’ составляет основу других слов, как ‘*писарь*’, ‘*писатель*’, ‘*письмо*’, а его множественная форма ‘*письма*’, которая в украинском имеет форму *письмо*, в болгарском - *писмо*, в словенском, чешском, словацком, польском - *pismo* и старославянском *писма* - также родственны [14, т. 3, с. 268]. Возможно, часть ‘-мо’ в слове ‘письмо’, на наш взгляд, является историческим формоизменением древнеперсидского суффикса ‘-ма’, указывающего на предмет, иногда выполняющего роль прилагательного суффикса, (как в древнеперсидских и авестийских словах: *garma* – *gar+ma* (тёплый), *čarema* - *čare + ma* (кожаный), *asma* – *as + ma* (каменный), *sāma* – *sā+ ma* (чёрный) и др.) и словесное значение ‘письмо, письма’ в прошлом означало ‘написанный материал’, ‘написанная бумага’ или ‘книга’. В древнеиндийском и авестийском языках конечная долгая фонема ‘aa, ā’ выражала множественное число, возможно, фонема ‘я’ в конце некоторых слов русского языка, выражаяющая множественность, является рожденным последнего. Формирование фонемы ‘о’ в современном таджикском языке от среднеперсидской фонемы ‘ā’ и древнеперсидской ‘ā’ были исследованы востоковедом В.С. Растрогуевой [6, с.18]. В словах ‘*писарь*’ и ‘*писатель*’, которые являются синонимами, часть ‘-арь’ и ‘-тель’ тоже синонимы и указывают на лицо, выполняющее действие. Следует отметить, что в древнеиндийском языке книга и рукопись выражались словом ‘*pustaka*’ [10]. Это слово в персидском языке также выражало обработанную кожу скота. Известно, что раньше на Востоке, до появления бумаги растительного происхождения, вся информация, документация царей записывались на обработанной коже животных - пустаке. Пишут, что священная книга Авесты тоже была написана на обработанной коровьей коже. До сих пор жители горных

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

деревень Таджикистана сущеную кожу скота называют – ‘пустак’. Надо отметить, что последнее не имеет единую этимологию с древнеиндийским словом ‘*pustaka*’, они являются омонимами. Корнем персидского слова ‘*pustak*’ является ‘*pusta*’ со значением ‘кожа’.

Глаголы русского языка ‘спросить, спрашивать, просить, спроси, прошу, просил’ родственны с таджикскими глаголами ‘пурсидан, пурс, мепурсам, пурсид’. В приведенных русских и таджикских словах корнями являются ‘прос’ и ‘пурс’, возможно, возникшие от арийского глагола ‘*praś*’ со значением ‘спросить’. Это корневое слово в древнеиндийском языке тоже имеет форму ‘*praś*’, в авестийском ‘*fras*’ и в древнеперсидском ‘*fraθ*’ [1, с. 30]. В авестийском словаре встречаются слова с обеими формами, как ‘*pares*’ - ‘спрашивать, спроси’ и ‘*frasna, frašna*’ - ‘вопрос, спрос’, ‘*ferasa*’- ‘спроси’ [17]. Слова ‘просить, спросить’ и подобные им формы сохранены почти во всех языках славянской группы. Ещё можно привести многочисленные примеры из русского и таджикского языков с одинаковым строением и значением, как ‘топтать’ – тап-тап кардан, ‘создать’, ‘созидать’ - соз кардан, сохтан’, ‘говорить’ – гуфтан, ‘трус’ – тарс и др.

Таким образом, анализ некоторых таджикско-персидских слов и их параллелей, находящихся в русском и других славянских языках, их сопоставление с формами, встречающимися в древнеперсидском, древнеиндийском и авестийском языках, показывает, что они имеют единые корневые основы и их можно толковать только формами, находящимися в персидском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев В.И., Соколов С.Н. и др. Основы иранского языкознания : древнеиранские языки / редкол.: В.И. Абаев, М.Н.Боголюбов. -М.: Наука, 1979. -387с
2. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка: Том 1. А-К / В. И. Абаев – М.-Л.: Изд. акад. наук СССР, 1958. -655с.
3. Бурхон Мухаммадхусайн. Бурхони қотеъ. Ч.1./М.Бурхон. –Душанбе, 1993. - 416 с.
4. Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы (реконст. и историко-типологический анализ праязыка

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

- и протокультуры) /С предисловием Р.О. Якобсона. Кн. 2.—Тбилиси, изд. Тбилисского университета, 1984. -1328с.
5. Гафуров Б.Г. История иранского государства и культуры /Б.Г.Гафуров, А.Грантовский, М.С.Иванов. —М.: Вост.лит., 1971.-347с.
6. Растворгueva В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Растворгueva –М.: Наука,1964. -188 с.
7. Растворгueva В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Т.3. М.: Восточная литература, 2007. - 493с.
8. Русско-немецкий словарь. /Под ред. Е.И. Лепинг, Н.П. Страховой и др. -М.: ‘Русский язык’, 1978.-847 с.
9. Саймиддинов Д. Форсии бостон /Д.Саймиддинов. –Душанбе, Пайванд, 2007. – 190 с.
10. Санскрито-русский учебный словарь / Составитель Лихушина Н.П. <http://galenel.info/sanskrit/Three-manual-vocabulary.pdf>
11. Соколов С.Н. Язык Авесты. Учебное пособие /С.Н.Соколов. –Л.: Ленинградский Университет, 1964, - 413с.
12. Учебник латинского языка /Под ред. В.Н.Ярхо, В.И. Лободы. - Москва, 1961.-374 с.
13. Фарханги забони тоҷикий. (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. А-О /Зери таҳрири М. А. Шукуров, В. А. Капранов ва диг. – М.: Советская энциклопедия, 1969. -951с., Ҷилди 2, 1969. -950 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4х т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. -2-е изд. Т. 1, 2, 3 ,4. -М.: Прогресс, 1986, 1987. -576 с. -672 с. -832 с. -864с.
15. Эдельман Д.И. Иранские и славянские языки: Исторические отношения/Д.И.Эдельман.-М.:Вост.лит., 2002.-230с.
16. Этимологический словарь русского языка. /Составитель Крылов Г.А. –Санкт-Петербург, 2005. - 432с.
17. Bahrami E., Joneydi F. Dictionary of the Avesta. Iran, Balkh, 1990 у.

ЕДИНЫЕ КОРНЕВЫЕ ОСНОВЫ В НЕКОТОРЫХ СЛОВАХ ПЕРСИДСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

В славянских языках, в том числе в русском языке, встречается большое количество слов, имеющих единые корни со словами древнеперсидского и современного таджикского языков, в которых обнаруживаются структурные и семантические сходства. Данные слова еще в древние времена были заимствованы русским языком и изменили свою форму согласно фонетическим законам данного языка. В настоящей статье отдельные из указанных слов подвергнуты этимологической интерпретации. На основе исследования структуры корней и способов словообразования ряда подобных слов, которые подаются в этимологических словарях русского

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

языка как заимствования из турецкого, авторам удалось, опровергнуть данную версию и указать их авестийское и древнеперсидское происхождение. К ним относятся такие лексические единицы как: ‘богатырь, батыр – баҳодур, ботур’, ‘топор - табар’, ‘растение – растаний’, ‘глина – гил’, ‘резать – реза кардан’, ‘копать – кофтан’, ‘написать – навиштан’, ‘созидать – соз кардан’, ‘спрашивать – пурсидан’, ‘лизать – лесидан, лаззат’ и некоторые другие.

Ключевые слова: этимология, заимствования, корень слова, принцип словообразования, этимология слов ‘растение, батыр, топор, глина, копать’.

ЯГОНАГИИ РЕШАХО ДАР БАЪЗЕ КАЛИМАҲОИ ЗАБОНҲОИ ФОРСӢ ВА РУСӢ

Дар забонҳои славянӣ, аз ҷумла дар русӣ, як қатор қалимаҳое дучор мешаванд, ки бо қалимаҳои забони тоҷикӣ ва форсии қадим решашои ягона дошта, аз лиҳози соҳтору ҳифзи маъно шабеҳи ҳамдигаранд. Муалифон таҳйироти соҳтории баъзе аз қалимаҳоро аз қавоиди фонетикии забонҳо дониста, бо қиёсу муқобалагузорӣ таҳлили этиологӣ кардаанд. Қайд намудаанд, ки чун маънибардории он қалимаҳо истифода аз ҳазинаи луготи забони тоҷикӣ-форсӣ ва гузаштаи ин забон имкон дорад, онҳоро хоси ин забон донистаанд. Дар асоси таҳлили соҳти решашо дар қалимаҳои шабеҳсоҳт, ки бархе аз онҳо дар лугатҳои этиологиии забони русӣ аз туркӣ иқтибосшуда арз ёфтаанд, муалифон туркӣ будани онҳоро рад намуда, нишон медиҳанд, ки онҳо дар забони авастоию форсии қадим низ дучор мешаванд. Воҳидҳои лугавии ‘богатырь, батыр – баҳодур, ботур’, ‘топор- табар’, ‘растение – растаний’, ‘глина – гил’, ‘резать – реза кардан’, ‘копать – кофтан’, ‘написать – навиштан’, ‘созидать – соз кардан’, ‘спрашивать – пурсидан’, ‘лизать – лесидан, лаззат’ ва ғ.-ро оварда, мавриди таҳлил қарор додаанд.

Вожаҳои қалидӣ: этимология, вожаҳои иқтибосӣ, решашои қалима, усулҳои қалимасозӣ, растаний, ботур, табар, гил, кофтан.

THE BASIC ROOT UNITS OF SOME PERSIAN AND RUSSIAN VOCABULARIES

In Slavic languages, including the Russian language, there is a large number of words that have common roots with ancient Persian and modern Tajik languages, which have structural and semantic similarities. Comparing, contrasting and analyzing the etymology of these words, the authors reflect that the structural changes of some words happened according to phonetic

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

---

laws. They underline that if those words, that take their roots from Tajik-Persian languages, they belong to the mentioned languages. Based on a study of the root structure of a number of similar words that are used in the etymological dictionaries of the Russian language as borrowings from Turkish, the authors argue and indicate their Avestanian and Old Persian origin. They include the following lexical units like 'bogatir, batir-bahodur, botur-knight', 'topor-tabar-axe', 'rastenie-rastani-plant', 'glina-gil-clay', 'resat-reza kardan-cut', 'kopat-koftan-dig', 'napisat- navishtan-write', 'sozidat- soz kardan-build', 'sprashivat-pursidan-ask", "lizat-lesidan, lazzat-lick" etc.

Keywords: etymology, borrowings, word-root, principle of word formation, etymology of the words 'rastani-plant, botur-knight, tabar-axe, gil-clay, koftan-dig'.

Сведения об авторах: Тухтасунов Обиддин – доцент кафедры органической и прикладной химии Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, Тел. (+992) 927643332, E-mail: Obiddin 59@mail.ru

Шарипов А.Ш. – доцент кафедры немецкого языка ХГУ имени академика Б.Гафурова Тел. (+992) 927018151, E-mail: a_scharipow@rambler.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: Тухтасунов Обиддин – дотсенти кафедраи химияи органикии ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Тел.: (+992) 927643332, E-mail: Obiddin 59@mail.ru

Шарипов А.Ш – дотсенти кафедраи забони олмонии ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Тел.: (+992) 927018151, E-mail: Obiddin 59@mail.ru

About the authors: Tukhtasunov Obiddin - Khujand State University named after B. Gafurov, associate Professor of organic and applied chemistry. E-mail: Obiddin 59@mail.ru

Sharipov A.S. Khujand State University named after B. Gafurov, associate Professor of German language, Тел.: (+992) 927018151, E-mail: a_scharipow@rambler.ru

АДАБИЁТШИНОСЙ

УДК: 891.550

**АВОМИЛИ НАЗАРИЯВЙ ВА ИДЕОЛОГИИ ИНКИШОФИ
АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР МОВАРОУННАХРИ ҚАРНИ XIX**

(Тариқати ашрофи шаҳрзоди тоҷик мавсум ба «тариқи ҳоҷагон»)

Амирзода Субҳон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Қонунмандии тараққиёти адабиёти классикии тоҷик дар давраҳои муҳталифи ҷараёноти худ ҳамеша ба тафаккури фалсафии Шарқ, аз ҷумла ба тасаввуф ва тариқатҳои гуногуни он, вобастагии қавӣ дорад. Аз ин лиҳоз, намояндағони барҷастаи ин адабиёт бидуни мӯътакид будан ба ин ё он тариқати тасаввуф асар оғарида наметавонистанд. Бинобар ин онҳо бастаи силсилаи тариқати ҳукмрони замони худ буданд. Масалан, дур наравем, пояи назариявию идеологии адабиёти асри XVIII-и тоҷик дар Мовароуннаҳр куллан ба **тариқати дарвешию қаландарӣ** қарор гирифт. Шоироне, ки нисбат ба ҳаробазор табдил ёфтани мамлакат ва қашшоқу бенаво шудани мардум рӯҳи норизӣ доштанд, либоси дарвешию қаландарӣ ба бар карда, гӯё аҳволи мардуми бенаво ва лучу гадоро дар симои худ музассам намуда, ҳаёти ҳонабардӯшонаи қаландарӣ ихтиёр карданд. Онҳо роҳи начотро аз ваҳшату осеби айём дар тариқати дарвешию қаландарӣ диданд.

Яъне, тариқати дарвешию қаландарӣ адабиёти асри XVIII-ро чун ҷараёни адабии оғатзода муаррифӣ кард, оғатзода аз он ҷиҳат, ки адабиёт аз адабиёт ва фарҳанги асили таъолибахши гузашта дур гардид.

Аммо дар асри XIX вобаста ба фаро расидани марҳилаи нави таърихии гузариш ба аҳди Ҷадид дар ҳаёти адабии Мовароуннаҳр тариқати дигари тасаввуф – **тариқати ашрофи шаҳрзоди тоҷик** мавсум ба **тариқи Ҳоҷагон** мавқеи қалон пайдо кард. Ин тариқати тасаввуф барои пайвастани адабиёти асри XIX бо адабиёт ва фарҳанги асили аҳди Эҳёи Аҷам ва ба амал омадани равияни нави эҳёй мусоидат намуд.

Тариқи Ҳоҷагон ҳамон тариқати тасаввуфии Нақшбандияи зодаи Мовароуннаҳр аст, ки яке аз бузургтарин намояндаи он

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Хоча Убайдуллоҳи Аҳрори Боғистонӣ дар асри XV ба дараҷаи Эҳёи Аҷам рушди маънавӣ намудани мактаби адабии Ҷомио Навоӣ нақши созанд бозида буд ва маҳз ба шарофати ҳамин дӯстии ҳамкорӣ адабиёти тоҷик баъди се қарни ҳукмронии сиёсии бодиянишинони турк дар Мовароуннаҳр бо адабиёту фарҳанги эҳёии замони давлатдории темуриёни Ҳурисон дубора иртиботи ирсӣ ва миллӣ барқарор гардид ва ба ин восита барои пешрафту инкишофи ғоявию бадеии адабиёти тоҷик дар марҳилаи таърихии гузараш ба аҳди ҷадид роҳ боз гардид.

Барои он ки нақши тариқати ашрофи шаҳрзоди Ҳоҷагонро дар инкишофи адабиёти нимаи якуми асри XIX-и Мовароуннаҳр вобаста ба таъсири адабиёту фарҳанги давраи темуриёни Ҳурисон ба таври мушаххас дарк карда тавонем, ин ҷо ба ҳайси муқаддима зикри сафарҳои Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор ба Ҳирот, нуғузу эътибори ӯ дар Ҳурисон, сухбатҳои Ҷомӣ бо Ҳоча Убайдуллоҳ дар атрофи мушкилоти осори Ибни Арабӣ ва таълимоти «ваҳдати вучуд», афзалияти тариқати Нақшбандия дар таълимоти «ваҳдати вучуд» ва мӯжассам гардидани он дар осори илмию адабии Ҷомио Навоӣ ва амсоли инро зарур мешуморем, ки воқеан дар омӯхтани инкишофи минбаъдаи таърихи адабиёти тоҷик аҳамияти муҳимми назариявӣ ва методологӣ ҳоҳад дошт.

Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор чун донишманди машҳури тариқати Нақшбандияи Мовароуннаҳр бори аввал дар синни 24-солагӣ ба пойтакҳи давлати темуриён шаҳри Ҳирот, ки ба маркази Эҳёи Шарқ табдил ёфта буд, сафар мекунад. Дар он ҷо бо вакilonи тариқатҳои гуногуни тасаввуф, ки истиқомат доштанд, воҳӯрда, дар бораи мақоми ба худ ҳоси тариқати Нақшбандияи ватанаш сухбатҳо оростааст (11, 372). Ҳусусан, ҷор rukни машҳури «тариқи Ҳоҷагон», аз ҷумла «Дил ба ёру даст ба кор» таваҷҷуҳи орифони аҳли **«ваҳдати вучуд»**-ро ба худ ҷазб кардааст. Аз ин ҷост, ки тибқи маълумоти овардаи худи Ҳоча Убайдуллоҳ, орифи машҳур ва шоири табрезӣ Қосими Айвон (ваф. 1433) дар ҳоли эътиroz аз баъзе талаботи тариқати «ваҳдати вучуд» (шояд, ҳусусан ба принсипи «тарки дунё кардан», «аз ҳалқ дурӣ ҷустан» маҳдуд карда шудани соликони тариқат бошад), доир ба ояндаи бузург доштани Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор чун соҳибтариқати Нақшбандия ба ин мазмун башорат медиҳад:

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

«Эй шайхзодаи Туркистонӣ, ҳамчунонки нохушон осмони мо шудаанд, зуд бошад, ки дунёи ту (мулки ҷаҳон) нигоҳбони (маънавиёти) ту шавад» (5, 107).

Воқеан, Ҳоча Убайдуллоҳ баъди аз Ҳирот баргаштан зуд ба қасби дехқонӣ ва қишту кор машғул мешавад. Аз рӯи ҳамин қасб молу мулки ӯ бағоят зиёд шуда, дар ватанаш чун бузургтарин мулкдори рӯҳонӣ шинохта шудааст. Бино ба маълумоти яке аз сариштакорони Убайдуллоҳ вай зиёда аз 1300 мазраа – замини қиштзор доштааст (5, 107).

Абдураҳмони Ҷомӣ низ ҳазорҳо мазраа доштани ӯро бо ифтихор таъкид намуда, ҳосили ҳалоли кори дехқонии вайро тӯшии роҳи рафтани ба биҳишт шуморидааст: «Ҳазорон мазраа дар зери қишиф аст, / Ки зоди рафтани роҳи биҳишт аст» (2, 83).

То вақти сафари дуюми Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор ба Ҳирот (соли 1460) дар ҳаёти илмиву адабӣ ва фарҳангии Ҳурросон растоҳезе ба вуқӯъ мепайвандад. Аҳли илму адаб ба умеди аз ҳоки Ҳурросон зуҳур кардани «як марди мутафарриди соҳибкамол» буданд. Дар ин вақт Абдураҳмони Ҷомӣ дар баробари таҳсили улуми расмӣ ба мутолиаи осори адібони бузурги гузашта Низомию Амир Ҳусрав, Саъдию Ҳофиз, Камоли Ҳучандӣ ва дигарон мепардоҳт. Ҳамчунин ба тақозои замон, хуб дарк карда буд, ки мутолиа ва таҳсили улуми расмӣ ҳанӯз мартабаи донишмандӣ нест. Мартабаи баланди донишмандӣ маҳз рӯй ба тариқати сӯфия овардан аст. Бинобар ин Ҷомӣ ба ҳамон тариқати тасаввүфие рӯй овардан меҳост, ки ҷанбаи иҷтимоию сиёсӣ ва озодихоҳона дошта бошад, то **аз мавқеи афзалиятноки мартабаи донишмандӣ** осори бадеии худро эҷод карда тавонад. Ба ин мақсад, қабл аз ҳама ба мутолиа ва тааммули осори Ибни Арабӣ ва таълимоти «ваҳдати вуҷуд» шуғл варзид ва дар ин замина бо баъзе ҷиҳатҳои афзалиятноки аркони тариқати мовароуннаҳрии Нақшбандия иттилоот пайдо кард, дар сурате, ки шайхони пайрави таълимоти Ибни Арабӣ дар Ҳурросон тариқати Нақшбандияро қуллан мушобехи тариқати «ваҳдати вуҷуд» донистаанд ва вижагиҳои ҳоси онро дарк карда натавониста ва ё сарфи назар карда, солики тариқатро бо самту равиши маъмули пешин ҳидоят менамуданд. Ҷунончи, шайхи машҳури замон Мавлоно Саъдуддини Кошғарӣ истеъдод ва қобилияти баланди Ҷомии ҷавонро шахсан дар

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

сүхбати худи ў хуш пазируфта, чун бозёфти беназир ба ҳалқаи тариқати тасаввуф ворид месозад ва ба амри ў ноилоч «риёзату муҷоҳидоти шоққа иҳтиёр карда буд ва аз ҳалқ бағоят муҷтанибу муҳтариз ва мутаваҳҳиш мебуд, ба танҳоӣ ҳаёт ба сар мебурд» (11, 368).

Баъди фавти шайх Саъдуддини Кошғарӣ Чомии ҷавон, бо вучуди чун ҷонишин ба маснади пешвоии ин тариқат нишастанаш, ба мушкилоти ҷиддие мувоҷех шуд. Гап дар ин ки вай аз тариқати тасаввуфии воридшудааш, ки он воқеан суннати қадимаи шайхии муридгириро тақозо мекард ва ҳамчунин усули расидан ба ҳакиқатро дар тарки дунёву буридан аз ҳалқ ва нишон додани қашфу каромот медонист, ҷунонки дар фавқ ишора шуд, қатъяни рӯй тофт. Бинобар ин, мувоғики ахбори Абдуғаффори Лорӣ, Абдураҳмони Чомӣ ба усулу равиши тариқати тасаввуфи мавҷуда, қабл аз ҳама, аз ду ҷиҳат эътиroz байён намуда, ки шакку шубҳаи аҳли тариқатро ба амал оварда буд. Якум, беэътиmod будани *муроқиба ва қаиғу каромоти гайбӣ* дар шинохти Ҳудованд, дуюм, табъян созгор набудани «бори шайхӣ қашидан» дар тариқат.

Чомӣ ҳар ду эроди ислоҳотхоҳонаи худро бо дарназардошти афзалияти вижагиҳои хоси «тариқи Ҳоҷагон» собит месозад. Ҷунончи ў мегӯяд:

«Бар қаиғу каромот эътиимоде нест ва ҳеч каромот беҳ аз он нест, ки фақиреро дар сүхбати давлатманде таъсир ва ҷазбе даст дуҳад ва аз ҳуд замоне вораҳад» (10, 8).

Ҳамчунин шайхию муридгириро сарборие донист, ки он дар амал озодию соҳибиҳтиёрии шахсро комилан монеъ мешуд.

Дар ҷунин як шароите, ки Мавлоно Чомӣ чун пешвои тариқат, ба тақозои замон, қатъи назар аз эродгириҳои аҳли дин, ба таҷдиди назар ва ислоҳи ҷиҳатҳои маҳдуд ва пешрафти ҷомеа монеъшавандай тариқати тасаввуф олимона икдом намуда буд, сафари дуюми Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор ба вуқӯй пайваст.

Дар ин сафар обрӯю эътибори Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор на фақат ҳамчун шаҳси ба давлатмандӣ расида, балки ба сифати «сӯфии соғдил» ва рӯҳонии бузург, намояндаи барҷастаи тариқати Нақшбандия, ки «ҷозибаи сүхбаташ солики раҳро ноаён ба мақоми покию озодагӣ мерасонд», дар ҳузури сулолаи темуриёни Ҳурисон беш аз пеш баланд мегардад. Ў баъди вафоти шайх Мавлоно

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Саъдуддини Кошгарӣ дар Ҳурросон ба мақоми иршод нишаста, ба тараққӣ ва такомули тариқати Нақшбандия саҳми бузург гузошт. Бинобар ин Абдураҳмони Ҷомӣ Ҳоча Убайдуллоҳи Ахрорро на ба сифати шайхи тариқат, балки чун муршиди «**тариқи Ҳочагон**» ба ҳайси «**Пири сұхбат**» пазируфт.

Аз ҳамин мавқеи назар ў аввалин шуда бар хилофи шубҳаву норозигии аҳли тариқат, ба дурустии вокуниши Ҷомӣ оид ба камарзишии тариқи шайхиу муридгирӣ дар тариқат бо овардани калимоти қудсияи ҳазрати Ҳочаи бузург Ҳоча Абдулхолиқи Фиждувонӣ: «Дари шайхиро банд, дари ёрӣ күшой, дари хилватро банд, дари сұхбатро күшой», дар ҳузури аҳли тариқат тақвият бахшид (11, 374).

Азбаски тариқати Нақшбандия бо таълимоти «ваҳдати вучуд»-и мактаби Ибни Арабӣ иртиботи қавӣ дошт, дар Ҳурросон ин ду таълимот одатан ба ҳам омезиш ёфта буд. Ба ин ваҳх дар фаҳмиши моҳияти аслии тариқати Нақшбандия миёни аҳли тариқат иштибоҳот ва гумроҳӣ ба амал омад, ки ин ҳолат эътибори созандагии тариқати тасаввуфро дар ҷомеа паст мекард. Бинобар ин, ба андешаи Ҷомӣ афзалияти тариқати Нақшбандияро дар сурати таҷдиди назар кардан ба таълимоти Ибни Арабӣ як дараҷа муайян намудан имкон дошт. Вале гояти ин масъала маҳз бо машварати Ҳоча Убайдуллоҳи Ахрор, ки тариқати Нақшбандияро дар Мовароуннаҳр чун **тариқати ашроғи шаҳрзод мавсум ба «тариқи Ҳочагон»** арҷ гузоштааст ва акнун дар Ҳурросон чун муршид ба маснади «Пири сұхбат» мушарраф шудааст, ҳаллу фасл кардан мумкин буд. Аз ин ҷост ки маҷлису сұхбатҳои бардавоми ў бо Ҷомӣ дар Ҳироту Самарқанд, Марву Тошканд асосан дар мавзӯи таълимоти Ибни Арабӣ будааст (11, 374).

Дар сұхбатҳои доир ба мушкилоти таълимоти Ибни Арабӣ баргузоршуда Ҷомӣ ҳамон мушкилотеро, ки ҳалли онҳо бо мутолиаву тааммул ба вай мұяссар намешуд, аз Ҳоча Убайдуллоҳ мепурсидааст. Сұхбатҳои онҳо бо андешамандии амиқ ва илмиву мантиқӣ зоҳир мешуд. Тибқи маълумоти Фаҳриддин Алии Сафӣ, аксари вакт миёни Ҳоча Убайдуллоҳу Мавлоно Ҷомӣ сұхбат ба сукут мегузашт, вале бештар Ҳоча Убайдуллоҳ сұхан мегуфт. Чунончи, ҳангоми мутолиаи асари Ибни Арабӣ, қабл аз он ки ба қироати китоб ручӯй кунанд,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

тамҳиди муқаддимот карда, басе суханони ачиби ғаріб гұфтааст (11, 373).

Ба ин тариқ, Абдурахмони Җомй аз сұхбатхои Хоча Убайдуллохи Ахрор, ки үро барои худ муршид ва чун «Пирі сұхбат» пазирифта буд, вижагиҳои афзалиятноки тариқати Нақшбандия Мовароуннахрро амиқ дарк намуд ва ба истифода аз он ҷанбаи иҷтимоию сиёсий ва ахлоқии мактаби адабии худро ба сифати падидаи Эҳёй вусъат бахшид.

Вижагиҳои афзалиятноки тариқати Нақшбандия чун «тариқи Хочагон» пеш аз ҳама дар чор рукни бунёдии он ифода ёфтааст:

1. Дил ба ёру даст ба кор.
2. Сафар дар ватан.
3. Назар бар қадам.
4. Хилват дар анчуман.

Маънийи вокеини руқнҳои мазкур иборат аст аз ҷумла: *бо қувваи худ кор кардан, аҳамияти сафар, дар рафтап дониста қадам мондан, дар байни мардум истода ба андеша фурӯ рафтап, аҳамияти сұхбат ва мутолиа.* Бояд қайд кард, ки маънийи зикршудаи руқнҳо, бар хилофи аркони тариқати тасаввуфии қадим чун «тарки дунё кардан», «гүшанишинӣ», «дурӣ чустан аз ҷомеа», «муроқибаи гайбӣ» ва гайра сурат гирифтааст.

Мавлоно Җомй низ бар хилофи таълимоти «ваҳдати вучуд»-и Ибни Арабӣ, камоли ҳусни таълимоти тариқати Хочагонро дар симои Хоча Убайдуллохи Ахрор басо амиқ дарк кардааст, ки ба қавли Лорӣ, ӯ мефармояд: **«Тариқи Хочагони мо як зебоӣ дорад, ки дар ҳама ҷо, ба ҳама қас, дар ҳама кор нисбат** (mansubiyat) метавон кард. Шеър:

*Сарриштаи давлат, эй бародар, ба кор ор
В-ин умри гиромӣ ба хисорат магузор.
Доим, ҳама ҷо, бо ҳама қас, дар ҳама кор
Медор нуҳуфта ҷашими дил ҷониби ёр» (8, 73).*

Вобаста ба ин, «тариқи Хочагон» дар шариат нисбат ба ибодати ошкоро (зикри ҷалӣ) ибодати пинҳонӣ (зикри ҳуфя)-ро афзал донистааст, ба хотири он ки дар **ибодати ошкоро** аз инсон мумкин аст осори кибру риё ва худнамоию таассуб зоҳир гардад.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Гузашта аз он, Мавлоно Җомй барои инсони комил умуман аз ибодати тарзи бисёркаратай намози аҳли суннат ва раксу самои суфиён парҳез карданро раво донистааст, аз он ваҷҳ ки онҳо азоби чисманд ва барҳамдиҳандай сафову оромии дил:

*Ҳосили зикр дарди гардану сар,
Асари рақс заъфи пушту камар.*

Умдатарин афзалиятнокии тариқати Хочагон аз он иборат аст, ки ба шарофати уручи мақоми маънавии Хоча Убайдуллоҳи Ахрор **робита бо дарбор** амали солеҳ ва василаи хуби расидан ба мақсадҳои диниву дуняви дониста шуд. Бинобар он Абдураҳмони Җомй ва Алишери Навоӣ дар дарбори Темуриён нуфузи баланд пайдо карданд. Гузашта аз он, эътибори салтанат (подшоҳӣ) чун мағҳуми муқаддаси миллӣ қариб ба дараҷаи мартабаи нубувват арҷ пайдо кард. Чунончи, Җомй мегӯяд:

«Салтанат низ мартабаи рафеъ аст, қариб ба мартабаи нубувват. Баъд аз нубувват ҳеч мартабае ашроф аз салтанат нест» (8, 76).

Тафовути дигари тариқати Нақшбандия аз мактаби «ваҳдати вучуд»-и Ибни Арабӣ дар он аст, ки пайравони «тариқи Хочагон» барои беш аз пеш ба шариат наздик кардани тасаввуф қӯшиш намуданд ва оқибат пояи бунёдии усули таълимоти худро дар амал ва эътиқод ба суннати Паёмбар (с), маҳсусан мазҳаби Ҳанафӣ қарор доданд.

Ба ҳамин тариқ, воҳӯрӣ ва сухбати бардавоми Мавлоно Җомй бо «Пири сұхбат» - муршиди бузурги тариқати Хочагон Хоча Убайдуллоҳи Ахрор перомуни таълимоти шайх Ибни Арабӣ афзалияти вижагиҳои тариқати Нақшбандияро чун тариқати ашрофи шаҳрзод, ба таври ибраторӣ ошкор соҳт, ки дар партави он шахсан Җомию Навоӣ осори ҳаҷман бузургу пурмуҳтаво ва оламшумули илмиву бадеии худро оғарида, аҳди Эҳёи Аҷамро ба асри тиллой табдил доданд. Ба хотири арҷгузорӣ ба тариқати Хочагон Мавлоно Җомй маснавии «Тӯхфат-ул-Ахрор» ва Мир Алишер Навоӣ маснавии «Ҳайрат-ул-аброр»-ро ба номи тараққӣ ва такмилдиҳандай тариқати Нақшбандия Хоча Убайдуллоҳи Ахрор баҳшиданд ва вобаста ба ин дар симои ў моҳияти фалсафии тариқати Хочагонро бо шеър ифода карданд, ки басо ҷолиби таваҷҷуҳ аст.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Тибки баёноти Мавлоно Җомӣ моҳияти фалсафии тариқи Хочагон қабл аз ҳама дар худи лақаби Хоҷа Убайдуллоҳ, яъне Аҳрор ифода ёфтааст, ки маънияти **хуррият**, **озодӣ**, **истиқлол** мебошад. Ва ин маънӣ дар образи факр (фақир) муњакис шудааст. Чунончи, ў мегӯяд: «*Он ки зи ҳуррияти фақр оғаҳ аст, / Хоҷаи Аҳрори Убайдуллаҳ аст.*»

Дар тариқати Хочагон вожаи факр (фақир) воқеан сифати **озодӣ**, **истиқлол** ва растагории инсон мебошад. Сифати истиқлол ва соҳибхтиёрии инсон ба ин маънист, ки ба гайр аз Ҳудо ба касе муҳтоҷ набуданашро комилан эҳсос кардааст. Озодӣ ва истиқлоли инсон дар он зоҳир мегардад, ки вай бо **дили соф** ва **кори ҳалолу пок** ризқу рӯзияшро меёбад ва ҳамчунон мумкин аст, ки мисли худи Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор молу мулки фаровон низ ба даст оварад. Дар ин ҳолат, ба гуфти Мавлоно Җомӣ, аз «**хуррият**» – **озодии факр** оғоҳ буданаш зарур аст, чунонки Хоҷаи Аҳрор оғоҳ буд. Оғоҳ будан мушаххасан аз он ки солики ин тариқат, бо вуҷуди молу мулки фаровон доштанаш, давлату сарваташро мулки шаҳсии худ намешуморад, балки мавриди ЭҲСОН ба муҳтоҷон қарор медиҳад. Аз ин лиҳоз дар тариқати Хочагон **ЭҲСОН ҳақиқати имон ва рамзи мушаххаси ваҳдати илоҳӣ** дониста шудааст.

Мафҳуми эҳсон **кардан** дар тариқати Хочагон, чун дар таълимоти «ваҳдати вуҷуд»-и Ибни Арабӣ **аз худ гузаштан ва ба Ҳудо пайвастан аст**.

Ин ҳолат дар тариқати «**ваҳдати вуҷуд**» дар вазъи маънан фано шудани солик ба Ҳаққ зоҳир мегардад, ки ба аҳкоми шариат хилоф буд. Бинобар он шайх Мансури Ҳаллоҷ бо гуфтани «Аналҳақ» (Ман Ҳудоям) шуҳрат ёфт, vale оғат дид, ба қатл маҳкум гардид. Маълум мешавад, ки пайвастан бо Ҳудо дар тариқати «ваҳдати вуҷуд» мустақиман дар ботини худи шаҳс зоҳир мешавад ва ин ба шиори тариқати мазкур: «**ҲАМА ӮСТ**» (ҳама Ҳудост) мувоғиқ аст. Аммо дар тариқати Хочагон пайвастан ба Ҳудо ба воситаи Эҳсон, ки вай чизи воқеии эҳсосшаванда ва берун аз вуҷуди инсон, яъне дар муҳити иҷтимоӣ арзи вуҷуд мекунад, ба амал мебарояд. Ин ҳолат бар хилофи шиори зикршудаи тариқати “ваҳдати вуҷуд”, ба шиори “**ваҳдати шуҳуд**”: «**ҲАМА АЗ ӮСТ**» (ҳама аз Ҳудост) рост меояд.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Мувофики ифодаи фалсафии “ваҳдат” дар “Ваҳдат-уш-шухуд” Машхуд (Худо) ба Шоҳид (инсон) мубаддал мешавад. Яъне ба ҳақиқати имони инсон худи Худо шоҳид мешавад. Дар ин сурат масъалаи ваҳдат дар тарики Хочагон танҳо зоҳирان ба “ваҳдати вучуд”-и Ибни Арабӣ монанд аст, аммо моҳиятани шиори фалсафиаш ба “Ваҳдат-уш-шухуд”, яъне **“ҲАМА АЗ ӮСТ”** иртибот пайдо мекунад.

Аммо худи Хоча Убайдуллоҳ, чунонки аз маълумоти даррисолаи “Волидия” омада маълум мешавад, ингуна дуршавии “тарики Хочагон”-ро аз “ваҳдати вучуд”-и Ибни Арабӣ дониста шарҳ намедиҳад, аз ҳавфи ҳӯрдагирии уламои мутаассиб нахостааст фикрашро равshan гардонад, гӯё ба қавли худаш, дар ҳамин ҷо нӯки қаламаш шикастааст.

Аз мулоҳизаҳои сабтшуда маълум мешавад, ки “тарики Хочагон” чун як навъи тариқати Нақшбандия, аз таълимоти “Ваҳдати вучуд”-и Ибни Арабӣ дур гардида, ба усули нави **вокеанигории ирфонӣ** (на реализм) наздик шудааст ва ба ин муносибат тариқи тасвири он ба худшиносию худшиносии ҷадид иртиботи қавӣ пайдо кардааст.

Идеали ирфонии тариқати Хочагон чун тариқати “ваҳдати вучуд” “инсони комил” аст, вале на “инсони комил”-и мавҳуми фоҷиавӣ, балки инсони озод, муҳтор, соҳибкор ва фуқаропарвар аст. Ҳамин гуна инсон дар шахсияти худи Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор ба қавли Мавлоно Ҷомӣ “сӯфии соғидил”, ки “мақсадаш аз улум ҷуз амал нест”, мұчассам гардидааст, чунки молу давлате, ки бо “соғии дил”, бо кори ҳалолу поки дехқонӣ ба даст оварда буд, Ҷомии бузург чун **“тӯшаи рафтани роҳи биҳишт”** таъбир кардааст ва Алишер Навоӣ, **нигоҳбони шуҳрати маънавии** ў дар Мовароуннаҳру Ҳурисон донистааст (7, 101). Навоӣ дар маснавии “Ҳайрат-ул-аброр” шахсияти Хоча Аҳрорро чун инсони накӯкори ҳайратангез ба туркӣ васф кардааст:

*Хидматидин ҳар киши огоҳ ўлуб,
Гарчи гадо, маънӣ ила шоҳ ўлуб (7, 101)*

(Ҳар касе аз хидматаш огоҳ шуда/Гарчи гадост, лек зи маънӣ шоҳ шуда)

Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор ба ҷуз он ки дар Мовароуннаҳру Ҳурисон ба мақоми баланди сиёсӣ ва иҷтимоӣ соҳиб шуда буд,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

бо андешаҳои ирфонӣ ва асарҳои пурмаъни ба мерос гузаштаи худ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Вай дар рисолаҳои “Калимоти қудсия”, “Фикароти Аҳорория”, “Волидия” таълимоти тариқати Нақшбандияро ба таври густурда таҷдиdi назар карда, ба тақозои замона, бо андешаҳои тозаи ирфонии худ онро такмил додааст. Бинобар ин Xоча Убайдуллоҳ нисбат ба дигар намояндагони ин тариқат имтиёз дорад.

Хоча Аҳорор тариқати ҷадиди Нақшбандияро ба унвони “тариқи Хочагон” бунёд гузашт. Фазилати озодӣ, истиқлол, бетамаллукиро дар факру фақирӣ кашф кард ва дар симои худ муҷассам намуд. Ҳақиқати имонро дар ЭҲСОН дид, чизе ки эҳсосшаванда ва дидашаванда аст. Масъалаи ирфонии “аз худ гузаштан ва ба Ҳудо пайвастан”-ро бар хилоғи ифодаи мавҳуми “фано шудан”-и тариқати “ваҳдати вучуд” ба амали неки воқеии инсон, яъне эҳсон, чун мазҳари Ҳудованд, алоқаманд кард.

Пояи таълимоти худро Xоча Аҳорор ба қалимоти қудсии Xочаи Баҳоуддини Нақшбанд бунёд кардааст, ки ў мефармояд: “**Тариқати мо мухабbat аст, дар хилват шуҳрат аст, дар шуҳрат оғат аст, пас ҳайрият дар ҷамъият аст ва ҷамъият дар сұхбат аст**”.

Хоча Убайдуллоҳ қалимоти қудсияи Xочаи бузург Баҳоуддини Нақшбандро басо хуш пазируфтааст, ба ҷуз қалимаи “**дар шуҳрат оғат аст**”, ки он аз тариқати “ваҳдати вучуд” интиқол шуда (шояд фоҷиаи Мансури Ҳаллоҷ ва дигар шайхони бузурги гузашта дар назар бошад). Аммо Xоча Аҳорор чун муршиди комили “тариқи Хочагон”, дар шаҳсияти худ собит намуд, ки агар тибқи комилан риоя кардани аркoni “тариқати Хочагон” шаҳс дар ҳаёти иҷтимоиу сиёсӣ ва фарҳангӣ шуҳрати баланд пайдо қунад, ҳеч **оғат** наҳоҳад дид, балки чун худи ў ҷомаи абадият ба бар қунад.

“Тариқати Хочагон” дар ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии асри XV чун ҳидояткунандай асолати миллӣ ва фарҳангии мардуми ориёинажод шуҳрат ёфт. Ҷозибаи сұхбат ва маъюни тозаи осори ирфонии Xоча Убайдуллоҳ боиси ниҳояти ихлосу эътиқоди шаҳсиятҳои бомаърифати табақаҳои гуногуни ҷомеа гардид.

Чунончи, шоир, нависанда ва сиёсатмадори бузург Заҳириддин Муҳаммад Бобур бо ниҳояти ихлосу иродат рисолаи “Волидия”-и Xоча Аҳорорро ба забони ўзбекӣ манзум тарҷума

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

кардааст ва аз он нусха бардошта, илова бо рубоиҳои худ ба ҳузури шорех ва мудаққики машҳури тариқати Нақшбандия Маҳдуми Аъзам – Сайд Аҳмад ибни Ҷалолиддини Косонии Даҳбедӣ мефиристад, то ки онро шарҳу тадқиқ карда, дастраси чомеа гардонад. Маҳдуми Аъзам ин супоришро ба ҷо меорад ва дар асоси манзумаи ӯзбекии “Волидия”-и Ҳоча Аҳрор ба унвони “Бобурия” рисола таълиф кардааст (8, 135-138).

Шукӯҳу шуҳрати тариқати Нақшбандия дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангии асри XV, ба ақидаи Абдураҳмони Ҷомӣ, вобаста ба он буд, ки маҳз бо ташабbusi беназiri Ҳоча Убайдуллоҳ ин тариқат бо номи “Тариқи Ҳочагон” қувваю қудрати тоза пайдо кард ва ба ин муносибат “ҳама шермардони ҷаҳон” (чун Ҷомиу Навоӣ) бастаи ҳамин силсила буданд. Бинобар он, аҳли ин тариқат масъулияти бузурги иҷтимоию сиёсӣ ба дӯши худ гирифта, бидуни худнамоӣ ва кибру ғурур, vale be ҳеч тарсу ҳарос, ҳудогоҳона, соғдилона ва пинҳону оромона ба муроди маҳрамонаи худ расида метавонанд. Бо ин ваҷҳ, ҷазба ва таъсири ҳидояти “тариқи Ҳочагон”-ро касе ё тоифае аз рӯи кину ҳасад ва асабоният наметавонад инкор кунад. Дар радифи ин маънӣ Ҷомӣ мегӯяд:

*Нақшбандия аҷаб қофиласолоронанд,
Ки баранд аз раҳи пинҳон ба ҳарам қофиларо.
Аз дили солики раҳ ҷозибаи сүхбаташон
Мебараద васвасаи хилвату фикри чиларо.
Қосире гар занад ин тоифаро таъни қусур,
Ҳоша ли-л-лаҳ, ки барорам ба забон ин гиларо.
Ҳама шерони ҷаҳон бастаи ин силсилаанд,
Рӯбаҳ аз ҳила чӣ сон бигсилад ин силсиларо?! (8, 71).*

Ба ин тариқ, Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор аз нуқтаи назари Ҷомии бузург дар таърихи илму фарҳангии исломии мо падидаи нодирест, ки монанди ӯ чун ситораи тобон, баъди гузаштани қарнҳо дар ҷаҳон зуҳур кунанд. Мавлоно Ҷомӣ дар маснавии “Тӯҳфат-ул-Аҳрор” ишора ба Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор гуфтааст: “Қарнҳо даври осмон гардад,/ То ҷу ӯ ахтаре аён гардад” (4, 105)

Чунон ки аз мулоҳизаҳои дар фавқ баёншуда маълум мегардад, ибтикорот ва навсозиҳои Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

вобаста ба таҷди迪 назар кардан ба тариқати пешини Нақшбандия, бо дарназардошти ҳувияти маънавии тоҷикони ориёинажоди шаҳрзод сурат гирифтааст. Бинобар он, дар “тариқи Хочагон” воқеан қудрати рӯхонӣ ва ҷисмонии ашрофи шаҳрзоди тоҷикон мӯчассам гардидааст.

Афзалияти умдаи ин тариқат аз он иборат аст, ки Хоча Аҳор озодӣ ва истиқлоли инсонро дар **фақр** ва **фақирӣ**, яъне дар симову сиришти мардуми заҳматкаш дарк кард ва қашф намуд ва ба ин восита **ғояи озодиҳоҳӣ, соҳибиҳтиёҶӣ** ва **раијатпарвариро** дар заминаи **худшиносии миллӣ** мавриди назар қарор дод. Аз ин ҷост, ки инкишофи ғоявию бадеии адабиёти тоҷик баъди асри XV низ то ибтидои асри XX маҳз дар партави “тариқи Хочагон” рушд намуд.

Тариқати тасаввуфии эҳёкардаи Хоча Убайдуллоҳ баъди пароканда шудани давлати мутамаркази Темуриён низ чи дар Мовароуннаҳр ва чи дар Ҳурросон шуҳрат дошт. Бисёре аз адибони равшанфикр, ки толиби озодию истиқлол ва пешрафти ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ ва маънавию фарҳангӣ буданд, худро ба ин тариқат вобаста медонистанд. Бесабаб набуд, ки олим ва шоири зуллисонайни Афғонистон Муҳаммад Азими Ҷузҷонӣ ба тариқати НАҚШБАНДИЯ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, Хоча Убайдуллоҳи Аҳорро чун эҳёқунандай ин тариқат, мувофиқан бо лақаби баргузидааш (Аҳор – озод), сарвари инсонҳои озод қаламдод кардааст:

*Ё раб, ба он ки сарвари озодагон буд,
З-он ном гашт Хочаи Аҳор мар варо (5, 112)*

Зимнан бояд қайд кард, ки дар давраи таназзул ва фарсадагии соҳти ҷамъияти феодалий мавқеъигрии “тариқати Хочагон” дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангӣ вобаста ба вазъияти ноустувори замон тағиیر мёфт. Ҷунончи, дар асри XVI ва нимаи аввали асри XVII нуфузи тариқати мазкур дар инкишофи адабиёт ва фарҳанги тоҷикон коста нашуд. Дар нимаи якуми асри XVII дар замони ҳукмронии Имомқулихони Аштархонӣ вобаста ба марказият пайдо кардани давлат ва арзи вучӯд кардани ду шаҳри марказии Бухоро ва Балх, шукуфоии муваққатии адабиёти доираҳои ҳунармандии шаҳр, “тариқати

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Хочагон” боиси инкишофи гоявию бадеии адабиёти точик гардид. Намояндаи адабиёти ин давр Саййидои Насафӣ бунёди эҷодии худро дар пои таълимоти тариқати Хочаи Нақшбанд гузошта буд, ки гуфтааст:

*Такягоҳам, Саййидо, бошид ба шоҳи Нақшбанд,
Хешро дар сояи ин шерамард овардаам.*

Дар ин чо гуфтан ба маврид аст, ки маҳз ашрофи шаҳрзоди точик мавсум ба Хочагон дар айни горатгариву бедодгариҳои қабилаҳои туркнажод дар Мовароуннаҳр муқобилати мардуми маҳаллиро сарварӣ кардаанд. Тибқи маълумоти донишманди точик академик Акбари Турсон, онҳо садаҳои 17-18 аввал дар Фарғона ва сонӣ дар Тошканд ҳокимияти шаҳрашонро аз дasti аҷнабиён ба зӯрӣ қашида гирифта буданд. Барояшон Хочаҳои Кошғар оинаи ибрат шуданд, ки аз онҳо пештар чунин кори инқилобиро анҷом додаанд. Аҷдоди кошгариҳо ҳамагон ориёинажод буданд (9.). Аммо ҳама истодагориҳои точикон ба муқобили қабилаҳои турк бо шикаст анҷом мейфт.

Дар нимаи дуюми асри XVII ва асри XVIII дар натиҷаи задухӯрди доимии байни ҳокимони маҳаллӣ, қазоқҳо, қароқалпоқҳо, ҷангӣ онҳо бо яқдигар ва ўзбекҳо бефосила идома ёфта, ҳаробкориву горат ба ниҳояти дараҷа расид. Сокинони шаҳрҳои асосии Мовароуннаҳр – Бухорову Самарқанд (эътиқодмандони асили “тариқи Хочагон”) фирор карданд. Дар натиҷа, ба қавли Саййидо:

*Самарқанд як кӯчаи қоқ шуд,
Бухоро тали Хоча Исҳоқ шуд.*

Вазъияти мазкур дар мамлакат ба амал омадани тариқати тасаввуфии дарвешию қаландариро тақозо намуд. Шоирони норизо аз вазъи замона, чунонки қаблан ишора намудем, ҳаёти хонабардӯши қаландарона ихтиёр карданд, роҳи наҷоти инсони оғатзадаро дар сулуки тарикати дарвешию қаландарӣ диданд. Нуғузи ин тариқат ба дараҷае буд, ки амири мангитияи турк амир Шоҳмурод мувоғики вазъи рӯҳии баамаломадаи замон ҷандаи қаландарӣ ба бар карда, дар зиндагии шахсии хеш урғу

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

одати дарвешию қаландариро пазирафт ва ба ин тариқ дар байни мардум чун “амир Маъсум” (амири гӯё аз гуноҳ пок) шуҳрат ёфт ва ба ин восита дар сулуки давлатдорӣ ба баязе комёбихо низ муваффақ гашт.

Аммо дар нимаи якуми асри XIX ба сабаби дар Осиёи Миёна фаро расидани марҳилаи таърихии гузариш аз ҳолати дарbastagӣ ва бозмондагии асримиёнагӣ ба аҳди Ҷадид ва ба ин муносибат вусъат ёфтани робитаҳои адабии минтақавӣ ва арзи вучуд кардани шаҳрҳои марказӣ мисли Бухору Хева, Ҳӯқанду Истаравшан ва гайра дар ҷараёни адабии Мовароуннаҳр тариқати тасаввуфии асли тоҷикони озоданажоди шаҳрнишин, ки бо номи “тариқи Ҳочагон” шуҳрат дошт, чун омили пурзӯри худшиносии инсон ва ҳувияти миллӣ дубора эҳё гардид.

Дубора эҳё ва таҷдиди “тариқи Ҳочагон” дар Мовароуннаҳр ба нуғузи баланд пайдо кардани Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор дар дарбори Темуриён ва саҳми ў дар рушди маънавии Мактаби адабии Ҷомиу Навоӣ вобастагии қавӣ дошт. Аз ин чост, ки баъди гузаштани се қарн адабиёти тоҷик дар асри XIX бо адабиёт ва фарҳанги давраи ҳукмронии Темуриён, яъне ба асли ҳуд бипайваст ва бо таваҷҷӯҳ ба мактаби адабии Ҳуросон, дар минтақаи Мовароуннаҳр як навъ пайравӣ ба адабиёти аҳди Эҳёи Аҷам ба вучуд омад, ки ин ҷараёнро адабиёти эҳёгарона ва ё рӯшнгарӣ номидан муносиб аст.

Дар рушду нумӯи ин равияни нави адабӣ воқеан толибони асил ва зудаи тариқати ашрофи шаҳрзоди Мовароуннаҳр мавсум ба тариқи Ҳочагон нақши муҳим бозиданд. Тибқи таълимоти ин тариқат пешрафти илму маърифат, ободии мамлакат, сулҳу ваҳдат ва осудагии миллат на бо роҳи гурез аз дарбори шоҳон, балки маҳз дар муомалот бо аҳли ҷоҳу сарват ва муқовимат бо табакаи ҳукмрон имкон дорад.

Бинобар он, зудагони ин тариқат чун адиби рӯшнфир, иҷборан ва ё ихтиёран ба дарбор роҳ ёфта, ба ҷуз қасби асосии адабӣ-эҷодкорӣ, ба тарзи пинҳон ва ноаён масъулияти ҳатарноки аҳлоқию иҷтимоӣ ва сиёсию шаҳрвандиро низ бар дӯши ҳуд гирифта буданд, ҷунончи: эҳсоси ҳамдардӣ бо мардуми ҳору зоршуда, манфиати ҳудро ба мадди назар нагузошта, аввал гами ҳалқу ватанро ҳӯрдан, ба рушди миллӣ мусоидат кардан, муносибати интиқодӣ ба муҳити иҷтимоӣ, танқиди сиёсати

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

давлат ва гайра. Аз ин лиҳоз, дар шахсияти зубдагони тариқати ашрофи шаҳрзоди Мовароуннахр, хусусан дар симои Султонхона Адом Аҳрорӣ, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Муниси Ҳоразмӣ (нимай якуми асри XIX), Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шоҳин (нимай дуюми асри XIX) сифату падидай фарҳангии нав мучассам гардидааст.

КИТОБНОМА

1. Навоӣ Алишер. Ҳайрат-ул-аброр / Алишер Навоӣ // Ҳамса. – Тошкент, 1960. – 200 сах.
2. Низомов Муҳриддин. Ҳафт авранги Ҷомӣ ва суннати достонсарой дар асри XV/ Муҳриддин Низомов. – Душанбе: 2014. – 240 сах.
3. Сафӣ ФАҲРИДДИН Алӣ. Латоиф-ул-тавоиф. Таҳия, пешгуфтор ва тавзехоти Абдушукури Абдусаттор ва Бурҳон Сайфиддинов. – Душанбе: Адиб, 2001. – 250 сах.
4. Сафӣ Фаҳриддин Алӣ. Раشاҳот айн-ул-ҳаёт/ Фаҳриддин Алии Сафӣ // Осори муналлаҳаби Ҳоча Аҳрор ва пайравонаш. Таҳиягарон: А.Муҳаммадхоҷаев ва дигарон. – Душанбе, 2004. – 360 сах.
5. Турсунов Ақбар. Эҳёи Аҷам/ Ақбар Турсунов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 205 сах.
6. Шаръӣ Абдулҳаким. Тасаввуф ва инсон/ Абдулҳакими Шаръӣ. – Тошкент: Адолат, 2001. – 200 сах.
7. Ҳазратқулов М. Тасаввуф/ М.Ҳазратқулов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 180 сах.
8. Ҷомӣ Абдураҳмон. Девон/ Абдураҳмони Ҷомӣ// Осор, ч. 1. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 575 сах.
9. Ҷомӣ Абдураҳмон. Нафаҳот-ул-унс/ Абдураҳмони Ҷомӣ// Осор, ч. 8. – Душанбе: Адиб, 1990. – 495 сах.
10. Ҷомӣ Абдураҳмон. Силсилат-уз-захаб/ Абдураҳмони Ҷомӣ // Осор, ч. 3. – Душанбе, 1988. – 287 сах.
11. Ҷомӣ Абдураҳмон. Тухфат-ул-Аҳрор/ Абдураҳмони Ҷомӣ// Осор, ч. 3. – Душанбе, 1988. – 287 сах.

АВОМИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИДЕОЛОГИИ ИНКИШОФИ АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР МОВАРОУННАҲРИ ҚАРНИ XIX

Муаллиф дар бораи авомили назариявӣ ва идеологии инкишиofi адабиёти тоҷики Мовароуннаҳри асри XIX бори аввал дар ҳаҷми як мақола ибрози андеша намудааст. Таъсирни тариқати ашрофи шаҳрзоди

точик, ки ба номи “Тариқати хоҷагон” мавсум аст, дар адабиёти ин давра бори аввал муфассал баррасӣ шудааст. Тариқати хоҷагон, ки асосан зодаи Мовароуннаҳр аст, барои мазмунан дигаргун кардани шаклу даруњояи адабиёти асри XIX мусоидат кардааст.

Калидвоҷса: хоҷагон, нақшбандия, авомил, тариқати аироф, Мовароуннаҳр, Мавлоно Ҷомӣ, Эҳёи Аҷам, ҳуррият, воқеанигории ирфонӣ, бетааллуқӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В МОВАРОУННАХРЕ XIX ВЕКА

Автор впервые высказал свои взгляды на теоретические и идеологические факторы развития таджикской литературы XIX века в рамке статьи. Впервые в литературе этого периода обстоятельно рассмотрено влияние аристократического метода таджикских князей, известного как «Тариқат Ходжагон». Тариқат ходжагон, который возник в Мовароуннахре, помог изменению формы и содержания литературы XIX века.

Ключевые слова: ходжагон, нақшбандия, факторы, аристократия, Мовароуннаҳр, Мавлоно Джоми, Возрождение Аджсама, свобода, мистический реализм, необъятность.

THEORETICAL AND IDEOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF TAJIK LITERATURE IN TRANSOXIANA OF THE XIX CENTURY

In the article, the author firstly expresses his views on the theoretical and ideological factors of the development of Tajik literature of the XIX century. For the first time in the literature of this period, the influence of the aristocratic method of the Tajik princes, known as the “Tariqat Khojagon”, was very well considered. The tarikat hodjagon, which arose in Transoxiana, helped to change the form and content of 19th century literature.

Keywords: hodjagon, naqshbandi, factors, aristocracy, Transoxiana, Mavlono Jomi, Ajam's revival, freedom, mystical realism, immensity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирзода Субҳон – доктори илми филология, профессор, ходими пешбари шӯъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИ Ҷ, тел.: + 992 95 163 37 47.

Сведения об авторе Амирзода: Субҳон – ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

НАН РТ, доктор филологических наук, профессор, тел.: + 992 95 163 37 47.

About the author: Amirzoda Subhon – Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Spealist of the History of Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of National Academy of Sciences of Tajikistan, Phone.: + 992 95 163 37 47.

УДК: 891, 550; 82

СИТОИШГАРИ ДИЁРИ ОФТОБ

(нигоҳе ба ҷозибаҳои забони ашъори С. Ҳакимзода)

Сафаров У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Казакова У.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Замон ҳамчун мақулаи фалсафӣ ва рукни бунёдии ҳастӣ марзест саршори имконоту воқеиятҳои зиндагиофарин. Зухур, рушду камол ва боландагии тамоми падидаҳову руҳдодҳо дар домани замон мегузараид.

Хузури нествашии замон ҳама ҷо эҳсос мешавад. Ҳокиме, ки нопадидор аст, вале ҳамеша муроқби мост. Ҳушдорамон медиҳад, ки дар ҷаҳорҷӯби он зиндагии хешро бисозем. Раванди ҷовидонии зистану ҳастанро идомат бахшем. Дар синаи замон маҷмӯи оғаридаҳо, сохтаҳо, натиҷаи ҷустуҷӯву такопӯи инсонҳо ва фаровардаҳои зехнияти эшон ба гунае аз ҳудовандгори ҳуд тасвиру нақошии маҳсусе фароҳам месозанд, замонро дидани мекунанд. Бузургтарин дорои мо – шеър низ сурате аз замон аст. Дар матни як пора шеър аст, ки мо бо бахше аз воқеияти рӯзгор, аносирӣ замону фазои хос, лаҳзаҳои зиставу таҷрибанамудаи як ҳунарманд дидор мекунем. Муҳаққиқи номвари рус В.Г. Белинский ба пурсиш дар чистиву ҷунии шеър изҳор медорад: «шеър аз бозоғаринии ҳунарии воқеият ҳамчун имконоти мавҷуд иборат аст. Аз ин рӯ ҷизе, ки воқеияти айнӣ надорад, наметавонад асари шоирона бошад. Дарке инҷунинии шеър аз вуҷуди таносуби зотии он бо дигар зарфияту истеъдодҳои инсонӣ, ба вижа бо хирад, гувоҳӣ медиҳад. Ба ин маънӣ, ки барои бозтоби воқеият доштани истеъдоди

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

оффаринандагй кам аст, хирад, дониш лозим аст, то воқеият дарк гардад, фаҳмида шавад» [1, 167].

Мазкур дар чойи дигар таъкид меварзад, ки қонуни зухури шеър зиндагй аст, vale барои як шеър рукни муҳим мазмун ё муҳтавои он аст. Ба ақидаи ў, дар арзёбй ва таъйини чойгоҳи як ҳунарманд маҳаку ченаки воқеӣ муҳтавои сурудаи вай аст. Бахри нобу шоирона ҳалқ шудани як қитъа шеър «вучуди салосату фасоҳат, мавзунӣ ва эҳсосу отифа кофӣ нест. Андеша лозим аст, ки худ созандай муҳтавои воқеии ҳар сурудаест» [1, 170].

Холики шеър бо оффариниши шеър, ба дигар сухан, дар домани замон амали зистанро анҷом медиҳад. Шеър бозтоби ҳунарии лаҳзае, саҳна ё паҳнае аз ҳастӣ аст, ки дар тору пуди он андеша, шеваи диду талаққӣ, бинишу дарки шоир аз муҳити перомун чойгир шудааст.

Қаламрави дигаре, ки таҳтушшуoi замон қарор мегирад, макон ё, дақиқтараш, қонуни буду боши башарӣ – иҷтимоъ аст, ки фарогири ҷанбаҳои ҳастии моддӣ ва маънавии инсонҳост. Бунёнҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ, расму сунан, зеҳнияти мунҳасир ба фард, мазҳари зиндагй, муносибату муошират аносиро иҷтимоъсозанд. Ҳунарманде, ки дар иҷтимоъ ба сар мебарад, асиру побанди иҷтимоъ ва муҳити вижай он аст. Сатҳи андешагӣ, зовияи диду биниши ў ба тарзу тариқи амалкарди иҷтимоъ вобаста аст. Манзур аз ин муқаддимаи тӯлонӣ нигоҳе ба сурудаҳои шоири арҷманӣ равоншод Саидҷон Ҳакимзода аст, ки дар муҳити шеърҳези Кӯлоб умре шоирона зист, ба Кӯлобу мардуми шарафманди он содиқона ишқ варзид.

Перомуни сурудаҳо ва вижагиҳои ҳунарии Саидҷон Ҳакимзода дар тӯли замон нақду баррасиҳои арзишманде дар нашрияҳои илмӣ-адабӣ ва матбуоти даврӣ мунташир шуда, ки дар ин муҳтасар аз зикри онҳо худдорӣ мешавад, vale номуносӣ нест, агар ба бархе аз нуктаҳои муҳим, ки ба масири зиндагӣ ва фаъолияти ҳунарии номбурда муртабитанд, ишорат шавад.

С.Ҳакимзода намояндаи наслест, ки охири солҳои панҷоҳум ва ибтидои даҳаи шастуми қарни гузашта по ба майдони адабиёт ниҳод. Ба ақидаи муҳаққиқон, «ин насли тозанафас ба қалби пуршӯр меҳост шеъри тоҷикро ба саргаху аслияти пешин бозгардонад, дар заминай оффаридаҳо ва сунану анъанаҳои пешиниён таҷдиди назар намояд ва пайванде мустақим миёни шеъри тоҷик ва ҷаҳон ҳалқ созад» [3, 23].

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Faффор Мирзо, Муъмин Қаноат, Қутбӣ Киром, Ҳабибулло Файзулло, Бозор Собир, Лоик Шералий, Гоиб Сафарзода, Гулназар Келдӣ ва чанд тани дигар бо шумори тафовутҳои ками замонӣ намояндаи насли ёдшуда буданд. Ҳар яке аз шоирони мазкур дар адабиёти муосири мо ҷойгоҳи хосе дорад.

Дунёи андешаву ҳунари оғаринандагии эшон низ аз мадди назари мунтақидону пажӯҳандагони адабӣ канор намондааст. Ногуфта намонад, ки рӯзгори ағлаби онон дар пойтахти кишвар, шаҳри умеду орзухо, гаҳвораи илму фарҳанг – Душанбе сипарӣ шуда, ба ҷуз Саидҷон Ҳакимзода, ки тамоми умр дар шаҳри Кӯлоб ба сар бурдааст. Таъкиди мо ба ин масъала беиллат нест, зоро рушду камоли С. Ҳакимзода ҳамчун шоир дар ин муҳити ҷодуй сурат гирифтааст. Аслан як ҳунарвар дар шеър барои муносиботу муошират фазоҳои тозае фароҳам меоварад. Шеър бо он бунёну сиришти зотие, ки дорад, холиқашро водор месозад, бо дигар ҳамтоёнаш, пешиниёну муосиронаш иртиботу пайвандҳои муштарак дошта бошад. Муроқиби ҳамешагии муҳити адабӣ, таҳаввули қайфиву камии сабку шеваҳои ҳунарӣ бошад. Ин амр ниёзу вижагии муҳити адабӣ- фарҳангии ҳоким бар ҷомеаи мавриди назар аст. Аз сӯйи дигар дараҷаи ин пайванду иртибот вобастаи завқу салиқа, донишу басират ва истеъдоду нубуги ҳунарманд аст. Агар аз ин зовия ба сурудаҳои С. Ҳакимзода назар шавад, равшан мегардад, ки ў бо осору таълифоти шоирони пешин, ҷакидаҳои қалами шоирони муосир ошноии амиқ дошт. Маъмулан зимни баррасиву арзёбии нақшу ҷойгоҳи як адibu ҳунарманд дар мақтае аз замон марсум аст, ки таъсири муҳити адабии давр, нақши ашҳоси алоҳида дар камолу боландагии шахсияти шоир бозгӯ мегардад, то ки шохисиҳову барҷастагиҳои ашъораш таъйин шавад. С. Ҳакимзодаро парвардаи ҳавзаи адабии Кӯлоб, мактаби С. Вализода мешуморанд, ки дар сиҳати ин андеша шакку тардиде нест. Нависандай маҳбуб А. Самад дар муқаддимиаи тозанашири маҷмӯаи шоир «Гавҳари умед» ба ин мавзӯй ишорат намудааст [6, 3-10].

Аммо, ба андешаи мо, завқу салиқа ва малокҳои шоирии С. Ҳакимзода бештар обхӯрда аз сарҷашмаи дигарест, ки фаротар аз ҳавзаҳои маъмулии адабиёт аст. Ба гумони мо, қаломи ў аз муҳити қарнҳо шаклгирифтаву инсичомёфта дар таъриху фарҳанг, конуни расму сунан, мазҳари зиндагӣ, зехният,

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

иҷтимиои мардуми Кӯлоб нашъат мегирад. Баҳраварии С. Ҳакимзода аз хирмани доштаҳои ин муҳит ба гунаест, ки ба шеъри ӯ сирату сурати хос, забони вижа, фазову марзи якпорча додааст. Шеъри С.Ҳакимзодаро мо миёни садҳо ашъор ба зудӣ ташхис медиҳем. Сурудаҳои мавсуф шахсияту ҳувияти маҳсус, ҷуғрофияни зехнӣ вижа доранд.

Суҳани С. Ҳакимзода ба имконоти зехнӣ, ки худовандгораш дар бозтоби воқеиятҳои айнӣ, саҳнаҳои конуни ҳастӣ дошта, муҳотабро ба тамошои ҷаҳони рангини идрокоту таҳайюл фаро меҳонад, то тарафро мутақоид созад, ки дунёро метавон бо ҷашми дигар диду лаззат бурд.

Каломи мавзун ва дар ниҳоят шеъри ноб маъмултарин ҳосили ҳунар аст. Дар бистари шеър аст, ки имкони тамошои ҷилваҳои гуногуни андеша ва зехндидаҳо пеш меояд. Вале расидан ба ин марзу сарҳад замону камол меҳоҳад. Ба ақидаи Т. Ҳовакс, «шоир агар ба камоли матлуб бирасад, кулли равони одамиро ба фаъолият вомедорад ва тавониҳои онро бар асоси арзишу шаъни нисбии онҳо тобеъ ва матбуи яқдигар месозад. Ӯ лаҳну рӯҳи ваҳдатеро мепароканад, ки ба маҷори он қувваи ҷодийиву таркибгар, ки мунҳасиран онро қувваи таҳайюл менамоем, ҳамаро бо яқдигар дармеомезад ва мамзӯҷ месозад» [7, 160].

Аз сӯйи дигар, бистари зуҳури шеър, ба андешаи муҳаққикон, забон аст. Вожагон ҳамчун аносирӣ бунёдии забон дар дастгоҳи зехнӣ шоир бо низоми вижае рӯ ба рӯ мегарданд ва бо иттиҳоди ҳам дарку дарёftи ҳунармандро аз ҷаҳони перомун манзур месозанд.

Ба навиштаи донишманди арҷманд Беҳдорванд, «табиатан ҳар шоире бар асоси ҳаллоқияти зотӣ ва иқтисобии худ метавонад дар интиқоли дарёftҳои худ талош намояд ва ногузир забони мавриди истифода дар ин интиқол наметавонад ва набояд аз забони меъёр тобеъият намояд. Бадехист, ки шоир ҳамвора дар ҷиҳати тавссеаи забон даст ба оғариниш мезанад ва маҳсули ин оғариниш муъчиботи ғанитар кардани забонро фароҳам меоварад» [2, 81].

Дар иртибот бо ин андеша метавон ба ашъори С. Ҳакимзода нигоҳе андоҳт ва ба ҷозибаҳои забони сурудаҳояш пай бурд.

Лозим аст, аввал ба анвои шеъраш ишорат шавад. С. Ҳакимзода аслан шоири ғазалсарост, вале дар девони ӯ метавон бо намунаи ашъоре, ки дар навъи арӯзи озод, нимсуннатӣ,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

дубайтиву рӯбой, чаҳорпораҳои сарбаста эҷод шудаанд, дучор омад.

Шоир забони нерӯманду кашанда дорад. Мояи кашандагиву дилчаспии забони ў дар гузиниш рехти калимот, пухтагиву обдидагии вожагону таъбироти марсуму машхур дар забону фарҳанги мардум аст. Ибороту таркиботе, ки дар сурудаҳо хузур доранд, ҳар яке бозтобдиҳандаи фазоҳову ниёзҳои хоси забонианд, миёни соҳибони забон дар имтиоди замон мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд, бархе аз онҳо ба гунае решадор шуда, ки ивазашон ба вожагони дигар номумкин аст. Бархе аз таъбирот дар забони адабии имрӯз камистеъмоланд ё бори дигари маъноиро ба дӯш доранд, аммо дар муҳити Кӯлоб, байни мардум корбурди хос доранд. Масалан, дар шеъри «Қошкӣ зинда шавад модари ман» ибораи «ба сар бод кардан» мунъакискунандаи як саҳнаи хоси равонӣ аст:

*Қошкӣ зинда шавӣ, модари ман,
Бинишинӣ ту даме дар бари ман.
Ҳар чи дорам, ба сарат бод кунам,
Дили ғамдори туро шод кунам.*

*Қошкӣ зинда шавӣ, модари ман
Ба сад уммедин күшӣ дари ман.
Ҳар чи дорам, ба сарат бод кунам,
Дили ғамдори туро шод кунам [6, 70].*

Дарунмояи шеъри номбурда тарсими рӯзгори модарест, ки дар ниҳояти ранҷу саҳтий ба сар бурда ва фарзандони худро бузург намудааст.

Ровӣ дар олами хаёл рӯзгори бо модар буданро бо ҳасрату андуҳи бепоён ба ёд меорад ва орзу мекунад, ки он даврони тиллой аз нав такрор шавад, то ў битавонад тамоми дору мадори хеш, меҳру садоқаташро фидои модар созад. Сурати ин орзу наҷиб дар либоси ибораи содаи «ба сарат бод кунам» бозтоби шоирона ёфтааст, дар ҳоле, ки ибораи мазкур дар фарҳангҳо метавонад маъни мухолиф ҳам дошта бошад.

Дар мисраи «ба сад уммедин күшӣ дари ман» низ иборати «дар боз кардан» аз маъни лугавии худ чудо мешавад ва ба қаламрави нави маъни, «ҳабар гирифтан, дидорбинӣ рафтан»

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

по мегузарад ва ҳамзамон фазои ғамолуду ҳасратангезеро тасвир мекунад.

Шеъри «Рамзи ишқи аввал» низ аз нигоҳи ҷозибаҳои забонӣ ҷалби назар менамояд ва як асари муваффақи ҳунарист, ки бо содагӣ, табиият, садоҷату воқеияташ зеҳро ба худ мекашад.

Мазмуни шеър мочарои ишқи ду навҷавонест, ки оғоз нашуда, бо далоили хос анҷом мепазирад. Дар матни шеър бояд ба чанд унсури муҳтавоофарин ишорат намуд.

Қаҳрамони лирикӣ, аввал, ба замони вуқӯи дидор, яъне замони дарави ҷав ишорат менамояд. Замоне, ки ду дилдода бояд аз ишқи яқдигар ҳосиле бармедоштанд, дар китоби зиндагии ошиқ саҳфаи тозае боз мешавад. Ӯро ба хизмати артиш даъват мекунанд. Мукотиботе миёни онҳо сурат мегирад. Дар ин мукотиботи пайгир нуктаи арзишманд посухи ягона ва ҳамешагии маъшуқ – «Ман доси туро гирифта ҷогаҳ кардам» аст:

*Рӯзе, ки ҷави баҳор сарпар шуда буд,
Ҳар ҳӯша чу кокулони духтар шуда буд,
Роҳи ту чу пеш – галлазору ҳона,
Роҳи мани дилғигор дигар шуда буд.*

*Як буд vale, нигор, роҳи дили мо,
Буд ишиқи ҳаётбахши шоҳи дили мо.
Як лаҳза суроби яқдигар дур нашуд,
Аз ҷашми ману ту – аз нигоҳи дили мо.*

*Дар ҳар ҳати худ туро, нигори шириин,
Аз хизмату меҳри хеш оғаҳ кардам.
Дар ҳар ҳати худ vale чунин мегуфтӣ:
«Ман доси туро гирифта ҷогаҳ кардам»... [6, 91].*

Дар қитъаи мазбур «сарпар шудани ҷав» таркибест ба маънии пухта расидани ҷав ё гандум, ки дар забони адабии имрӯз ҷояш холист. Ибораи «ҷогаҳ кардан» низ ҳарчанд ба маънии пинҳон кардан, махфӣ намудан аст, vale, ба гумони мо, бояд дар забони адабӣ ҷойи боризе дошта бошад, зоро дар чунин шакл танҳо расонандай маънии мастиру рупӯш намудан нест, балки баёнгари ҳолати равонии гӯянда ё иҷроқунандай амал аст.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Унсури дигаре, ки дар матни шеър қобили мулоҳиза аст, вожай «дос» аст, ки абзори даравгарист ва дар идомаи мавзӯй ҳамчун рамзи ишқ аз он ёд мешавад. Танҳо дар чаҳорпораи сеюм бозгардонии ягона ёдгори ишқи ормонӣ ба ошиқ муҳотабро ба тааммул бармеангезад.

*Бигзашт зи байн солҳои бисёр
Ман омадаам ба назди ту боз, нигор.
Он дос ба ман бидодаю мегӯй:
«Инро ту кунун ба дасти бачат бисупор!» [6, 91].*

Дар адабиётшиносӣ перомуни забони шеъру наср ва забони гуфтор дидгоҳҳои мутафовите арза шуда. Зимни баррасии забони шеър нахустин мавзӯе, ки ба зеҳн мерасад, нақши дугонаи вожагон дар матни шеър аст. Дар матни шеър, аввалан, калима далолат бар маънни хос мекунад ва, гузашта аз ин, сурату ҳайати хосе дорад.

Ахли шеър ба сурати вожагон беэътино нестанд: «ҳар калима назди шоир чехрае дорад. Дуруст монанди чехраи мардумон. Яке сарду хушк, яке гирандаву дилнишин. Ин як нарму диловез. Он як тунду хашмангез. Ин ҷо калимот сиккаҳои безабон нестанд. Ҷон доранд ва бо ҳам меҳру кин меваэрзанд. Баъзе ҳама лутфу оромиш аст. Шоир ба ин вуҷудҳои зинда сарукор дорад. Ҳӯю чехраи ҳар якро мешиносад. Якеро меҳонад, якеро меронад. Инро бо он оштӣ медиҳад, онро аз ин чудо мекунад. Аз ин парокандагон гурӯҳе месозад, ки ҳамдилу ҳамоҳанг ба фармони ӯ равон мешаванд, то дилу ҷони шунавандаро ба каманд биёранд ва ӯро то он ҷо бибаранд, ки шоир хостааст» [5,158].

Ин андеша дар мавриди забони сурудаҳои С. Ҳакимзода комилан сидқ мекунад. Забони ӯ забони нодиру мунҳасир ба сабку шеваи ӯст, бо ин тафовут ки ағлаб забонаш бо забони шеър оmezish пайдо мекунад. Омезае, ки фарогири рӯҳу фазои ҳоким дар конуни муюширату зисти мардумӣ аст, зеҳну ҳуши муҳотабонро бо нахустин абӯт ба худ мекашад. Шеърҳои «Дон, ки зӯраш омадаст», «Кӯлоб», «Ёдашон ба хайр», «Сафарат нек шавад», «Ёди қӯдакӣ», «Қасам», «Мерос», «Кӯхнаёрон», «Такрор», «Инсоф», «Дастбахайр» дар ин замина мисоли қобили мулоҳизаанд.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Дар ҳар забоне мусталиҳот, ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳо дар натиҷаи таҷрубаву озмоишҳои пуршумори саҳнаҳои мухталифи рӯзгор, ҳаёту фаъолияти муштараки инсонҳо ба зуҳур расидаву вусъату домана, фазои корбурд пайдо намудаанд.

Ба ин таркиботу мусталиҳоту ҷумлаҳо таваҷҷуҳ қунем: *вақте корд ба устухон мерасад; вақте косаи сабр лабрез мегардад; вақте ҷон ба лаб меояд; вақте инсон ба вартаи ноумедӣ мерасад.* Ҳар яке аз ин ҷумлаҳо ба вазъияту ҳолати ногувору номатлуби равонӣ далолат мекунад. Ҳолоте, ки инсон ба хотири раҳой аз бунбаст аксуламале нишон медиҳад. Дар шеъри «Дон, ки зӯраш омадаст» ибораи «зӯр омадан», ки дар забони гуфторӣ бештар корбурд дорад, ба гунае барои ҷумлаҳои боло ҳамсангу муродиф мегардад. Барои тасдиқи фикр як бандро нақъл мекунем:

*Mӯ дар оташи гар ҳӯрад сад печу тоб,
Гушина монад поӣ дар рӯйи қабоб
Дон, ки зӯраш омадаст [6, 42].*

Дар банди шеъри мазкур мисраи аввалу дуюм шоҳид ё саҳнаҳои таҷрибашуда, нусха аз ҳаёти инсону мухити перомунанд, ки сабаби зуҳурашон марзи ноилочӣ, вазъи печидаву торикест, ки инсонро ба мубориза барои озодӣ аз вартаи гирифториву асорат даъват мекунад. С.Ҳакимзода дар шеърҳои ситоиший ва маҳсусан ашъоре, ки дар васфи Кӯлоб эҷод намуда, забоне содаву ширадор, вижай худу ҷаҳонбинии хеш дорад. Дар шеъри «Кӯлоб», ки аз чор банди семисрай иборат аст, саъӣ намуда, то дар муъказтарин шакл бо баҳрагирӣ аз вожагони камшумор Кӯлобро бо шумори тамоми шуқӯҳу шонаш, дорояш, таъриху қидматаш, зебоиҳояш тасвир намояд.

Адабиёти мусоир шеъре бо ин содагӣ ва ҳамзамон саршори самимият, садоқату хулус, меҳру дӯстдорӣ ва ифтихору умед, гузашта аз ин, фарогири маъниҳои пинҳоннишин камтар дорад:

*Кӯлоб диёри офтоб аст,
Кӯҳу дараҳои он пуроб аст.
Шукронай обу офтобаш! [6, 38].*

Шоир Кӯлобро диёри офтобӣ, сарзамини хуршедӣ меконад. Чи тасвири содаву бузурги шоиронае! Аз пайванду ҳамнишинӣ ё,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

дақиқтараш, издивоци ду вожа чахоне саршор аз маъниҳои наҷиб зода мешавад.

Дар ин хонавода рӯҳоният, расму сунан, зеҳният, мазҳари зиндагӣ, маънавияту ҷаҳоншиноҳти мардуми Кӯлоб, ки бахше аз ҳоки поки Тоҷикистон аст, нуҳуфтааст: гармдилӣ, гармҳӯйӣ, меҳрварзӣ, меҳмоннавозӣ, дилгушодӣ, ҷеҳраи боз ва садҳо аркoni инсонияти инсон дар матну батни ин иборат ҳулоса мешавад.

Дар мисраи савум шоир Ҳудовандро шокир аст, ки ба ҳестангоҳи ў обу офтобро арzonӣ доштааст. Об дар матни шеър вожай қалидӣ – зояндаи маонии пуршумор аст. Об маънирасони мазҳари зиндагӣ, покниҳодӣ, зиндагии соғу зулол, нигоҳи поку қалби мусаффо доштан аст. Дар банди баъдӣ зеҳни шоирро замину ҳоки ин сарзамин ба ҳуд мекашад:

*Зарбахш замини кишит дорад,
Гӯё ба багал биҳшишт дорад,
Шукронай ҳоки киштбобаши!*

Зоёи ҷовидон будани замин, сарсабзиву шодобӣ шоирро ба шигифт меорад ва ҳушдор медиҳад, ки бояд ба қадри ин неъмат расид:

*Кони намакаш баҳои ҷон аст,
Сад кони дигар ўро ниҳон аст,
Шукронай ганҷи беҳисобаши! [6, 38].*

Дар банди боло низ ҳадаф танҳо ишорат ба дороиву ғанҷҳои пуршумор нест. Вожай «намак» аз ҷаҳордевори маъни зотии хеш по фаротар мениҳад ва баёнгари ҷеҳраи воқеӣ, сиришти мардум мегардад. Яъне, сокинони ин марзу бүм бо нону намак меҳмондӯсту дастархондор ҳастанд, ҳислату ҳӯ ва расму русумашон аз ҳамин сарчашмаи пурфайзу бонамак об ҳӯрдаву сабз шудааст.

Ҷанбаи мардумии шеъри С. Ҳакимзода, ки ҳузураш дар забони ашъор решадор шуда, бисёр нерӯманд аст. Бо мурури сурудаҳо ҳатто дар пайкари як газал, бо гузашт аз байте ба байти дигар мо шоҳиди саҳнаҳои тамошоии тарзу шевай зиндагӣ, ҷаҳони

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

андешаву тафаккури мардуми Кӯлоб мешавем. Барои таъииди ин андеша чанд байтро аз як ғазал метавон нақл намуд:

*Рӯзҳояш гарчи меҳушиканد дар фасли тамуз,
Чашмаи меҳру дили дарёст дар Кӯлоби ман...
Аз дили ҳар санг меҳезад садои шоире,
Ганҷи истеъодди ин дунёст дар Кӯлоби ман...
Рӯйи каф дорад барои меҳмон кӯҳи намак,
Расми хуби тоҷикон барҷост дар Кӯлоби ман.
То намонад кишиварам як лаҳза ҳам бепосбон,
Пур зи кӯдак хонаю дарҳост дар Кӯлоби ман [6, 167].*

ё ки:

*Гиряи тифле барояд, саҳт месӯзад дилам,
Хонаи меҳри маро аз хоки модар соҳтанд...
Мебарояд ҳар саҳар бар пешвозам офтоб,
Пойандозам зи нури меҳри ховар соҳтанд...
Дар надорад хонаи ман аз барои дӯстон,
Аз азал Хатлони моро мӯлки бедар соҳтанд...[6, 143].*

Муҳаққиқ Фридлендер Г.М. зимни арзёбии ҷанбаҳои ҷомеашиноҳтии адабиёт хотирнишон месозад, ки «вазифаи адабиётшиносӣ танҳо иборат аз тавсифу ташреҳи сабабу иллати зуҳури осори адабии даврони муайян, бозтоби соҳтори гуногунранги доҳилии он, зарурати иҷтимоӣ-таъриҳӣ, зебошиноҳтӣ ва фардиву равонии он нест. Ҳадафи он ҳамчунин иборат аст аз мусоидат ба дарку фаҳми забоншиноҳтии падидаҳо, бозгушоии ҷанбаҳои муассири зиндагисози шаклу муҳтавои оғаридаҳои адабии даврони мавриди назар барои насли имрӯзу оянда» [4, 54].

Бо нақли ин андеша бояд арз шавад, ки девони С.Ҳакимзода фарогири ҳасаноти пуршуморест, ки баррасии ҳамаи ҷанбаҳои он ҳориҷ аз имконоти ин муҳтасар аст. Мероси С.Ҳакимзода таҳқиқи густурдаро дар заминаҳои муҳталиф, мисли ҳунарӣ, забоншиноҳтӣ, муҳтавоӣ ва ғ. иқтизо дорад, ки кори муҳаққиқони ҷавон аст.

Дар ин мақола ба таври иҷмолӣ ба ҷозибаҳову шигифтиҳои забони шеъри шоир назар афканда шуд, зоро ба бовари мо роҳи

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

муносибу воқей ба ҳарими сурудаҳои шоир аз масири забони шеъраш ҳадафрас хоҳад буд.

КИТОБНОМА

1. Белинский В.Г. Пушкин, Лермонтов, Гоголь / В.Г.Белинский // Избранные статьи. – М., 1970. – 190 сах.
2. Беҳдорванд А. Ин рӯзҳо, ки мегузарад / А.Беҳдорванд. – Техрон, 1388. – 250 сах.
3. Сафар У. Зистан бо шеър (Нақду баррасии сурудаҳо ва масири эҷодии Ҳабибулло Файзулло) / У.Сафар. –Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 180 сах.
4. Фридлендер Г.М. Психология и литература / Г.М.Фридлендер // Взаимодействие наук при изучении литературы. – М., 1981. – С.54-58
5. Хонларӣ П. Н. Ҳафтод сухан. Ҷилди I / П. Н. Хонларӣ. – Техрон: Тус. – 420 сах.
6. Ҳакимзода С. Гавҳари Умед (Маҷмӯаи шеърҳо) / С. Ҳакимзода. – Душанбе: Адид, 2018. –240 сах.
7. Ҳовакс Т. Истиора / Т.Ҳовакс. –Техрон: Марказ, 1377. –160 сах.

СИТОИШГАРИ ДИЁРИ ОФТОБ

Ин мақола ба таҳлилу арзёбии ҷанбаҳои зебошинохти газалиёти шоирни маътуғи тоҷик С.Ҳакимзода баҳшида шудааст. Зиндагии эҷодии С.Ҳакимзода дар ҳавзаи адабии ш. Кӯлоби вилояти Ҳатлон сипарӣ шудааст. Вижсаҳои ҳунарии ашъори ў маъмулан ба расму сунани минтақаи мазкур пайванди ногусастаний доранд.

Калидвоҷсаҳо: С.Ҳакимзода, адабиёт, расму сунани мардумӣ, шеър, зебошинохтӣ, нағъ.

ПЕВЕЦ СОЛНЕЧНОГО КРАЯ

Статья посвящена анализу поэтики газелей видного таджикского поэта Сайджона Ҳакимзода. Творческая жизнь С. Ҳакимзода прошла в литературных кругах г.Куляба Ҳатлонской области. Художественные особенности языка его поэзии в большинстве случаев связаны с традициями и обычаями данного региона.

Ключевые слова: С.Ҳакимзода, литература, народная традиция, поэзия, поэтика, жанр.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

GLAMORIZING HOMELAND OF SUN

This article is devoted to the analyzing and estimation ghazal poetry of the Tajik famous poet S.Hakimzoda.

Creative life of S.Hakimzoda held in the literary circle of Kulob city, Khatlon region. Peculiarity of his works mainly connected to the tradition and customs of above mentioned district.

Keywords: *S.Hakimzoda, literature, folk tradition and customs, poems, poetry, type.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Сафаров Умархоҷа Раҳимовиҷ-** Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи филологияи Эрон. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 Е-mail: umar_safar@mail.ru Телефон: (+992) 98-578-67-11

Казакова Умринисо Санговна. Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонҳо. Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Деҳотӣ 1/2, Телефон: (+992) 918-26-75-66.

Сведения об авторах: **Сафаров Умарходжа Раҳимовиҷ** - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, зав.кафедрой иранской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: umar_safar@mail.ru Телефон: (+992) 98-578-67-11

Казакова Умринисо Санговна - Таджикский государственный университет коммерции, доктор филологических наук, профессор кафедры языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Деҳоти ½. Телефон: (+992) 918-26-75-66.

Information about the authors: **Safarov Umrankhoja Rakhimovich**, Tajik national University, doctor of philological Sciences, professor, Head of department of Iranian Philology. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. E-mail: umar_safar@mail.ru Phone: (+992) 98-578-67-11.

Kazakova Umriniso Sangovna, - doctor of the philological sciences department of language. Adress: 734035. Republic of Tajikistan. Dushanbe. avenue Dehati ½ / Tel: 918-26-75-66.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

УДК: 891.550

АЗ ТАЪРИХИ ТАЪЛИФ ВА ИНТИШОРИ «ЗАХИРАТ-УЛ МУЛУК»-И АЛИИ ҲАМАДОНӢ

*Асозода Хотам
Маҷмааи музейҳои ҷумҳуриявии шаҳри Қӯлоб*

«Захират-ул-мулук» асари машҳури Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ буда, дар китобхонаҳои қалонтарини Эрон, Ӯзбекистон, Англия, Русия ва Амрико маҳфуз мебошад. Дар Тоҷикистон нусхаҳои хаттии асар дар Захираи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Осорхонаи Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ нигаҳдорӣ мешаванд.

Забони асар сода буда, ба услубу тарзи баёни «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ шабоҳат дорад. Аллома дар асараш аз ояҳои Қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ, инчунин пораҳои назмӣ бо мақсади тақвияти фикраш фаровон истифода намудааст.

Оид ба соли таълифи «Захират-ул-мулук» дар ҳеч як маъҳаз ва сарчашмаҳои илмӣ ишора ба назар намерасад. Ҳушбахтона, имрӯз бисёр нусхаҳои он дастрас аст. Яке аз он нусхаҳо дар захираи осорхонаи ба номи Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ нигоҳ дошта мешавад.

Асар бо ҳамду санои Ҳазрати Самадийят оғоз мегардад. Алии Ҳамадонӣ дар мавриди таълифи асар навиштааст: «Муддате буд, ки ҷамъе аз мулук ва ҳукамои аҳли ислом ва амоҷид ва ашрофи ҷавъи аном, ки дар истилоҳи аҳли дин эҳтимом мекунанд,... ба сабаби ақидаи муҳабbat ва робитае, ки бо ин заъиф доштаанд, аз ин факир ҳар вақт илтимоси тазкираи муғифид мекарданд ва боиси азм дар ибрози он маънӣ мутараддид буд...» (1, 307).

Тибқи ишораи саҳифаи охири чопи сангии асар он аз рӯйи нусхаи ҷорсадсола табъу нашр гардидааст. Дар бораи арзиши таърихии асар ва саъю қӯшиш дар чопи навбатии китоб аз забони Ҳочӣ Зулфиқор ном шаҳс чунин ишорае омадааст: «бо саъии бисёр ва қӯшиши бешумори бандай ҳатокор Ҳочӣ Зулфиқор валади марҳуми магфур Оқои Шермуҳаммадхон. ...умед аз нозирини ин китоби мустатоб файзи истисоб он аст, ки баъд аз истифодаи хайри мусаннафа ва муҳаррафа ба дуъои хайр

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

ёд фармоянд, ки аз нусхай чаҳорсадсола нақл карда ба қасрати вақт барои фоидаи мӯъминони қадрдони аҳли ислом...» (1, 307).

Ба панди шоҳону ҳокимон рӯ овардани Алии Ҳамадонӣ бесабаб набуд. Замоне, ки ин марди фозил зиндагӣ ва эҷод намудааст, даврони ҳукмронии сулолаи Темуриён, яке аз сулолаҳои бадноми таъриҳ буд. Ва чи тавре ки медонем, агар ҳокимони ин сулола дар таъриҳ каму беш бо корҳои хубу писандида ва ободияшон бо некӣ ёд гарданд, аммо бештар бо хислату атвор ва аҳлоқи замимаашон аз қабили қатлу горат, зулму истибдод ёд мешаванд. Алалхусус, сарвари ин сулола Темури ланг, ки зиндагии Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ ба даврони салтанати ўрост омадааст ва тибқи ишораи баъзе сарчашмаҳо, муносибати ин ду тан шахсияти таъриҳӣ ноҳамвор буд, дар золимӣ шуҳрат дорад.

Новобаста ба он ки муносибати Амир Темур ва баъзе намояндагони хонадони темурӣ ба аллома хуб набуду пайваста аламу озораш мерасониданд, ў забон аз насиҳати ҳокимон бознадошт. Бе тарсу ваҳм ба ҳокимону сарварони замонаш сухани хақро баён мекард. Ин ростгӯйиҳо боиси фирору гирифторӣ ба балою мусибат мегардиданд. Орифи бузург ақида дошт, ки агар сарварону ҳокимон аҳли хираду адаб бошанд, ба роҳбарии раият ҳақ доранд. Вале ҳокимону сарварони камҳираду тундхӯро зери тозиёнаи танқид қарор дода, онҳоро ба роҳи рост ҳидоят менамуд. Ҳидоят ба накӯкорӣ, нигоҳ доштани адолату ройи савоб, пайрави ақоиди ҳамидаи инсонӣ будани шоҳону ҳокимонро Алии Ҳамадонӣ қарib дар тамоми асарҳояш ба такрор таъкид намудааст.

«Захиратулмулук» аз даҳ боби зерин иборат аст:

Боби аввал. Дар шароит ва аҳқоми имон ва лавозими камоли он, ки сабаби начоти банда аст аз азоби абадӣ ва василати вусули ў ба давлат ва наъими сармадӣ.

Боби дуввум. Дар адои ҳуқуқи убудият.

Боби саввум. Дар макорими аҳлоқ ва ҳусни хулқ ва вучуби тамассуки ҳоким ва подшоҳ ба сирати хулафои рошидин.

Боби чаҳорум. Дар ҳуқуқи волидайн ва завҷ ва завҷа ва авлод ва абид ва ақориб ва асдақо.

Боби панҷум. Дар аҳқоми салтанат ва вилоят ва аморат ва ҳуқуқи раоё ва шароити ҳукумат ва хатари ўҳдаи он ва вучуби адл ва эҳсон.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Боби шашум. Дар шарҳи салтанати маънавӣ ва асрори хилофати инсонӣ.

Боби ҳафтум. Дар баёни амри маъруф ва нахӣи мункар ва фазоил ва шароит ва одоби он.

Боби ҳаштум. Дар баёни ҳақоиқи шукри неъмат ва зикри аснофи анъом ва фазоили Ҳазрати Самадият.

Боби нуҳум. Дар баёни ҳақиқати сабр бар макораи масоиби дунявӣ, ки он аз лавозими умури вилоят ва салтанат аст.

Боби даҳум. Дар мазаммати такаббур ва газаб ва ҳақиқати он ва хатми китоб.

Муқоисай ҳаматарафа маълум кард, ки асар дар пайравии «Насиҳат-ул-мулук»-и Фаззолӣ таълиф гардидааст. Масалан, дар нишондоди ҳуқуки раъият ва гуфтор оид ба вазоифи раъият назди ҳоким ва салотин байни онҳо шабоҳати бештаре мушоҳида мешавад. Дар «Захират-ул-мулук»-и Алии Ҳамадонӣ масъалаҳои ахлоқ, иҷтимоӣт, дин ва тасаввуф ҳамаҷониба баррасӣ гардидааст. Аз ин рӯ тавассути мутолиа ва таҳлили муфассал мазмуну мундариҷаи ғоявию бадеии асар, ҷаҳонбинӣ ва умуман, консепсияи сӯғияи ӯро равшан соҳтан мумкин аст.

Мутаассифона, асари мазкур то қунун, чунон ки месазад, омӯхта нашудааст. Факат муҳаққиқон ҳангоми дар бораи Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ сухан рондан нисбат ба ин ва ё он паҳлӯи асар ақоиди хешро баён намудаанд. Масалан, шарқшиноси олмонӣ Ҳ. Эте қисматҳои 5 ва 6-уми асарро асосӣ дониста менависад: «Дар аввали ин китоб сухан дар бораи эътиқоду дуъо меравад, сипас, мубоҳиса доир ба вазифаҳои аъзои оила ва дар бобҳои панҷуму шашум, ки қисматҳои муҳимми асар ба ҳисоб мераванд, дар бораи қонунҳои идоракунии ҳуқумат ва мақсаду усулҳои давлати чудогона ба назар мерасад...» (2, 3-4).

Олимӣ эронӣ Махдии Дураҳшон «Захират-ул-мулук»-и Сайд Алии Ҳамадонӣ ва «Ахлоқи Носирӣ»-и Насириддини Тӯсиро дар як радиф ва услуби нигориши ин ду шоҳасарро ба услуби нигориши «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ баробар медонад.

Ба қавли муҳаққиқи дигари эронӣ Сайд Маҳмуди Анварӣ ин ду асар дар зери таъсири яке аз шахсиятҳои шинохтаи олами ислом ва рӯҳонии бузург Абӯҳомиди Фаззолӣ (1058-1111) таълиф гардидаанд. Ҳатто бархе аз масоили «Захират-ул-мулук», ба қавли Анварӣ, тарҷума ва рӯйнависи «Эҳё-ул-улум»-и Фаззолианд. Албатта, ин нукта баҳсталаб аст.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Мазмуни волое, ки дар «Захират-ул-мулук» ба назар мерасад, дар асарҳои адибони баъдина бо обу ранги тоза ба хонандагон пешкаш гардидаанд. Дар пайравии баъзе аз нуктаҳои «Захират-ул-мулук» адибону файласуфони дигар асарҳои ҷолиб оғаридаанд. Далели равшани ин бобҳои асосии «Наводир-ул-вақоэй»-и Аҳмади Дониш дар мавриди салтанат ва раият мебошад.

Умуман, мазмуну мундариҷаи «Захират-ул-мулук»-и Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ аз васфи маърифату ҳикмат, тараннуми ахлоқи ҳамида ва мазаммати ахлоқи замима, тарғиби дӯстию рафоқат, ҳуқуки убудият, ҳидоят ба сабру таҳаммул дар муқобили ранҷу машаққат, шукру сипоси неъмат иборат аст. Дар маҷмӯй ин асари рангину ҷолиб хонандаро ба роҳи рост раҳнамун месозад.

Андарзҳои ҳакимонаи ин марди фозил дар тамоми давру замон барои тарбияи панду ахлоқии башарият қӯмак ҳоҳанд намуд. Мавзӯи панду ахлоқ чун хати сурх дар ҳамаи бобҳои асар ба ҷашм мерасад.

Масалан, доир ба омӯзонидани одоби пӯшидан либос барои фарзандон, ба қавли Алии Ҳамадонӣ, аз синни хурдӣ аҳамият додани волидайн мухим аст. Волидайн дар ниҳоди фарзанд одоби пӯшидан либосро бояд тавре талқин карда бошанд, ки эшон аз хурдӣ дарк намоянд, ки пӯшидан чомаҳои рангину мунаққаш хоси мардон набуда, боиси пайдо гардидани хислатҳои замимае чун тафоҳур ва қибр, ҳасад ва наммомӣ мегардад. Ин аъмоли номашрӯй дар ҳаёти минбаъдаи фарзанд таъсири манғӣ ҳоҳад расонд: «...ва аз пӯшидан чомаҳои рангину абрешим манъ кунад ва ўро огоҳ кунад, ки ин пӯшиши занон ва муханнасон аст. Ва фарзандро аз суҳбати кӯдаконе, ки ба чомаҳои рангин ва абрешимин пӯшидан ва танаъум карда бошанд, албатта, нигоҳ дорад, ки фасодии ахлоқи бештари атфол аз ин аст. Ва бад-он сабаб бештарин сифати маҳлука аз дурӯғ ва намима ва ҳасад ва учб ва қибр ва хирсу бухл ва макруузр дар ниҳоди кӯдак русух меёбад...» (1, 309).

Роҷеъ ба Алии Ҳамадонӣ ва осори ў сухан ронда, набояд фаромӯш созем, ки мутафаккир фарзанди замони хеш буд ва бешак фармонбари он идеологияе буд, ки дар ҷомеа ҳукмронӣ дошт. Сарчашмаи асосии таълифоти Амири Кабир пеш аз ҳама

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Куръон ва аҳодиси набавӣ маҳсуб мегардидаанд. Аз таҳлили чанд асари Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки аллома дар байни таълимоти тасаввуфии хеш аз осору эҷод ва ғояҳои намояндагони машҳури ҷараёнҳои муҳталифи адабу тасаввуф аз қабили Абуҳомиди Фаззолӣ, Шайх Фариуддини Аттор, ибни Арабӣ, Саноӣ, Начмиддини Кубро, Маҳмуди Шабистарӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Фирдавсӣ, Рӯдакӣ, Шайх Алоуддавлаи Симонӣ, Умарӣ Хайём, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва монанди инҳо хеле зиёд истифода намудааст.

Аз таълифи асари мазкур беш аз 600 сол гузашта бошад ҳам, аҳамияти адабӣ ва таърихии хешро гум накардааст.

Хонандаи тоҷик аввалин бор соли 1991 тавассути китоби ба ҷониши омода намудаи муаллифи ин сатрҳо ва Раҷаб Асозода таҳти унвони «Шаммае аз «Захират-ул-мулук» каму беш оғаҳӣ пайдо намуда буд. Соли 1993 муҳтасари даҳ боби ин рисола дар таҳияи муаллифи ин сатрҳо бо пешгуфткори муфассал ва пурмуҳтавои Раҷаб Асозода пешкаши хонандагони гиромӣ гардонида шуд.

Алии Ҳамадонӣ сабки таълифи вежаи хешро дошт. Ҳам дар оғариниши асарҳои назмӣ ва ҳам осори насрӣ услуби маъмулии замонаш, яъне истифода аз оёти Куръон ва ҳадисҳои пайғамбарро (с) хуб кор фармуда, дар мавриди шарҳу таҳлили ин ва ё он мавзӯъ ақидаҳои хешро устодона баён месозад.

Аз феҳрасти матолиби асарҳои Алии Ҳамадонӣ маълум мегардад, ки ў бештар ба мавзӯъҳои ҳуқуки волидайн ва муносиботи байниҳамдигарии завҷ ва завҷа, мақому мартабаи зан, бародарию дӯстӣ, тараннуми адлу шоҳи одил, мавқеи шукри неъмат ва мартабаи сабру анвои сабр ва ғайраҳо андеша рондааст.

Мазмун ва мундариҷаи ин осор бағоят рангин ва ҷаззоб мебошад. Мутаассифона, на ҳама масъалаҳои дар асарҳои адиб баёнгардида мавриди омӯзиш ва пажӯхиши донишмандон гардидааст.

Ақидаи шоҳи одил ва раъиятпарвар дар боби панҷуми асар, ки «Дар аҳқоми вилоят ва салтанат ва иморат ва ҳуқуки раоё ва шароити ҳукумат ва ҳатари ӯҳдаи он ва вуҷуби адл ва эҳсон» номгузорӣ шудааст, хеле муфассал таҳлил гардидааст. Ҳаким бо мақсади нишонрас гардидани андарзҳои хеш аз ҳаёт ва зиндагии ҳокимони одили салаф, аз рӯзгору хилофати хулафои ислом ва ҳатто паёмбарони мурсал дар ин боб андарзҳои фаровон

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

истифода намудааст: «Ва аз замони Одам, алайхиссалом, илалон чанд каси маъдуд беш набуданд аз акобири анбиё, чун Юсуф ва Мўсо ва Довуд ва Сулаймон ва Муҳаммад, алайхимуссалом ва аз хулафо чун Абӯбакр ва Умар ва Усмон ва Алӣ, ризвонуллоҳи алайхим ачмайн, ки сирри ин мансаб дар вучуди шарифи эшон зухур кард ва эшон ба адой ҳуқуқи он, чунон ки мебоист, қиём намуданд ва сиратҳои эшонро бар золимони ҷоғӣ ва ҷоҳилони осӣ ҳуччат гардониданд. Пас, ба ҷиҳати танбехи золимони фочир ва фосиқони ҷобир, ки салтанат ва ҳукумати аҳли Исломро сармояи таҷаббур ва тақаббур соҳтанд ва иморат ва вилоятро доми шаҳвати нафс ва ҳаво гардонида ва зулм ва шурурро салтанат пиндошта ва фусуқ ва фуҷурро расми бузургӣ намуда, ҳикояте чанд аз аҳволи салтанат ва вилоят ва ҳилофати анбиё ва авлиё ва осори ҳукумати атқиёи хулафои рошидин дар ин боб эрод карда ояд, то тазкира бувад толибони саодати ончаҳониро ва ҳуччат гардад бар тобеони васовиси шайтонӣ ва окифони маҳовии нафсонӣ...» (1, 120)

Ҳидоят ба накӯкорӣ, адолату инсоф, пайравии ақоиди ҳамидаи инсонӣ ва дигар хислатҳои ҳамида дар тамоми боби мазкури асар чун ҳати сурҳ ба назари хонандай нозуқбин мерасад. Алии Ҳамадонӣ ба тақрор таъқид менамояд, ки шоҳону ҳокимон пайваста пайи беҳзистии раъият қӯшиш намоянд ва ин салтанати чандрӯза насибашон гаштаро сабаби балову офати ухравияшон нагардонанд: «Эй азиз, чун аз ин ҷумла, ки гузашт, маълум кардӣ, ки анбиё ва хулафои рошидин, разияллоҳу анҳум, дар салтанат ва подшоҳӣ чӣ гуна будаанд ва чӣ гуна зиндагонӣ кардаанд, бо вучуди қудрат ва подшоҳӣ ва ҳазоин чӣ гуна бар нафси ҳуд танг мегирифтаанд ва дар меҳнати дунё ба сабр зиндагонӣ мекардаанд ва дар нашри осори маъдалат ва шафқат ва эҳсон бар ҳалқ мекӯшиданд ва бо ин ҳама аз хатароти вилоят ва ҳукумат эмин набуданд, то бидонӣ, ки мубошарати вилояти мусулмонон кори азим аст ва иштиғол ба ҳукумат амри ҳатир аст. Ва ҳоким ва подшоҳ чун бар наҳчи адл ва эҳсон бувад ва дар иқомати ҳудуди шаръ ва нағози аҳкоми дин кӯшад, дар замин ноibi баргузидаи Ҳақ ва сояи илоҳӣ ва халифаи Раҳмон бошад. Ва чун тариқаи адл ва эҳсон бигузорад ва бар бандагони Ҳақ шафқат накунад ва мутобаати нафс ва ҳаво кунад ва эҳмоли

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

иқомати худуди шаръ раво дорад, вай, ба ҳақиқат, ноиби Даҷҷол ва душмани Худой ва Расули Худост ва халифаи шайтон аст. Ва гӯйи саодати абадӣ аз майдони ҳукумат ва салтанат касе барад, ки аз сари инсоф тааммул кунад ва бидонад, ки аз кучо омадааст ва охир ба кучо хоҳад рафт ва аз омадани ўбад-ин олам мақсад чист» (1, 132).

Шарқшиносони рус «Захират-ул-мулук»-ро «Сокровище государей» тарҷума намудаанд. Воқеан, ҳангоме ки кас бо мазмуну мундариҷаи ин асар шинос мегардад, рисолаи пурарзишу пурмуҳтаво, роҳнамои ҳақиқии ҳокимону салотинро мебинад.

Дар пайравии бা�ъзе аз нуктаҳои «Захират-ул-мулук» дигар адабону файласуфон асарҳои ҷолиб оғаридаанд. Далели равшани ин бобҳои асосии «Наводир-ул-вақоэъ»-и Аҳмади Дониш дар мавриди салтанат ва раият мебошад.

КИТОБНОМА

1. Абдураҳимов К. Ақидаҳои педагогии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / К.Абдураҳимов. – Душанбе, 2003. –263 с.
2. Азқоӣ Парвиз. Мураввиҷи ислом / Парвизи Азқоӣ. -Техрон, 1994. - 198 с.
3. Асозода Р., Асозода Ҳ. Шаммае аз Захиратулмулукӣ Сайид Алии Ҳамадонӣ / Р. Асозода, Ҳ. Асозода. –Кӯлоб, 1991.-82 с.
4. Зафар Сайида Ашраф. Сайид Мир Алии Ҳамадонӣ / Сайида Ашрафи Зафар. –Кашмир, 1972. – 323 с.
5. Муллоаҳмадов Мирзо. Дар олами эроншиносӣ / Мирзо Муллоаҳмадов. –Душанбе: Деваштич. 2005. –560 с.
6. Осимӣ М. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Кашмир / М. Осимӣ //Аҳбори Академияи илмҳои ҶТ. Силсилаи фалсафа ва ҳуқуқшиносӣ, №1, 1994.
7. Риёз Муҳаммад. Ахволу осор ва ашъори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ / Муҳаммад Риёз. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 312 с.
8. Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти Эрон, Ҷилди дувум / Забехуллоҳ Сафо. – Техрон, 1367. – 1128 с.
9. Ҳамадонӣ Сайид Абдураҳмон. Солори Аҷам / Сайид Абдураҳмони Ҳамадонӣ. – Покистон, 1992. – 276 с.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

АЗ ТАЪРИХИ ТАъЛИФ ВА ИНТИШОРИ «ЗАХИРАТ-УЛ-МУЛУК»-И АЛИИ ҲАМАДОНИЙ

«Захират-ул-мулук» машҳуртарин асари Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ буда, нусхаҳои он дар китобхонаҳои Эрон, Ӯзбекистон, Англия, Русия ва Амрико маҳфуз мебошанд. Дар Тоҷикистон нусхаҳои хаттии асар дар Захираи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Осорхонаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ нигаҳдорӣ мешаванд. Мутаассифона, асари мазкур то кунун, чунон ки месазад, омӯхта нашуудааст.

Дар мақола роҷеъ ба мазмуну мундариҷаи «Захират-ул-мулук»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, замони таълиф ва нашири он андешиҳо баён шудааст.

Вожаҳои қалидӣ: «Захират-ул-мулук», Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, нусхаҳои хаттий, осорхона, мундариҷа, таълиф, интишор.

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ И ИЗДАНИЯ «ЗАХИРАТ-УЛ-МУЛУК» АЛИ ХАМАДОНИ

«Захират-ул-мулук» является известным произведением Мир Сайида Али Хамадани. Многочисленные рукописи этой книги хранятся в библиотеках Ирана, Узбекистана, Англии, России и Америки. Несколько рукописей данного произведения хранятся в Фонде восточных рукописей Академии наук Республики Таджикистан и в Музее Мир Сайида Али Хамадани. Однако это произведение до сих пор не изучено должным образом.

В статье рассматриваются содержание, время создания и публикации «Захират-ул-мулук» Мир Сайида Али Хамадани.

Ключевые слова: «Захират-ул-мулук», Мир Сайид Али Хамадани, рукописи, музей, содержание, создание, публикация.

FROM THE HISTORY OF CREATION AND PUBLICATION "ZAHIRAT-UL-MULUK" BY ALI HAMADONI

"Zahirat-ul-muluk" is a famous work of Mir Sayyid Ali Hamadani. Numerous manuscripts of this book are kept in libraries of Iran, Uzbekistan, England, Russia and America. Several manuscripts of this work are kept in the Oriental Manuscripts Fund of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan and in the Mir Sayyid Ali Hamadani's Museum. However, it has not yet been properly studied.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

The article discusses the content and time of creation and publication of "Zahirat-ul-muluk" by Mir Sayyid Ali Hamadani.

Keywords: "Zahirat-ul-muluk", Mir Sayyid Ali Hamadani, manuscripts, museum, content, creation, publication.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Хотам – номзади илми филология, мудири маҷмааи музейҳои чумхуриявии шаҳри Кӯлоб, тел.: 918633745. E-mail: hamadoni@mail.ru

Сведения об авторе: Асозода Хотам – кандидат филологических наук, директор Республиканского музейного комплекса Куляба, тел.: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru

Information about the author: Asozoda Hotam – candidate of philological sciences, director of the Kulyab republican museum complex. phone: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru

УДК: 891.550 (092)

НОЗИМИ ҲИРОТӢ ВА МАҚОМИ Ӯ ДАР

АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИК

Шерматова Фирӯза.

Маркази илмии Ҳуҷанди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Зиндагии Нозими Ҳиротӣ (1601-1671) – шоири номвари асри XVII ба яке аз давраҳои муҳимми адабиёти форсу тоҷик рост меояд. Ӯ дар яке аз қасидаҳои ҳасбихолиаш ба ном, номи падар, лақаби худ чунин ишора кардааст:

*Дар оғози фитрат ба фармони мубдеъ
Алӣ буд номам, Ризо буд ёрам...
Шуда хокам аз обу оташ мухаммар,
Ҳирот аст модар, падар Сабзворам.
Чу гаштам мулаққаб ба Нозим, яқин шуд,
Ки доданд дар мулки назм ихтиёрам [8, 5].*

Алӣ номи шоир, Нозим лақаб ва таҳаллуси шоирӣ, Ризо номи падараш аст. Падараш сабзворӣ ва модараши ҳиротӣ будааст.

“Нозим дар ибтидио ҳол қасби оҳангарӣ доштааст” [4, 325]. Баъзе ишораҳои шоир гувоҳ бар ин нуктаанд:

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

*Нозим, аз дахли таваккул кардаам пайваста харч,
Дасти ҳиммат ҳаргизам дар кисаи дигар набуд [8, 140].
Дигар:
Роҳати беранҷ, Нозим, хуши намеояд моро,
Аз муанбар зулфи гам зебост рухсори нишот [8, 74].*

Тибқи сарчашмаҳои Малехои Самарқандӣ, Нозим бо Тоиби Ҳиротӣ ҳаммашқ буда ва дар Ҳирот нашъунамо ёфтааст. Таҳсилро низ дар ҳамин ҷо гузаронида, аз улуми замон хуб баҳраманд шуда будааст.

Нозим дар муҳити хунармандони шаҳри Ҳирот ба камол расид. Баъзе ишораҳои Нозим нишон медиҳанд, ки ў бо ҳукмрони вақти Ҳурросон Ҳасанхон (1618-1640) муносибати хубе доштааст. Ин ҳоким ба табъи баланди Нозим эҳтиром варзида, ўро қадрдонӣ ва аз лиҳози моддӣ дастгирӣ кардааст. Ин ҳолат, албатта, ба ривоҷи фаъолияти шоирии ў таъсири пурсамар дошта, эҷоди достони «Юсуфу Зулайҳо»-ро ҳам Ҳасанхон тавсия дода будааст. Пас аз фавти Ҳасанхон (1640) ў ба хидмати Аббосқулиҳон пардохтааст.

Дар ашъораш Нозим аз бекадру хор шудани худ нолида, аз кинаи ҳасудон шикоят мекунад ва дар охир мегӯяд, ки ин ҳама аз бемехрӣ ва беаҳамиятии падари хоки Ҳурросон, яъне Ҳасанхон аст:

*Чӯ аҷаб, қадр надонанд гар абнои замонам,
Зеҳни атфол чӯ лаззат барад аз шеъри акобир?!
Дар ватан Рустами иқболи сухан зӯр надорад,
Дорам ин байт зи «Шаҳнома»-и осор ба хотир.... .
Ватан аз ман шуда ганҷинаи анфоси Масеҳо,
Ман дар он лек чу дар бодия горатзада тоҷир.
Падари хоки Ҳурросон ба касе меҳр надорад,
Рашкам ихвони Ҳариро зи чӯ дорад мутагайирип [8, 7].*

Шикояти Нозим аз бефазилативу санъатношиносии болоиён беваҷӯ набуд. Ҷамъ шудани нафарони пастфітрат, ҳушомадгӯ ва тамаллуқпеша дар атрофи Аббосқулиҳон сабаби ба нестӣ расидани обрӯи фазлу дониш ва сухан гашт. Аз ин рӯ,

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

шоирони сохибистеъдод ва бофазлу донише чун Нозим дар вазъи хеле вазнин қарор доштанд.

Кори шоирони беистеъдод ва тамаллуқпешаи дарбор мадху сано ва дурӯғ буд, бинобар ин онҳо ба Нозим барин шоирони ҳакгӯй ва бомаҳорат ҳасад мебурданд. Ин аст, ки Нозим ба муқобили шахсони ҳарису ҳасуд часурона садо баланд мекард. Ў ба қувваю истеъоди худ такя дошт ва дар пеши ин тавр одамон ҳеч сар хам намекард:

*Ёқути кони машриқам, оби ман оташест,
Оби ман оташу тоби ман оташест.
Ҳамсогарам машав, ки зи шарм об мешавӣ,
Дорӣ ту зарфи муму сароби ман оташест.
Раҳме кун, эй ҳасуд, бар ангушти хештан,
Чун барқ сатр-сатри китоби ман оташест [8, 7].*

Танқиду фош шудани кирдори ношонистай атрофиёни хон вазъиятро боз ҳам мураккаб мекард ва ин ҳакгӯии шоир азобу уқубатро барояш зиёд кард:

*Баски аз ширинии гуфтор талхӣ дидам,
Чун забони мор килки тарзабонам мегазад [8, 7].*

Ва ё:

*Талхкомӣ насибам аз сухан аст,
З-ин шакар заҳр дар даҳони ман аст [8, 8].*

Аз ахбори сарчашмаҳо маълум аст, ки дар замони зиндагии Нозим раванди ҳичрати бисёр шоирон ва аҳли адаб ба Ҳиндустон афзуд. Нозим ҳам фикри ҳичрат аз ватан ба Ҳиндустон доштааст:

*Чунон муштоқи болафционии Ҳиндам, ки дар Эрон
Агар аз зулфи хубон дом бикиоянд, озодам [8, 8].*

Ҳатто «сарафрозони Ҳинд» низ шахсан ӯро даъват карда будаанд:

Карда таклифи сарафрозони Ҳиндам бекарор,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Чазби гул охир бурун аз ошёнам мекашад [8, 8].

Ӯ ба Ҳиндустон рафтанро як навъи хирсу тамаъ донистааст:

*Ҳаргизам дил дар ҳавои нафс болафион накард,
Пашишай ҳирсам шикори фили Ҳиндустон накард [8, 8].*

Шоир дар «Юсуфу Зулайхо» ба зиёрати Каъба шараф ёфтанашро зикр кардааст. Ӯ бо қофилае равон ба Маймана ба сафари Ҳаҷ баромада, дар ин сафар аз бисёр шахрҳо, аз чумла Машҳад, Шероз, Басра, Ирок, Наҷаф, Шом, Ҳичзор, Макка ва Мадина дидан намудааст.

Баъдан ҷараёни ҳаёти Нозим чӣ навъ гузашта, он қадр равшан нест. Аз баъзе ишораҳо ҳадс задан мумкин аст, ки ӯ гӯшаи танҳоиро ихтиёр намудааст:

*Эмин аз девнажодони ҳавову ҳавасам,
Такя бар таҳти Сулаймони қаноат дорам [8, 9].*
***

*Нозим аз сели фитна эмин буд,
Пушт бар кӯҳи марки дунё дошт [8, 9].*

Овони пири дар вазъияти на он қадар хуб умр ба сар бурдани шоир аз навиштаҳояш пайдост:

*Ба гоятест тиҳидастиям, ки чун согар
Ба гиряи дигарон сурх мекунам руҳкор [8, 9].*

***

*Ман он ришидаам, к-аз кафи рӯзгор
Зи бас тоб хӯрдаст, бигсехта [7.14].*

Нозим соли 1081 ҳ. (1671 м.) аз ҳаёт ҷашм пӯшидааст.

Аз шоир девон, қуллиёт ва достони «Юсуфу Зулайхо» ба мерос мондаанд, ки дар китобхонаҳои Душанбе, Тошканд, Санкт-Петербург, Тбилиси, Самарқанд, Бухоро, Боку ва ғайра нигоҳ дошта мешаванд. Дар баёзҳо ва «Радоиф-ул-ашъор» низ ба тарзи пароканда бо ашъори шоир вомехӯрем.

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Осори бокимондаи Нозим Алӣ Ризо аз 22 қасида (1620 байт), 4 қитъа (53 байт), 5 таркибанд (428 байт), 935 газал (7100 байт), 1 тарчеъбанд (120 байт), 128 рубой (256 байт), 4 муаммо (7 байт), маснавии «Юсуфу Зулайх» (5191 байт) – ҳамагӣ аз 14.775 байт иборатанд.

Нозим дар ҳамаи жанрҳои шеърӣ маҳорати худро санчидааст, аммо асосан шоири газалсаро аст ва дар эҷодиёташ газал мавқеи назаррас дорад. Дар газалсарой ба Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигар ғазалсароён пайравӣ карда, барои таассури газал аз воситаҳои тасвир моҳирона баҳра чустааст. Санъатҳои шеърӣ дар ғазалиёти шоир тару тоза ва таъсирибахш буда, барои ҷозибаи ғояҳои ӯ хизмат кардаанд.

Дар ин ғазалҳо ғояҳои инсондӯстӣ ҷойгоҳи хос доранд. Шоир чун ҳомӣ ва ифодагари ақидаҳои мардумӣ баромад мекунад.

Ӯ бо вучуди фишори истибдод, поймол гардиданӣ шаъну шараф ва ҳуқукҳои инсонӣ чун ҳомӣ ва тарафдори мазлумону ситамдидагон овози эътиroz баланд карда, ба муқобили золимон ва ҳар гуна беадолатии замон баромад кардааст. Нозим талхии зиндагии ҳалқро дида, таассуф меҳӯрад ва чунин қайд мекунад:

*Мекунам ман бештар бо зердастон ихтилот,
Қатраам бар хок мерақсад чу гавҳар бар бисот [8, 13].*

Ӯ аҳли замонро ба адолату инсонпарварӣ ташвиқ мекард. Азобу машакқати замона диққати Нозимро ба худ ҷалб накарда наметавонист. Фикрҳои инсонпарварӣ дар эҷодиёти шоир бештар роҳ ёфтааст. Шоир ба бечорагону мустамандон ҳамдардӣ изҳор карда, ғаму кулфати ононро андӯҳи худ медонад ва аз ин рӯ таъкид мекунад, ки аз ҳоли бенавоёну заифон бехабар мондан зулм аст:

*Баски чун согар диламро дард нозук кардааст,
Чашми гирёне чу бинам, косаи хун мешавад [8, 14].*

* * *

*Зулм ғофил шудан аз ҳоли заифон бошад,
Ришта тобе чу хӯрад, гавҳари ман меларзад [8, 14].*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Нозим на танҳо ба бечорагон ҳамдардӣ дорад, балки бо як часорати хос мавқеи воқеии онҳоро дар назари соҳибдавлатон намоиш доданий мешавад. Ин фикри ҷолиби диққатро шоир санъаткорона ифода намуда, вуҷуди ҷомеаро ба онҳо вобаста медонад:

*Макун ба сӯи заифон ба ҷашми кибр назар,
Ки мунтазам нашавад бе вуҷуди ришида гӯҳар* [8, 14].

Ва ё:

*Иззати мардуми дарвеш ниғаҳ бояд дошт,
Файзи ин шева маро соҳиби эъзозе кард* [2, 14].

Тамоми шавкату ҳашамати шоҳ аз меҳнати факирон аст:

*Шавкати шоҳ ба кори фуқаро меояд,
Тег чун соҳта шуд, фатҳ дари марҳам зад* [8, 14].

Гояҳои хайрҳоҳона ва инсонпарваронаи Нозимро, ки дар шеърҳояш ҳар сари қадам дучор мешаванд, ҳамасрону тазкиранависон қайд кардаанд. Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ дар ин бора мегӯяд: «Мулло Нозим... аз рӯи хайрҳоҳӣ нафъи бисёр ба мардум мерасонид, мӯҷмалан бисёр ҳалим ва меҳрубон аст ва камоли покии тинат ва одамият дорад» [5,].

Ҳар шахсе, ки ба манфиати ҳалқ кор мекунад, сарбаланду сарафroz аст ва барои тасдиқи фикри худ ҳуршеди оламтобро мисол меорад:

*Сарафroz аст ҳуршед аз қазои ҳочати мардум,
Ба кори худ қалам аз ҷо чу хезад, сарнагун бошад* [8, 15].

Ин сатрҳои пурхарорат ишорат ба он, ки шоир бо мардуми меҳнатӣ ҳамдӯшу ҳамнафас, дар шеър ифодагари майлу ҳоҳиши ҳалқ аст.

Ҷои дигар Нозим танороиу шикампаратиро мазаммат мекунад:

Одамият ҳӯриши нӯшиши нест,

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Одам он аст, ки Одам бошад [8, 15]!

* * *

Одамиро چуз талоши одамият хуб нест,

Ҳар ки даст аз кори худ бардошт, бар сар мезанад [8, 15].

Нозим ба зўрӣ ва тавоноии инсон бовари комил дошт.
Чунончи:

*Одамиро поя кўтаҳ нест, қадри худ бидон,
Улвиён тоб аз улувви инзаминӣ меҳӯранд [8, 15].*

Қадру қимати инсон бояд эътироф шавад, дар заминаи кудрати бузурги инсонӣ ҳама чизро чустучӯ намудан мумкин ва зарур аст. Қувва ва тавоноии инсон чизест, ки ҳатто фариштагон ҳам дар пеши он очизу нотавонанд, vale инсон бо вучуди ин ҳама бузургию тавоной дар ҷашми ҷамъият ҳор аст. Нозим бори вазнини зиндагии бечорагонро сабук карда, барои дарки ахволи онҳо роҳҳои гуногунро чустучӯ кардааст.

Ӯ меҳоҳад пеш аз ҳама диққати давлатмандон ва соҳибони сарвату ҷоҳро ба ҳаёти пурмашақати бечорагон ҷалб намояд. Ин нукта мазмuni бисёр шеърҳои Нозимро ташкил медиҳад.

Аз қасру масциди боҳашамат соҳтан ёрмандӣ расонидан ба мазлумону ситамбинон ва ба онҳо саробон шудан авлотар аст:

*Манзур нест масциду майхона соҳтани,
Мазлуми осмонзадаеро паноҳ шав [8, 16].*

Нозим мисли адабони пешин ахли ҷоҳро бо роҳҳои гуногун ба инсоғу адолат, раҳму мурувват ва риоя намудани эътибори табақаҳои поён даъват менамояд. Vale мушоҳидаи фактҳо, дар воқеият санцидани амали қасони доро ва соҳибони ҷоҳу мансаб шоирро охир ба ҳулосае овардааст, ки ба золимону сангдилон нармгӯй ва насиҳат ҳеч таъсире намекунад:

*Нармгӯй асане дар дили сангин нақунад,
Пунба дар гӯши карон чанд тавон дошт нигоҳ [8, 16],*

Дигар:

Таъсир дар ганӣ нақунад нолаи фақир,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

*Ин бам ба зўри зер мулоим намешавад.
Гирён магард гирди фалак, санги осиё
Дар об чун фатир мулоим намешавад [8, 16].*

Шоир бо одамони бад ва дурушт муомилаи сахтро бехтар медонад:

*Сахтгўро сухани сахт ба ислоҳ орад,
Чирки пероҳани фўлод ба собун наравад [8, 16].*

Дар байти дигар ў фикрашро боз ҳам равшантар баён намудааст:

*Күштани мардуми бад зиндагии некон аст,
Тег шав, боре агар Исии Марям нашавӣ [8, 17].*

Нозим қувваву такягоҳи аслиро дар иттифоқи халқ ва ҷомеа мебинад:

*Муқаввӣ кард когазпораҳоро дил ба ҳам бастан,
Мувоғиқ шав, ки бо халқ иттифоқат зўр мебахшиад [8, 17].
* * **

*Дар иттифоқи заифон маҷӯ уруче , нест,
Ки ҷуз ба ёрии парҳо намепараద болат [8, 17].*

Шоир ба масъалаҳои ахлоқу тарбия низ аҳамияти маҳсус додааст. Дар ғазалиёти шоир масъалаҳои зиёди ахлоқу тарбия, монанди ростиву росткорӣ, дӯстиву рафоқат, одоби сухан, саъю қӯшиш, хоксорӣ, некӣ ва нақӯкорӣ, зарари ҳирсу тамаъ ва худситоӣ арзёбӣ шудааст.

Мавзӯи ишқу муҳаббат низ чун мавзӯи анъанавии ашъори лирикӣ дар ғазалиёти шоир ҷойи муҳимморо ишғол меқунад. Дар ғазалиёти шоир тасвири ишқу муҳаббати воқеӣ, ишқи инсонӣ мавқеи асосӣ дорад. Нозим дар васфи хубон бештар сухан рондааст:

Васфи хубонро ниҳоят нест, Нозим, в-арна ман

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Он қадар гуфтам, ки анҷоми сухан оғоз шуд [8, 17].

Шоир оид ба ишқу муҳаббати ҳақиқии инсон сухан ба миён оварада, асосан қувваи ҷозибаи ишқ, таърифи тавсифи беҳтарин сифоти маҳбуб, нозу истигнои ӯ, сўзу гудози ошиқ аз ҷудой ва гайраро тасвир менамояд.

Он ҳама масъалаҳое, ки дар эҷодиёти Нозим дида мешаванд, дар таърихи афкори ҷамъиятии ҳалқҳои форсу тоҷик нав набуда, балки аз мавзӯъҳои ҳаётие мебошанд, ки аз қадим ин ҷониб шоирону адабони равшанфикари ҳар давр каму беш ба онҳо даҳл кардаанд. Нозим ҳам дар ин ҷо ҳамчун як шахси пешқадами замон муҳимтарин анъанаҳои гузаштагонро давом додааст. Дар айни замон фикрҳои тарбиявию ахлоқии шоир дар қатори беҳтарин панду ҳикматҳои саромадони адабиёт аҳамият пайдо кардаанд.

Фикрҳои пешқадами иҷтимоии Нозим на танҳо дар ғазалиёташ акс ёфтаанд, балки дар қасидаҳои ӯ низ онҳоро ба хубӣ дида метавонем. Нозим ба имомҳо як силсила қасидаҳо бахшида, дар ташбиби ин қасидаҳо бо як маҳорати маҳсус тамоми фисқу фуҷур, бетартибии аҳли замонааш, дар натиҷаи қадрношиносии онҳо хор шудани аҳли сухан ва гайраро нишон дода, саҳт мазаммат мекунад.

Ба ин тариқ, Нозим чун шоири ғазалсарои боистеъдод ва ҳуштабъ дар замони худ шуҳрат пайдо кардааст:

*Шӯҳтабъӣ суханамро ҳама ҷо шуҳрат дод,
Гули як бөгчаро зинати сад маҳфил кард.*

Хулоса, Нозим ҳамчун шоири бомаҳорати ғазалсаро чи дар замони худ ва чи баъд дар Ҳуросону Мовароуннаҳр ва Ҳиндустон шуҳрати босазое пайдо кардааст. Ин аст, ки як силсила шоирони асрҳои XVII-XIX дар Мовароуннаҳр – Мулҳами Бухорӣ, Улфати Бухорӣ, Исо-Маҳдум, Мирзо Муҳаммади Шӯҳии Ҳучандӣ, Муҳлиси Бадаҳшонӣ ва дигарон дар пайравии ғазалҳои Нозим шеър гуфта, ӯро бо камоли эҳтиром ёд кардаанд.

КИТОБНОМА

1. Насрободӣ Тоҳир. Тазкираи Насрободӣ. Таълифи Мирзо

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ / Тоҳири Насрободӣ. –Техрон: Армуғон, 1317.–496 с.

2. Нӯъмонӣ Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам ё Таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Ҷилди севум / Тарҷумаи Сайд Муҳаммадтакӣ Фаҳрдоъии Гелонӣ / Шиблии Нӯъмонӣ. –Техрон, 1334.
3. Сафо, Забеҳулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. –Чопи нӯҳум / Забеҳулло Сафо. –Техрон, 1373.–5/1.–635 с.
4. Самарқандӣ Малеҳо. Музаккар-ул-аҳбоб: Матни интиқодӣ бар асоси чаҳор нусхай мухим ба эҳтимоми Камолиддин Айнӣ. Чопи аввал / Малеҳои Самарқандӣ –Душанбе: Пайванд, 1385.–621 с.
5. Тавғик С. Таърихи адабиёти Эрон / С.Тавғик.–Техрон, 1388.–753 с.
6. Тӯҳфат-ул-аҳбоб фи тазқират-ул-асҳоб. Таълифи Қорӣ Раҳматуллоҳ Возеҳ. Матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасҳехи Асғари Ҷонғидо / Зери назари А. Мирзоев / С. Тавғик. –Душанбе: Дониш, 1977.
7. Ҳиротӣ Нозим. Ашъори мунтаҳаб / Ба чоп ҳозиркунанда, муаллифи пешгуфткор ва луғот А. Зуҳуриддинов / Нозими Ҳиротӣ. –Душанбе: Ирфон, 1967.–355 с.
8. Ҳиротӣ Нозим. Осори мунтаҳаб / Ба чоп ҳозиркунанда, муаллифи пешгуфткор ва луғот А. Зуҳуриддинов / Нозими Ҳиротӣ. –Душанбе: Адиг, 1987.–398 с.

НОЗИМИ ҲИРОТИЙ ВА МАҚОМИ Ӯ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК

Нозими Ҳиротӣ аз шумори шуарои номвари асри XVII маҳсуб ёфта, оид ба ном, номи падар ва лақаби худ дар яке аз қасидаҳои ҳасбиҳолиши ишора намудааст. Ӯ дар муҳити ҳунармандон ба камол расидааст. Шикояти ў бештар аз бефазилативу санъатношиносии болоиён, нафарони настфитрату хушомадгӯ ва ба нестӣ расидани обруи фазлу донии ва сухан буд ва ў дар ашъораи ишони беистеъодод ва тамаллукпешаи дарбори Аббосқулихонро мазаммат мекард. Замони зиндагии оҳири умри Нозим он қадар равшан набуда, аз ишораҳо маълум мешавад, ки танҳоиро ихтиёр намудааст.

Аз ишори девон, куляниёт ва достони «Юсуфу Зулайҳо» ба мерос мондаанд, ки дар китобхонаҳои Душанбе, Санкт-Петербург, Тбилиси, Самарқанд, Бухоро, Боку ва гайра нигоҳ дошта мешаванд. Дар баёзҳо ва «Радиоф-ул-ашъор» низ ба тарзи пароконда бо ашъори ишори вомехӯрем.

Осори боқимондаи Нозим Алӣ Ризо аз 22 қасида (1620 байт), 4 қитъа (53 байт), 5 маркиббанӣ (428 байт), 935 газал (7100 байт), 1 марҷеъбанӣ (120 байт), 128 рубоӣ (256 байт), 4 муаммо (7 байт), маснавии «Юсуфу Зулайҳо» (5191 байт) – ҳамагӣ аз 14.775 байт иборатанд.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Вожаҳои калидӣ: Нозими Ҳиротӣ, шоир, адабиёт, газал, ҳамасрон, шикоят, девон, осор, тасвир, қасида.

НОЗИМ ХИРАТИ И ЕГО МЕСТО В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Нозими Ҳироти, один из самых известных поэтов 17 века, упомянул свое имя, имя отца и свой псевдоним в одном из своих стихотворений. Он вырос в среде ремесленников, он жаловался большие на безрассудность и невежество имущих классов, унылых и лживых людей, а также на ничтожность репутации людей искусства, осуждал творчество некомпетентных и бездарных поэтов двора Аббаскулихана. Последние годы жизни Нозима не освещены, скорее всего он провёл их в уединении.

Поэт оставил в наследство диван, собрание сочинений, поэму «Юсуф и Зулайхо», хранящиеся в библиотеках Душанбе, Ташкента, Санкт-Петербурга, Тбилиси, Самарканда, Бухары, Баку и др. В антологиях и в «Радойф-ул-аш'ар» мы также встречаем стихи поэта в разбросанном виде.

Оставшиеся произведения Нозима Али Резы состоят из 22-х касыд (1620 байтов), 4-х китъя (53 байта), 5 маркибандов (428 байтов), 935 газелей (7100 байтов), 1 тарджесъбанда (120 байтов), 128 рубаи (256 байтов), 4 шарады, (7 байтов), поэмы «Юсуф и Зулайхо» (5191 байтов) - всего 14 775 байтов.

Ключевые слова: Назим Хирати, поэт, литература, газель, современники, жалоба, диван, произведение, описание, стихотворение.

NOZIMI HIRATI AND HIS ROLE IN PERSIAN AND TAJIK LITERATURE

Nazimi Hiroti, one of the most famous poets of the 17th century, who mentions his name, his father's name and nickname in one of his poems. He grew up among handicraftsmen. He complained more about the inferiority and ignorance of the upper classes, sad and deceitful people, as well as the destruction of the reputation of grace, knowledge and speech, and condemned the work of incompetent and untalented poets of the court of Abbaskulikhan. The timing of Nozima's later life is not so clear, and it is clear from his gestures that he chose solitude.

The poet left devans, the collection and story "Yusuf and Zulaikho" stored in the libraries of Dushanbe, Tashkent, Leningrad, Tbilisi, Samarkand, Bukhara, Baku and others. In bayoz and in Radoyfu-l-ash'ur, we also find the poet's poems scattered about.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

The rest of Nozim Ali Reza's works consist of 22 poems (1620 couplets), 4 excerpts (53 couplets), 5 compositions (428 couplets), 935 gazhals (7100 bytes), 1 translation (120 bytes), 128 rubai (256 bytes), 4 puzzles. (7 bytes), "Yusuf Zulaikho" (5191 couplets) - 14,775 bytes in total.

In fact, Nozim has acquired an excellent reputation as a skilled ghzar writer.

Key words: Nazimi Hiroti, poet, literature, ghazals, comrade, complaint, divan, work, description, poem.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерматова Фирӯза Сайдовна, докторанти Маркази илмии Хучанди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, e-mail: shermatova.faberlic@mail.ru; тел.: 929101006.

Информация об авторе: Шерматова Фируза Сайдовна, докторант Худжандского научного центра Национальной академии наук Республики Таджикистан, e-mail: shermatova.faberlic@mail.ru; тел.: 929101006.

Information about the author: Shermatova Firuza Saidovna, doctoral student of the Khujand Scientific Center of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, e-mail: shermatova.faberlic@mail.ru; tel.: 929101006.

УДК: 891.550.1: 82

БАҲСҲО ОИД БА МАНСУБИЯТИ «ХУСРАВНОМА»

БА ШАЙХ АТТОРИ НИШОПУРӢ

Зикаева Саида Зайдуллоевна.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур

Яке аз мабоҳиси печидае, ки дар мавриди рӯзгор ва осори Шайх Фаридуддин Аттори Нишопурӣ пешорӯи муҳаққиқони осори вай қарор гирифтааст, масъалаи мансубияти “Хусравнома” ба қалами шоир мебошад. Оид ба ин масъала то имрӯз чандин муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ибрози ақида намудаанд. Агар ҳамаи андешаҳои мавҷуд перомуни ин масъаларо ба дидай таҳқиқ бинигарем, маълум мешавад, ки асосан ду ақида иброз шудааст: а) гурӯҳе аз андешамандон мансубияти «Хусравнома»-ро ба қалами Шайх Аттор инкор кардаанд; б) гурӯҳи дувум бар ин ақидаанд, ки «Хусравнома» асари мондагори Шайх Аттор буда, маҳз ба қалами ҳамин шоири тавоно нигошта шудааст, на каси дигар.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Холо назароти мавчудро баррасй карда, дар охири мабҳас натиҷаи андешаи хешро иброз менамоем. Дар оғоз танҳо ҳамин нуктаро ёдовар мешавем, ки бидуни шубҳа, «Хусравнома» аз ҷониби Шайх Аттор эҷод шуда ва манзумаи мондагори ў ба ҳисоб меравад.

Касоне, ки интисоби «Хусравнома»-ро ба Аттор рад кардаанд, пеш аз ҳама, ба ду масъалаи зерин таъкид кардаанд:

1. Ба вазирзода, яъне шахси вобастаю алоқаманд ба дунёю тааллуқоти он баҳшида шудани асар, ки ба рӯҳия ва ҷаҳонбинии Шайх Аттор мувоғиқ набудааст.

Воқеан, Аттор дар аксари асарҳояш ақидаҳоеро тараннум кардааст, ки алоқаи вайро ба ҷаҳоне моварои ҷаҳони зоҳирӣ нишон медиҳанд. Аммо ин нукта ҳам мусаллам аст, ки инсон ҳамеша аз тааллуқоти дунёй раҳо буда наметавонад. Ҳатман дар зиндагии ҳама, баҳусус андешамандоне амсоли Шайх Аттор, гардишҳои куллӣ қобили инкор нест.

Худи Аттор дар достон чунин ишорае дорад, ки далели чудо аз равиши умумии эҷодиаш набудани муҳтавои аслии «Хусравнома» мебошад:

*Биё, барсоз аз нав кори дигар,
Баҳона кун фасона бори дигар [4, 23].*

Яъне, ин фасона танҳо баҳонае барои ироаи мақсад аст. Чунонки дар абёти зерин мақсади аслии шоир бармalo намудор мегардад:

*Касе, к-аз рӯйи зоҳир шаър бинад,
Зи баҳри шеъри ман кай қаър бинад?!
Бурун гир аз сухан рози куҳанро,
“Забури порсӣ” хон ин суханро! [4, 26]*

Чунонки шоир ишора кардааст, бояд ба умқи баҳри андешаҳои вай назар дошт, на ба зоҳирни рӯйдодҳо, ки онҳо баҳонае беш нестанд.

Дигар ин, ки сабки баёни Аттор дар «Хусравнома» ба услуби умумии эҷодии ў пайванди ногусастаний дорад. Дар ин маврид танҳо зикри қиссаи “Робиаву Бектош” басанда аст, ки он

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

ҳам дар ҳилоли осори Шайх Аттор - дар “Илоҳинома” матраҳ шудааст.

2. Сужети ошиқонаи «Хусравнома», ки бо ирфони матраҳ дар соири осори шоир мухолифат дорад. Чунонки баъдтар хоҳем дид, чунин амали шоир, яъне ба муҳтавои ошиқона рӯй оварданаш сабаб дорад. «Хусравнома» бо хоҳиши дӯсташ нигошта шудааст ва далели он дӯст дар амри талқини шоир ба эҷоди қиссаи ошиқона он будааст, ки муҳтавои ошиқонаро дар китоби муқаддаси “Қуръон” низ дучор омадан мумкин аст.

Дар миёни муҳаққиқони эроние, ки ба рӯзгору осори Шайх Аттор таваҷҷуҳ кардаанд, устодон Саид Нафисӣ, Абдулҳусайнӣ Зарринкӯб, Шафеъии Кадканӣ дар масъалаи интисоби «Хусравнома» ба Шайх Аттор шубҳа кардаанд [10, 5,11]. Аз ҷумла Саид Нафисӣ дар китоби “Чустучӯ дар аҳвол ва осори Аттор” бар ин ақида аст, ки «Хусравнома»-ро на Аттори Нишопурӣ, балки Аттори Тавани ном шоири аспи понздаҳи мелодӣ сурудааст [10, 11].

Абдулҳусайнӣ Зарринкӯб дар китоби “Чустучӯ дар тасаввуғи Эрон” бинобар ду сабабе, ки дар боло зикр шуд ва номаълум будани шахсияти вазире, ки дар «Хусравнома» мамдӯҳ аст, мансубияти асарро ба Шайх Аттор зери шубҳа гузоштааст. Инчунин, ин муҳаққиқи донишманд дар оҳири умри шоир навишта шудани чунин манзумаро қобили қабул намедонад [6, 34].

Муҳаққиқи дигаре, ки мансубияти «Хусравнома»-ро ба Шайх Аттор инкор мекунад, Шафеъии Кадканӣ мебошад. Андешаи фарққунандаи ин муҳаққиқ аз ду назари мазкур ин аст, ки бино ба мушоҳидай ў «Хусравнома» яқинан ҳамон “Илоҳинома” мебошад. Аммо яқинан чунин нест, балки ин ду асар комилан чудо аз ҳам ва мустақил ҳастанд.

Бино ба ақидаи Шафеъии Кадканӣ, Аттор тамоми оғардиҳояшро танҳо дар манзумаи «Муҳторнома» қайд кардааст ва «Илоҳинома»-и Аттор ҳамон «Хусравнома» аст, ки дар дебочаи «Муҳторнома» зикр гардидааст. Аз ҷумла ин муҳаққиқ дар муқаддимаи “Мантиқ-ут-тайр” чунин мегӯяд: «...Пас илова бар девон ва маҷмӯаи рубоиёт («Муҳторнома») ў дорои чаҳор манзума будааст, ки аз онҳо бо унвони «Асрорнома» ва «Мақомоти туюр» (Мантиқ-ут-тайр) ва «Хусравнома» (Илоҳинома) ва «Мусибатнома» ёд мекунад» [1, 38].

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Ҳамин донишманд дар чои дигари муқаддимаи мазкур андешаи худро идома дода, чунин мегӯяд: «Мо дар чои дигаре солҳо қабл ба тафсил событ кардаем, ки номи аслии «Илоҳинома»-и Аттор «Хусравнома» будааст ва далоили худро дар он чо ёдовар шудаём. Дар ин чо барои хонандагоне, ки барои аввалин бор бо ин назария рӯ ба рӯ мешаванд, ба ичмол ёдовар мешавем, ки он чи ба унвони «Хусравнома» (ё «Гулу Ҳурмуз») ҷандин бор ба номи Аттор чоп шуда, аз шоирест, ки муддатҳо баъд аз асри Аттор мезиста ва ба шиддат таҳти таъсири ақоиди Ибни Арабӣ будааст ва эҳтимолан дар қарни ҳаштум. Аз сӯи дигар он чи ба номи «Илоҳинома»-и Аттор борҳо ва борҳо чоп шуда ва мусалламан сурудаи ўаст, номи аслии он «Хусравнома» будааст. Агар хонандагони ин ёддошт ба хотир дошта бошанд, мавзӯи он китоби «Илоҳинома» достони хусравест бо фарзандонаш. Аз он чо, ки дар як чои он манзума котибони давраҳои баъд абёте бад-ин гуна афзудаанд:

*Илоҳӣ, номаро оғоз кардам,
Ба номат боби нома боз кардам.*

хондаанд: «Илоҳинома»-ро оғоз кардам... ва дар давраҳои баъд «Илоҳинома» ном гирифтааст... Гузашта аз «Илоҳинома», ки номи аслии он дар назарияи Аттор «Хусравнома» будаасту баъдҳо унвони «Илоҳинома» ёфта, Аттор манзумаи бисёр машҳури дигаре ҳам дорад бо номи «Мақомоти туюр», ки баъдҳо ба «Мантиқ-ут-тайр» шуҳрат ёфта, имрӯз камтарин кас аз он бо унвони «Мақомоти туюр» ёд мекунад. Ин таҳаввули ном аз «Хусравнома» ба «Илоҳинома» ва аз «Мақомоти туюр» ба «Мантиқ-ут-тайр» зоҳирان ба дасти наслҳои баъд анҷом шудааст...» [1, 76].

Чунон ки мебинем, Шафеъии Кадканӣ «Хусравнома»-и Атторро бо номи «Илоҳинома» шарҳ додааст ва онро достони хусраве бо писаронаш медонад. Аммо дар матни «Хусравнома»-е, ки мавриди таҳқики мо қарор гирифтааст, ҷандин далели муътамаде вучуд дорад, ки маҳсули қалами Аттор будани ҳамин «Хусравнома»-ро исбот мекунад.

Аз лиҳози дигар, Шафеъии Кадканӣ бо ду ном ёд шудани «Мақомоти туюр»-и Атторро («Мантиқ-ут-тайр») чун яке аз далелҳои муътамад дар шинохти «Хусравнома»-ву «Илоҳинома»

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

истифода бурдааст, ки ин назар, ба андешаи мо, асоси воқеј надорад. Зеро имрӯз китобҳои «Хусравнома»-ву «Илоҳинома»-и Аттор чун асарҳои алоҳида маъруфанд ва ҳар қадоми ин асарҳоро шоир бо номҳои алоҳида (аввал дар дебочаи «Мухторнома» ва баъд дар муқаддимаи «Хусравнома») дарҷ кардааст. Дар мавриди «Мақомоти туюр» бошад, воқеан, Шайх Аттор ин асари машхури худро дар дебочаи «Мухторнома» ва дар муқаддимаи «Хусравнома» бо унвони «Мақомоти туюр» ном бурдааст. Ва наслҳои баъд номи ин асарро танҳо бо маънии ҳамрангаш истифода бурдаанд, ки аслан дорои як мазмун (яъне, забони мурғон) мебошад. Аммо ин ҳолат ба тағирии номҳои «Хусравнома»-ву «Илоҳинома»-и шоир умуман дахл надорад.

Аз донишмандоне, ки солҳои охир боз ба масъалаи интисоби «Хусравнома» ба Шайх Аттор таваҷҷуҳ кардаанд, яке Аҳмади Иззатипур мебошад, ки дар мақолае таҳти унвони “Чанд нукта дар бораи “Хусравнома”-и мансуб ба Аттор” ин асарро ба қалами Шайх Аттор мутааллиқ намедонад. Ба қавли ин муҳаққиқ, агар кулли асар набошад ҳам, баҳше аз он ҳатман аз Шайх Аттор набудааст. Бино ба мушоҳидай ў, “сарояндаи “Хусравнома” шиъа будааст, ҳол он ки дар тасаннуни Аттор ҳеч шакке нест”[7, 66].

Кадканӣ дар идомаи андешаҳояш, ки дар боло накл шуд, ба таъкид чунин овардааст: «Имрӯз тақрибан бисёре аз аҳли таҳқиқ ин назарияро пазируфтаанд, ки «Илоҳинома»-и мавҷуд ба номи Аттор ҳамон «Хусравнома»-и ўст ва «Хусравнома»-е, ки ба номи ў чоп шуда, аз шоире дигар аст” [1, 76].

Бар хилофи таъкиди мазкур мо мақолаи як муҳаққиқи эрониро дар даст дорем, ки вай назари мазкури дуктур Кадканиро напазируфтааст. Балки бо андешаҳои ў мувоғиқ набуда, бо овардани далоиле таъкид кардааст, ки «Хусравнома» ба қалами Шайх Аттори Нишопурӣ тааллуқ дорад, на каси дигар. Ин донишманд Темур Молмир мебошад, ки мақолааш чунин унвон дорад: “Баррасии сабки “Хусравнома” барои табайини сиҳҳати интисоби он ба Аттори Нишопурӣ” [8, 11].

Ин мақола ҷадид буда, аз унвони он пайдост, ки мақсади муаллиф тасдиқи мансубияти «Хусравнома» ба Аттори Нишопурӣ аз дидгоҳи баррасии муҳтассоти сабкшиносӣ мебошад. Таъйини муҳтассоти сабкофарин, дар маҷмӯъ ва аз

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

дидгохи сабкшиносй таъйин кардани масъалаи мансубияти ин ё он асар ба ин ё он муаллиф, ба таври маҳсус, аз назароти чадид мебошад, ки аз чумлаи дидгоҳдо нав дар шинохти асолати осори адабӣ ба шумор меравад.

Акнун бо истифода аз манобеи зарурӣ, баррасии интиқодии назарҳои муҳаққиқони ба ҳам ихтилофақида ва мушоҳидаҳои хеш нуктаҳои асоснокеро, ки мавриди ба қалами Аттор мансуб будани достони «Хусравнома» ё «Гулу Ҳурмуз» ба мушоҳида гирифтаем, таҳлил менамоем:

1. Шайх Аттор дар муқаддимаи «Мухторнома», воқеан, ҳафт асари худ: «Мухторнома», «Хусравнома», «Асрорнома», «Мақомоти туюр», «Мусибатнома», «Чавоҳирнома», «Шарҳ-ул-қалб» ва «Девон» «Хусравнома»-ро маҳсули қалами худ медонад: «...чун салтанати «Хусравнома» дар олам зоҳир гашт ва асрори «Асрорнома» мунташир шуду забони мурғони “Туюрнома” нотиқаи арвоҳро ба маҳалли қашф расиду сӯзи мусибати «Мусибатнома» аз ҳадду ғоят даргузашт ва “Девон”- девонсоҳтан тамомдошта омад ва «Чавоҳирнома»-ву «Шарҳ-ул-қалб», ки ҳар ду манзум буданд, аз сари савдо номанзум монд...» [7, 15].

Баъдтар Аттор бо иловаи асари дигари худ «Илоҳинома» дар муқаддимаи «Хусравнома» асарҳои худро бо теъдоди муайян хеле муфассал номбар кардааст, ки бидуни шубҳа ҳеч шоири дигаре наметавонист асарҳои Шайх Атторро ба қалами худ мансуб донад. Чунончи:

*Зи шеърам ёд доиш аз табъи доӣ,
Ҳама «Мухторнома» аз рубоӣ.
Зи гуфти ман, ки табъи оби зар доишт,
Фузун аз сад қасида ҳам зи бар доишт.
Ғазал қурби ҳазору қитъа ҳам низ,
Зи ҳар навъе муфассал бешу кам низ.
«Чавоҳирнома»-и ман бар забон доишт,
Зи «Шарҳ-ул-қалб»-и ман ҷон бар миён доишт.
Чу аз “Девон”-и ман байте бихондӣ,
Ҷӣ гӯям ман, ки чун вола бимондӣ... [4, 21].*

Ё дар ҷои дигар фармудааст:

*«Мусибатнома» зоди раҳравон аст,
«Илоҳинома» ганҷи Хусравон аст.*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

*Чаҳони маърифат «Асрорнома»-ст,
Биҳииши аҳли дил «Мухторнома»-ст.
«Мақомоти туюр», аммо чунон аст,
Ки мурги ишқро меърочи ҷон аст.
Чу «Хусравнома»-ро тарзе ачиб аст,
Зи тарзи ӯ кеҳу меҳро насиб аст...[2, 24].*

2. Шайх Аттор дар қисмати хотимаи «Хусравнома» тахаллуси шоирии худро чунин баён кардааст:

*Фариҷ аст ин замон баҳри маонӣ,
Ки бар вай ҳатм шуд гавҳарфишонӣ.
Чу дар маънӣ суханпардоз гардам,
Ба сӯи номаи Гул боз гардам...[3, 68].*

Ҳамчунин, дар ин бахш се маротиба унвони касбии худро ишора кардааст, ки дар таърихи адабиёт ҳеч шоири дигаре бо чунин унвони касбӣ (тахаллуси шоирий, ки баргирифта аз касби ӯст) ёд нашудааст:

*Зиҳӣ, Аттор, к-аз мушики маонӣ,
Агар сад нофа бикишоӣ, тавонӣ! [3, 321].*

Ё худ:

*Сухангӯён сухан бисёр гуфтанд,
Вале не шеваи Аттор гуфтанд [3, 224].*

Ё:

*Аз он дар шеъри ман асрор ёбанӣ,
Ки бӯй аз кулбаи Аттор ёбанӣ... [3, 58]*

3. Дар қисмати хотимаи «Хусравнома» Шайх Аттор аз марги модари худ бо сӯзу гудоз ёд карда, ӯро дар илму ҳикмат ҳамдӯши Робиаи Абевардӣ медонад. Ақидаи мазкурро Аҳмадҷон Муҳаммадҳоҷаев дар тадқиқоти илмии худ «Мировоззрение Фаридиддина Аттора» чунин ҷонибдорӣ кардааст: «Модари

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Аттор бо ҳаёту омӯзиши аксари сӯфиён ба хубӣ ошно буда, зиндагии сӯфиёнаро ихтиёр карда буд, ки шоир дар ин бора дар достони «Хусравнома» ишора кардааст...» [9, 78]. Ақидаи мазкур дар «Хусравнома» чунин шарҳ ёфтааст:

*Маро гар буд унсе бо замона,
Ба модар буд, ў рафт аз миёна
Агарчи Робеа сад Таҳматан буд,
Вале к-ӯ сонии он шерзан буд...
Агарчи анкабуте нотавон буд,
Валекин бар сари мо пилбон буд* [3, 213].

4. Нуктаи дигаре, ки ба қалами Аттор мансуб будани «Хусравнома»-ро исбот мекунад, ба такрор ишора шудани касби бобоии Шайх Аттор мебошад, ки дар «Хусравнома» низ оид ба ин касб маълумоти зиёд омадааст. Аттор дар ҳамин айём, яъне ҳангоми идома додани шугли бобоияш - «атторӣ» эҷод шудани маснавиҳои «Мусибатнома»-ву «Илоҳинома»-ро дар «Хусравнома» хеле дақиқ дарҷ кардааст:

*«Мусибатнома», к-андӯҳи ҷаҳон аст,
«Илоҳинома», к-асорори аён аст,
Ба дорухона кардам ҳар ду оғоз,
Чӯ гуна зуд растам з-ину он боз...* [3, 64].

Ҳатто дар ин давра ба табобати беморон машғул буданашро Аттор дақиқан ишора кардааст:

*Ба дорухона понсад шаҳс буданд,
Ки дар ҳар рӯз набзам менамуданд...* [3, 66].

5. Маълум аст, ки аксари донишмандону муҳаққиқони асримиёнагиу муосири Шарқу Фарб, ба монанди Давлатшоҳи Самарқандӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Бадеъуззамони Фурӯзонфар, Холик Мирзозода, Алӣ Муҳаммадии Ҳурисонӣ, Гарсен де Тасси, Э.Браун, Ҳерман Этте, А. Кримский, Е.Э. Бертелс, А.М.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Баҳоуддинов, Ян Рипка, Брагинский И.С. ва дигарон маълумоти заруриро оид ба ҳаёту фаъолияти эчодии Шайх Аттор асосан дар асоси асарҳои худи шоир ҷамъоварӣ намуда, ҳамаашон «Ҳусравнома»-ро танҳо бо ҳамин ном ва ё чун «Гулу Ҳурмуз» маҳсули қалами ӯ донистаанд.

Ба ин маънӣ Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-ушшуаро» чунин овардааст: «Ва Шайҳро девони ашъор баъд аз китобҳои маснавӣ ҷиҳоз байт бошад. Аз он чумла, дувоздаҳ ҳазор рубой гуфтааст ва аз китобҳои тариқат «Тазкират-ул-авлиё» навишта ва рисолаҳои дигар ба Шайҳ мансуб аст, мисли «Ихвон-ус-сафо» ва гайраҳо ва аз назм он чи машҳур аст, ин аст: «Асрорнома», «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Уштурнома», «Мухторнома», «Ҷавҳар-уз-зот», «Васиятнома», «Мантиқ-ут-тайр», «Булбулнома», «Гулу Ҳурмуз», «Номаи сиёҳ», «Ҳаллоҷнома» - дувоздаҳ китоби назм аст» [5, 71].

Бадеъуззамони Фурӯзонфар низ дар тадқиқоти илмии ҳуд таҳти унвони «Шарҳи аҳвол ва нақду таҳлили осори Шайҳ Фаридуддин Муҳаммад Аттори Нишопурӣ» чунин мегӯяд: «Вале осори мусаллами Аттор ҳамонҳост, ки дар муқаддимаи «Мухторнома» ва «Ҳусравнома» онҳоро зикр кардааст» [11, 48].

Муҳаққиқи дигари Эрон Забехуллоҳи Сафо дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» ба ин масъала хеле муфассал рӯшаний андохтааст: «Файр аз «Асрорнома», «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Ҷавоҳир-уз-зот», «Васиятнома», «Мантиқ-ут-тайр», «Булбулнома», «Ҳайдарнома», «Уштурнома», «Мухторнома», «Шоҳнома», «Ҳусравнома», Девони ғазалиёту қасоид ва руబоиёт, ки то қунун дида ва гуфтаем, манзуҳаҳои дигаре ба номи «Мазҳар-ул-аҷоиб», «Ҳаллоҷнома», «Лисон-ул-ғайб», «Мифтоҳ-ул-футӯҳ», «Бисарнома» (ё «Писарнома»), сӣ фаслу ҷузъи онҳоро ҳам бад-ӯ мансуб донистаанд, ки баъзе аз онҳо ба сабаби ракокати алғозу сустии фикру андеша ва изҳори тамоюли шадид ва мутаассибона ба ташаййӯз мусалламан аз Аттори Нишопурӣ нест ва шоири дигарест ва ба Аттор нисбат ёфта. Асари мансури Аттор китоби «Тазкират-ул-авлиё»-и ӯст,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

ки аз қутуби машхури порсй ва аз чумлаи маохизи мұтабар дар шархи ақвөл ва гүфторхой машоихи сұғия аст» [11, 64].

Сафо ақидаи худро дар ин маврид идома дода, барои исботи онҳо аз мазмуну мундариҷаи маснавии «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор ёдоварӣ кардааст ва асарҳои «Мазҳар-ул-аҷоиб», «Ҳайлочнома», «Лисон-ул-ғайб», «Мифтоҳ-ул-футӯҳ»-ро дар муқоиса бо ин маснавӣ хеле камназир шумурдааст [11, 68].

Муҳаққикии дигари Эрон Нуронӣ Висол дар муқаддимаи ба «Мусибатнома»-и Аттор навиштааш чунин мегӯяд: «Осоре, ки арбоби тазкира ба Аттор нисбат медиҳанд, бисёр аст, ба тавре ки бо ҳудуди як саду навад таснифу таълиф ба вай мансуб соҳтаанд. Вале бад-он тардид бисёре аз ин тасониф аз ў набуда ва танҳо метавон китоберо, ки дар ашъори ў бад-онҳо ишорат рафта, ба таври қатъӣ аз Аттор донист. Роҷеъ ба китоби хеш дар маснавии «Хусраву Гул» ё «Хусравнома» баён кардааст. Ба ҳар ҳол, ҳама китоби ў ба қарори зер аст: «Илоҳинома», «Булбулнома», «Панднома», «Хусравнома», «Мухторнома», «Уштурнома», «Мусибатнома», «Мантиқ-ут-тайр», «Нузҳат-ул-хубоб», Девони қасоид ва ғазалиёт, «Тазкират-ул-авлиё» [2, 58].

Муҳаққикии адабиёти Эрон Фаршеди Иқбол дар муқаддимаи ба «Хусравнома» навиштаи худ чунин мегӯяд: «Китобе, ки пеши рӯ доред, манзунаест дар баҳри ҳазаҷ, ки дар ганчинаи осори Шайх Аттор ба дўстдорони адабиёти ирфонӣ арза мегардад. «Хусравнома» ё достони «Ҳурмузу Гул» (Гулруҳ) дар қолаби як достони ўрангезу пурмочаро ба назм оварда шудааст. Шайх Аттор дар мақотеъи гуногуни достон асрори ирфониро ба зеботарин шакл баён фармудааст» [4, 11].

Оид ба масъалаи мавриди назар муҳаққикиони ватани ҳам таваҷҷуҳ кардаанд, ки дар зер назари эшонро матраҳ мекунем.

Ба қавли А. Муҳаммадхоҷаев, «асарҳои марбут ба қалами Аттор ҳамонҳоенанд, ки шоир дар муқаддимаи «Мухторнома» ва «Хусравнома» ба онҳо ишора кардааст. Яъне: «Асрорнома», «Мусибатнома», «Мантиқ-ут-тайр», «Илоҳинома», «Мухторнома», «Хусравнома», «Ҷавоҳирнома», «Шарҳ-ул-қалб», асари насрри

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

«Тазкират-ул-авлиё» ва Девони қасидаву ғазалиёт. Аз асарҳои номбаршуда ду асари Аттор «Чавохирнома» ва «Шарҳ-ул-қалб» то замони мо нарасидааст» [8, 12].

Адабиётшинос Алӣ Муҳаммади Хурросонӣ зимни таҳияи «Илоҳинома»-и Аттор дар муқаддима ба китоб оид ба шумораи асарҳои шоир чунин гуфтааст: «Шояд ҳамин бисёргӯиву пургӯихо, ки Аттори Нишопурӣ ба худ нисбат додааст, сабабгори он шуда бошанд, ки маъохизи мавҷудаи илмиву адабӣ ва таъриҳӣ осори зиёдеро ба номи ў забту сабт намудаанд. Аммо асарҳое, ки то ба имрӯз шуҳрати адібро ҳамвора нигоҳ дошта меоянду дар заминаи боэътиимидаи тадқиқу таҳқиқи илмӣ бидуни шак ба номи ў забт шудаанду сабт ёфтаанд, аз «Асрорнома», «Хусравнома», «Мантиқ-ут-тайр», «Мусибатнома», «Илоҳинома», «Мухторнома», «Девони қасоиду ғазалиёт», «Тазкират-ул-авлиё», «Чавохирнома», «Шарҳ-ул-қалб» ва «Футувватнома»-и манзум иборат мебошанд. Аз осори номбурдаи ин суханвари гуҳаргустар маснавиҳои «Чавохирнома» ва «Шарҳ-ул-қалб» то ба ҳол дастрас набуда, минбаъд гумон аст, ки аз мавҷудияташон иттило耶 бирасаду ин ду китоб пайдо гардад» [2, 12].

Муҳаққики дигари таърихи адабиёт устод Холик Мирзозода роҷеъ ба ин масъала овардааст: «Он чӣ то имрӯз аз рӯи тадқиқу таҳқиқ ба ў нисбат дода мешавад, худи ў дар дебочаи маснавии «Мухторнома» ва муқаддимаи «Хусравнома» зикр кардааст: Мантиқ-ут-тайр», «Асрорнома», «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Мухторнома», «Хусравнома», «Чавохирнома», «Шарҳ-ул-қалб», Девони қасидаҳо, ғазалиёт ва рубоиҳо ва «Тазкират-ул-авлиё», ки таъриху саргузашт ва гуфтори авлиёву шайхҳои сӯфист, наср аст» [8, 10].

Дар мавриди асарҳои дигаре, ки дар муқаддимаи «Мухторнома»-и «Хусравнома» оид ба мавҷудияташон ишорае ба назар намерасад, муҳаққикиони гарб Эдуард Браун ва Эдгар Блошат ақидаҳои ҷолибе доранд, ки аслан асарҳои «Булбулнома»-и «Ҳайлочнома» ва «Писарнома»-и «Мазҳар-ул-аҷоиб» ва «Лисон-ул-ғайб»-ро моли Аттор донистаанд. Аз ҷумла, ба қавли Эдгар Блошат «Дар миёни осори Аттор инҳо аз

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

ҳама бадтар аст. Пайдост, ки Аттор ҳангоми таълифи онҳо бисёр пир шуда ва неруи шеър сохтанро якбора аз даст дода буд... Аттор дар таълифоти худ саҳлангории таассуфоваре ба ҳарҷ дода ва аз арзиши кори худ басе костааст....» [8, 21].

Эдуард Браун низ ин ақидаро ҷонибдорӣ карда, чунин мегӯяд: «Иллати бемоягии китоби «Мазҳар-ул-аҷоиб» ва «Лисон-ул-ғайб» ин аст, ки Аттор ҳангоми навиштани ин ду китоб солҳӯрда ва нотавон будааст» [8, 34].

Агар ҳамаи андешаҳои дар боло баёнгардидаро ҷамъбаст қунем, натиҷаҳои зерин ба даст меояд:

Бидуни шубҳа, «Хусравнома» асари Шайх Аттори Нишопурӣ буда, аз нигоҳи сабки баён бо осори дигари шоир, баҳусус «Илоҳинома», ҳамхониҳои зиёд дорад.

Шубҳаи муҳаққиқон дар мавриди интисоби «Хусравнома» ба Шайх Аттор масъалае мебошад, ки ба диҳи шаҳсии муҳаққиқон алоқамандӣ дорад. Онҳо далелҳоеро зикр кардаанд, ки дар мавриди Шайх Аттор қобили қабул нестанд, балки «Хусравнома» аз бисёр ҷиҳат ҳамсанг бо соири асарҳои шоир мебошад.

Суҷети ошиқонаи «Хусравнома» танҳо номаи манзуми ҳадиси ишқ нест, балки “тарҳи ошиқонаи «Хусравнома» мисли дигар осори Аттор мубтаний бар рамз аст” [4].

Воқеан, асарҳои мансуб ба қалами Аттор дар муқаддимаи «Муҳторнома» ва «Хусравнома» ишора шудаанд. Ва танҳо дар мавриди «Шарҳ-ул-қалб» ва «Ҷавхар-уз-зот»-и Аттор ҳанӯз таҳқиқоти зарурӣ пурра ба сомон нарасидааст.

КИТОБНОМА

1. Аттори Нишопурӣ Фариуддин. Хусравнома. / Фариуддин Аттори Нишопурӣ. Тасҳехи Аҳмад Суҳайлии Хонсорӣ. -Техрон: Заввор, 1339.
2. Аттори Нишопурӣ Фариуддин. Хусравнома. / Фариуддин Аттори Нишопурӣ. Сомонгари матн ва муаллифи сарсухан Начми Сайфӣ.-Душанбе: Ирфон, 1990. - 368 с.
3. Аттори Нишопурӣ Фариуддин. Мусибатнома. / Фариуддини Аттори Нишопурӣ Ба эҳтиому тасҳехи Нуронӣ Висол.- Техрон: Гулшан, 1373 ҳ.ш.- 480 с.
4. Аттори Нишопурӣ Фариуддин Мантиқ-ут-тайр. / Фариуддин Аттори Нишопурӣ. Бо муқаддима ва тавзеҳоти Муҳаммадризо Шафiei Кадқаний.-Техрон: Ширкати қалам, 1377.- 980 с.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

5. Зарринкүб А. Чустучү дар тасаввуфи Эрон / А. Зарринкүб.-Төхрон: Амири кабир, 1369.
6. Иззатипур Ахмад.Чанд нукта дар бораи “Хусравнома”-и мансуб ба Аттор / Ахмади Иззатипур //Номай фарҳанг.- Төхрон, шумораи 39.
7. Молмир Тимур. Баррасии сабкии “Хусравнома” барои табайини сиххати интисоби он ба Аттори Нишопурӣ / Тимур Молмир //Сабкшиносии назму насри форсӣ (фаслномаи тахассусӣ). Соли чаҳорум, шумораи савум, поизи 1390.- С. 1-20.
8. Мухамммедходжаев А. Мировоззрения Фаридауддина Аттора / А. Мухамммедходжаев. - Душанбе: Ирфон, 1974.- 117 с.
9. Нафисӣ Сайд. Чустучү дар аҳвол ва осори Фаридауддин Аттори Нишопурӣ / Сайд Нафисӣ. - Төхрон: Ромин, 1339.- 394 с.
10. Самарқандӣ Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро/ Давлатшоҳи Самарқандӣ.- Душанбе: Ирфон, 1989.-134 с.
11. Фурӯзонфар Бадеъуззамон. Шархи аҳвол ва нақду таҳлили осори Шайх Фаридауддин Муҳаммад Аттори Нишопурӣ / Бадеъуззамони Фурӯзонфар.- Төхрон: Навбаҳор, 1339 ҳ.- 518 с.

БАҲСҲО ОИД БА МАНСУБИЯТИ «ХУСРАВНОМА» БА ШАЙХ АТТОРИ НИШОПУРӢ

Дар мақола муаллиф масъалаи мансубияти “Хусравнома”-ро ба Шайх Аттори Нишопурӣ, ки оид ба он дар осори бузургони гузашта ва муҳаққиқон ихтилоғи назар вуҷуд дорад, мавриди таҳлил қарор додааст. Муаллиф изҳор медорад, ки оид ба ин масъала то кунун чандин муҳаққиқи ватанию хориҷӣ ибрози ақида намуда, гурӯҳе аз андешамандон мансубияти «Хусравнома»-ро ба қалами Шайх Аттор инкор карда, гурӯҳи дувум ин асари мондагорро ба ў нисбат медиҳанд. Муаллиф андешаҳои муҳаққиқонро мавриди баррасӣ қарор дода, таъқид менамояд, ки бидуни шубҳа, «Хусравнома» аз ҷониби Шайх Аттор эҷод шуда ва манзумаи мондагори ў ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқоне, ки дар мавриди интисоби «Хусравнома» ба Шайх Аттор шубҳае доранд, ба диди шаҳсии худ тақя доранд ва далелҳоеро зикр кардаанд, ки дар мавриди Шайх Аттор қобили қабул нестанд.

Калидвожсаҳо: Шайх Аттор, «Хусравнома», сабк, баён, муҳаққиқ, таҳқиқот, андеша, адабиёт, адабиётшинос.

ДИСКУССИИ О ПРИНАДЛЕЖНОСТИ «ХУСРАВНАМЕ» ШЕЙХУ АТТАРУ НИШАПУРИ

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

В статье рассматривается вопрос о принадлежности «Хусравнаме» Шейху Аттару Нишапури, относительно которого существуют разногласия в произведениях известных литераторов прошлого и современности. Автор отмечает, что по данному вопросу до сегодняшнего дня высказывалось большое число отечественных и зарубежных исследователей, часть из которых отрицала принадлежность «Хусравнаме» перу Шейха Аттара, а другая часть утверждает принадлежность этого ценного произведения ему. Рассматривая взгляды исследователей, автор подчёркивает, что «Хусравнаме» без всякого сомнения написано Шейхом Аттаром и считается его ценной поэмой. Исследователи, сомневающиеся в принадлежности «Хусравнаме» Шейху Аттару, опираются на свои субъективные мнения, которые неприемлемы в данном случае и научно необоснованны.

Ключевые слова: Шейх Аттар, «Хусравнаме», стиль, экспрессия, исследователь, исследование, мышление, литература, литературовед.

THE CONTROVERSY ABOUT THE AUTHOR OF SHEIKH ATARI NISHOPURI'S KHUSRNAME

In the article, the author examines the Sheikh Attar Nishopuri's "Khusravnama", the truth of which is strongly discussed among the works of past researchers. The author of this article claims that many national and foreign researchers have voiced their views on the issue so far, while a number of thinkers have rejected the "Khusravnama's" belonging to the pen of Sheikh Attor and the second group attributed this monumental work to him. The author considers the views of the researchers and argues that "Khusravnama", without a doubt written by Sheikh Attor. Researchers who have doubts about the belonging of "Khusravnama" to Sheikh Attor's strongly rely on personal opinion and have cited facts that are not related to Sheikh Attor.

Keywords: Sheikh Attor, "Handbook", style, style, expression, researcher, research, thinking, works, literature, literary critic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зикаева Саида Зайдуллоевна, аспиранти Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳа Шоҳтемура. Тел: (+992)-938-59-88-33. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Сведение об авторе: Зикаева Саида Зайдуллоевна, аспирант Таджикского аграрного университета имени Шириншох Шохтемур. Тел: (+992)-938-59-88-33. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

Information about the autor: Zikaeva Saida Zaydulloevna, graduate student of Tajik Agrarian University named after Shirinshoh Shohtemur. Тел: (+992)-938-59-88-33. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

УДК: 891.550.1

НИЗОМИИ ГАНҖАВӢ ДАР ТАҲҚИҚИ

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД

Абдулқодир Наҷмиiddin

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Рӯзгор ва осори шоири шаҳири форсу тоҷик Низомии Ганҷавӣ диққати адабиётшиноси маъруф Аълоҳон Афсаҳзодро ба худ ҷалб намуда, ў ба таҳқиқи рӯзгор ва осори шоир муддати мадиде машғул шудааст. Муҳаққиқ ному наасаби Низомиро Абӯмуҳаммад Илёс писари Юсуф писари Закӣ Муайяд Низомии Ганҷавӣ зикр карда, “зода ва ифтиҳори Озарбойҷон буда, аз шоирони бузургтарини дунёст, ки бо мактаби хоси адабии худ дар адабиёти форсу тоҷик мавқеи бузург дорад” (90) навиштааст. Дар бораи мавлудаш маълумоти сарчашмаҳоро, ки аз соли 533 то 543 / 1138-1148 нишон додаанд, таъкид намуда, ба қавли муҳаққиқони муосир соли 1141 ва ба қавли донишмандони озарбойҷонӣ моҳи августи соли 1140 дар шаҳри Ганҷа тавлид ёфтани Низомиро хотиррасон мекунад. Дар бораи зодгоҳи шоир маълумоти нисбатан муфассалтаре додааст. Дар такя ба маълумоти сарчашмаҳо ва гуфтаҳои худи Низомӣ, гузаштагонашро аз шаҳри Қуми Эрон ва модарашро аз дехоти атрофи Ганҷа ва “раисаи курд” медонад.

Муҳаққиқ дар бораи бармаҳал аз падару модар маҳрум шудани шоир ва ба тарбияи тағояш Ҳоча Умар мондани ў, вафоти тағояш ва таҳсили мустақилонаи Илёс дар Ганҷа, илмҳои маъмули замонашро омӯхтанаш, ҳабардор буданаш аз расму одоби яҳудию насронию паҳлавӣ, омӯхтанаш фолклору осори хаттии ҳалқи худ ва ҳалқҳои Кавказро, аз илмҳои астрономия, риёзӣ, кимиё, мусикӣ, тиб баҳра бардоштанаш, аз илми дехқонию

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

боғдорй огох буданаш ва ҳамчун ҳаким, яъне донишманди ҳамадон эътироф шудани Низомӣ аз тарафи ҳамзамононаш дар мувофиқат бо сарчашмаҳо ва осори худи шоир маълумоти муфассал додааст.

Муҳаққиқ робита доштани Низомиро бо ҳунармандон ва дигар фирмаву ҳаракатҳои иҷтимиои шаҳр, маҳсусан бо ҷамъияти ҷавонмардон, ки дар шаҳри Ганча бо номи аҳӣ (бародарон) амал мекард, таъкид намуда ва муддате шогирди яке аз роҳбарони он Аҳӣ Фарачи Занҷонӣ будани шоирро ҳам гӯшзад мекунад. Ў менависад: «Аз ин ҷиҳат дар эҷодиёти ў баъзе афкори ҷавонмардон, ки Низомӣ тарафдори он буд, раҳ ёфтааст. Низомӣ пеш аз ҳама ростӣ, аҳлоқи пок, кӯшишу кор ва хизмат ба нафъи мардумро тарғиб менамояд:

*Умр ба ҳуинудии дилҳо гузор,
То зи ту ҳуинуд бувад Кирдигор.
Сояи ҳуршидсаворон талаб,
Ранҷи ҳуду роҳати ёрон талаб.
Дардистонӣ куну дармондехӣ,
То-т расонанд ба фармондехӣ,
Гарм шав аз меҳру зи кин сард боиш,
Чун маҳу ҳуршид ҷавонмард боиш!» [3, 94].*

Аълоҳон Афсаҳзод тамоми умр дар Ганча зистани Низомиро таъкид карда, танҳо аз сафари серӯзаи шоир “бо таклифи султони Ирок Туғрилшоҳ (1176-1194) ба Табрез” ёдовар мешавад. Ҳарчанд Низомиро бо эҳтироми зиёд пешвоз гирифтаву ба ў тухфаҳо медиҳанд, вай пас аз се рӯз ба Ганча бармегардад. Ба қавли муҳаққиқ, «Сабаби аз даргоҳи ҳукмронҳо ба Ганча баргаштани Низомӣ он буд, ки бо вучуди бо ҳокимон муносибати хуб доштан, вай озодӣ ва сарбаландиро аз шукӯҳу шавкати дурӯгини дарбор боло мегузозшт. Вай медонист, ки қаноат, ҳоксорӣ ва бо меҳнати ҳалоли худ баҳри мардум зиндагӣ кардан ҳазорҳо бор аз маддоҳӣ карда қайфу сафо варзидан беҳтар аст. Аз ҳамин сабаб, вақте ки ҳокимон ашъори ўро писандида, худашро ба дарборашон ҷалб карданӣ мешуданд, ў ин навъ таклифҳоро намепазирифт» [3, 94-95].

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Низомй дар Ганча ба омӯзиш ва эчоди осор машғул шуда, рӯзгори хоксоронае мегузаронд ва баъзан ба писти ҷавин (талқони ҷавин) қаноат мекард:

*Манам рӯй аз ҷаҳон дар гӯша карда,
Кафе писти ҷавин раҳтӯша карда [4, 45].*

Гӯшанишинии Низомиро Аълохон Афсаҳзод чунин тавзех медиҳад: «Гӯшанишинии маҳз, гӯшанишиние, ки аз безорӣ аз зиндагӣ дарак медиҳад, барои Низомй бегона буд. Ӯ гӯшанишиниро барои ба ҳалқ нафъ расондан ихтиёр карда буд. Зоро ақида дошт, ки одамизод на барои ҳӯрду хоб, балки барои корҳои бузург оғарида шудааст:

*Одамӣ н-аз пайи алафхорист,
Аз пайи зирақиу ҳушиёрист.
Саг бар он одамӣ шараф дорад,
Ки чу ҳар дида бар алаф дорад.
Қӯши, то ҳалқро ба кор оӣ,
То ба ҳулқат ҷаҳон биорой!» [4, 45].*

Муҳаққик роҷеъ ба муҳаббати Низомй ба Оғоқ, издивоҷи онҳо, писардор шуданаш ва Муҳаммад ном гузоштан ба ӯ, вафоти Оғоқу ба тарбияи писараш машғул шудани худи шоир маълумоти муфассал медиҳад. Ҳамчунин менависад: «Баъди марги Оғоқ Низомй боз хонадор шуд. Вале ин завҷаи ӯ низ соли 1187 аз олам гузашт. Низомй бори сеюм оиладор шуд. Зани сеюми ӯ низ соли 1198 вафот кард» [3, 97].

ӽаз қаробати Низомй бо шоирони ҳамзамонаш Абулаълои Ганҷавӣ, Муҷири Байлақонӣ, Анвариву Камол Исмоил ёдовар шуда, бо Ҳоқонӣ дӯстӣ доштани ӯро таъқид мекунад ва дар марги ӯ ғусса ҳӯрданашро бо овардани байти зер собит месозад:

*Ҳамегуфтам, ки Ҳоқонӣ дарегогӯи ман бошад,
Дарего, ман шудам оҳир дарегогӯи Ҳоқонӣ (97).*

Муҳаққик қайд мекунад, ки дар сарчашмаву маъхазҳо оид ба соли вафоти Низомй ихтилофҳо зиёданд, лекин “соли 606/1209

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

солҳои охир чун таърихи вафоти Низомӣ ба расмият даромадааст”. Ва менависад: «Бинобар ҳамин қайд менамоем, ки Низомӣ 12 марта соли 1209 дар Ганча аз олам гузашт. Ҳоло дар болои турбати ў мақбараи муҳташаме сохта шудааст» [3, 97]. Ў гӯшзад мекунад, ки дар Озарбойҷон ба Низомӣ эҳтироми азимро қоиланд. «Дар Кировобод ва Боку ҳайкалҳои муҳташами шоир гузошта шудаанд. Дар ин ду шаҳр районҳо ва музейҳои Низомӣ мавҷуд аст. Роҷеъ ба зиндагӣ ва эҷодиёти Низомӣ бисёр асарҳои илмӣ ва бадей навишта шудаанд» [3, 97].

Муҳакқиқ барои тоҷикон ҳам азиз будани Низомиро таъкид мекунад, ҷунки «ӯ дар мактаби бузурги адабиёти тоҷику форс тарбия ёфта, танҳо ба забони форсии дарии тоҷикӣ асар эҷод кардааст ва ба ин ифтихор дорад:

*Низомӣ, ки назми дарӣ кори ўст,
Дарӣ назм кардан сазовори ўст.
Чунон гӯяд ин номаи нағзро,
Ки равишан қунад хонданаши мағзро»* [3, 97].

Ӯ оғози фаъолияти адабии Низомиро аз ашъори лирикӣ–“ғазалу рубоиҳои ошиқона” медонад, ва менигород, ки баъдтар “қитъаю қасида низ менавиштагӣ шуд”. Ба андешаи Аълоҳон Афсаҳзод, Низомӣ то ба оҳири умр аз эҷоди шеърҳои лирикӣ даст накашидааст, ҳарчанд ки шуҳрати азими вай бо достонҳояш ба даст омадааст. Муҳакқиқ дар ин бора менависад: «Дар оҳири умр ў аз шеърҳои лирикӣ худ девоне тартиб дод, ки қасидаю ғазалҳо ва қитъаю рубоиҳои ўро фаро мегирифт. Ҳачми девони Низомиро дар асри XV Давлатшоҳи Самарқандӣ бист ҳазор байт нишон медиҳад» [3, 98].

Муҳакқиқ бо овардани далоил аз осори худи шоир собит месозад, ки маҳз бо ашъори лирикӣяш Низомӣ дар ҷавонӣ “чун шоири тавоно шинохта шуда”,... “ҳокимони гуногун... меҳостанд вайро ба дарбори худ қашанд” (98). Вай қайд мекунад, ки бо сабабҳои номаълум девони шоир “дар асрҳои баъдина... аз байн меравад” (99) ва «Фақат дар ҷунгу баёзҳо ба тарзи тасодуф баъзе шеърҳои ў боқӣ мондаанд. Аз ин шеърҳо мусирони мо девони Низомиро тадвин кардаанд» [3, 99]. Девони тадвиншударо

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

номукаммал, олудай абёти машкук ва дорои моли дигарон меҳонад. Газалеро барои намуна аз ашъори лирикии Низомӣ меорад ва ситоиш мекунад:

«*Маро пурсӣ, ки чунӣ, чунам, эй дӯст!
Чигар пурдарду дил пурхунам, эй дӯст!
Ҳадиси ошиқӣ бар ман раҳо кун,
Ту Лайлӣ шав, ки ман Мачнунам, эй дӯст!
Ба фарёдам зи ту ҳар рӯз, фарёд,
Аз ин фарёди рӯзафзунам, эй дӯст!
Шунидам ошиқонро менавозӣ,
Магар ман з-он миён берунам, эй дӯст!
Нагуфтӣ гар бияфтӣ, гирамат даст,
Аз ин афтодатар, к-акнунам, эй дӯст!
Газалҳои Низомӣ бар ту хонам,
Нагирад дар ту ҳеч афсунам, эй дӯст!*» [3, 100].

Мухаққик “Хамса”-ро “ёдгории ҷовидонӣ”-и Низомӣ мешуморад ва маъни онро шарҳ дода, менависад: «Маҳз барои панҷ маснавии пурҳикматро фаро гирифтани “Хамса” онро ба тоҷикӣ “Панҷ ганҷ” мегӯянд» [100]. Дар ин ҳусус гуфтаи устод Айниро иқтибос меоварад: «Хамса»-и Низомӣ аз он ҷумла асарҳоест, ки адабиёти форсӣ-тоҷикӣ бо онҳо фаҳр мекунад. Ҳисрав ва Ҷомӣ барин классикҳои мо Низомиро тақлид карда, “Хамсаҳо” навишта, табъозмой кардаанд» [100] ва фикрашро тақвият медиҳад, инчунин ёдрас мекунад, ки дигар шоирон ҳам ба Низомӣ тақлид кардаанд.

Пас, Аълоҳон Афсаҳзод ба шарҳ ва тавзехи маснавиҳои таркиби «Хамса» мегузарад ва қайд мекунад, ки «Маҳзан-ул-асрор» асари “ахлоқӣ ва фалсафӣ” буда, “дар пайравии «Ҳадикат-ул-ҳақиқат»-и Саной» навишта шудааст ва “2264 байтро фаро мегирад”. Маснавӣ аз бист боб (мақола) иборат буда, “сюjetи ягона надорад”. Ӯ менависад: «Мақолаҳои он ба масъалаҳои оғариниши олам, ситоиши сухан, ҳақиқати ҳастӣ, ишқ, адолат, усули мамлакатдорӣ, муносабати фард ва ҷомеа, раиятпарварӣ, некӣ, саховат, сабр, одамият ва амсоли инҳо баҳшида шудаанд. Муаллиф зулму ҷабр, нифоқ, ҳиёнат, ғафлат,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

рашку ҳасад, худписандй, танбалай, бадиу зиштиро маҳкум менамояд. Мақолаҳои алоҳида ба меҳнат ва аҳамияти он дар зиндагӣ, тароннуми дӯстӣ, тарғиби хизмат ва ғамхорӣ кардан ба одамон, раҳм кардан ба ҷонварон ва таҳқики муносибати инсон бо табиат ҳос гардонда шудаанд. Баъди қисмати назарии ҳар мақола шоир барои тасдиқи фикри худ ҳикоятҳои тамсилӣ меорад» [3, 100-101].

Муҳаққиқ дар байни солҳои 1181-1197 навишта шудани маснавиҳои «Хусрав ва Ширин» (6219 байт), «Лайлӣ ва Мачнун» (4022 байт) ва «Ҳафт пайкар» ё «Баҳромнома» (5093 байт)-ро ёдрас намуда, онҳоро барҳақ “достонҳои ишқӣ” меҳонад.

Панҷумин маснавии “Ҳамса”-и Низомӣ достони “Искандарнома” буда, муҳаққиқ аз 10500 байт фароҳам омадан ва аз ду қисмат “Шарафнома”, ки аз “саргузашти замони кӯдакӣ, ҷавонӣ, лашкаркашиҳо ва ҷаҳонқушоиҳои Искандар” ва “Иқболнома”, ки “аз сӯхбатҳои илмӣ, таҷрибаандӯзиҳо, маҷлисҳои баҳси донишмандони даргоҳи Искандар ва вафоти ў” баҳс мекунанд, иборат будани асарро таъкид мекунад.

Ӯ муҳтавои «Ҳамса»-ро чунин бозгӯ мекунад: «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ бо рангинии мазмун, тозагии санъат, ғанигии забон, пардози сухан ва маҳорати ниғорандагии муаллиф машҳур гардида, дар он масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ ва аҳлоқӣ гузошта шуда, шоир зимни тасвири вақоئи достонҳои худ аз матолиби аҳлоқу ҳикмат дам зада, панд медиҳад, ки кас набояд коҳилу ғофил ва танпарвару ҷоҳил бошад. Аз ин рӯ ў хоинию бехунарӣ ва бухлу ҳасадро маҳкум карда, мардумро ба қӯшишу кор, омӯхтани илму дониш, ғанимат донистани умр, покии аҳлоқ, шарму ҳаё, ҳақиқатҷӯиву нақӯкорӣ ва ғамхорӣ ба одамон тарғиб намуда, подшоҳонро ба адолатпарварӣ ва саҳовату раиятпарварӣ ҳидоят мекунад. Вай орзуманди он аст, ки мамлакат обод, ҳалқ нақӯаҳвол, илму дониш пешрав бошад. Мағзи достони “Маҳзан-ул-асрор”-ро ситоиши адл ташкил карда, тасвири ақли зан, шаҳсияти бузург, кордонӣ, тарбиятгарӣ ва ҳусни ў дар симои Ширин ва оғариданӣ ҷеҳраи ҳунарманди ҳалқӣ Фарҳод дар “Хусрав ва Ширин” бозёфти бадеии Низомист. Сӯзу гудози ишқ, риштаҳои достони “Лайлӣ ва Мачнун”-ро ба ҳам пайваста, табдили Баҳроми Гӯр аз як шахси

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

сабукфикари шикордўсти моcharоҷӯ то ба дараҷаи як шоҳи одил дар “Ҳафт пайкар” масоили адлу инсоф ва халқпарвариу ватанхоҳиро амиқтар мегузорад. Низомӣ ба василаи достонҳои худ ишқро ба ахлоқ табдил медиҳад. Шоир дар бахши аввали “Искандарнома” – “Шарафнома” лашкаркашиҳои ҳарбии Искандарро ба Мисру Эрон, Озарбойҷону Ҳурросон ва Ҳиндустон тасвир карда, шуҷоату мардонагӣ ва кордониву фуқародўстии ўро ба қалам медиҳад. Вале дар “Иқболнома”, ки бахши дувуми “Искандарнома” аст, ў ба масъалаҳои дониш ва хирад бештар аҳамият дода, дар охир аз талқини шоҳи одил ба дараҷаи тасвири кишвари бешоҳу гадо ва ҷамъияти баробарии инсонҳо мерасад» [4, 49-50].

Аълоҳон Афсаҳзод дар такя ба гуфтаи Низомӣ аз машаққати шеърофаринӣ сухан мегӯяд:

*Бад-ин дилфиребӣ суханҳои бикр
Ба саҳтӣ тавон зодан аз роҳи фикр.
Сухан гуфтани бикр ҷон суфтан аст,
На ҳар қас сазои сухан гуфтан аст [4, 50].*

Ӯ таъкид мекунад, ки баъзан Низомӣ сужетеро дар як байт ғунҷондааст:

*Ба ганҷинае муғлисе роҳ бурд,
Бияфтоду аз шодмонӣ бимурд [51].*

Ба қавли муҳаққик: «Ӯ (Низомӣ-Н.А.) дар осори худ дар мавридҳои гуногун донандаи мумтози илмҳои сарфу навҳ, маонию баён, бадеъу арӯз, қироати қуръону тафсир, илоҳиёт, фикҳ, ҳадису ахбор, таъриху фалсафа, мардумшиносию ҳикмат, нучуму фалакиёт, ҳандасаю риёзиёт, назарияю амалияи мусиқӣ, илми зироату боғдорӣ, тиб ва амсоли инҳо буданашро намоиш медиҳад» [4, 51].

Аълоҳон Афсаҳзод достонҳои “Ҳамса”-ро дар алоҳидагӣ низ ба риштаи таҳқиқ қашида, дар мавриди достони “Ҳисрав ва Ширин” менигорад, ки “шоир бо сурудани он ба мактаби нави достонҳои лироэпикӣ дар адабиёти тоҷику форс асос гузошт” [2,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

104]. Мұхаққиқ истилохи лироэпикиро чунин шарҳ медиҳад: “Достони лироэпикій навьи достонест, ки дар он унсурхой достонҳои ҳамосавӣ, яъне эпикию қаҳрамонӣ ба унсурхой лирика, ки ифодакунандаи эҳсоси латифи ботинии инсон аст, ба ҳам омезиш меёбанд” [2, 104]. Ў чунин хусусиятре дар баъзе достонҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Вис ва Ромин”-и Фахриддини Гургонӣ мушоҳида намуда, ба хулосае меояд, ки дар “Шоҳнома” “унсурхой лирикӣ хусусияти лаҳзавӣ” дошта, дар “Вис ва Ромин” бошад, унсурхой эпикӣ ба нестӣ расидаанд. “Вале Низомӣ анъанаи Фирдавсӣ, Фахриддини Гургонӣ ва дигаронро хеле инкишоф дода, достонҳои лироэпикиро чун навьи мустақили достон истиқлолият баҳшид. Дар достонҳои лироэпикии Низомӣ лирика ҷои асосиро гирифта, эпика, яъне ҷиҳатҳои қаҳрамонӣ ҳарактери лаҳзавӣ доранд ва барои инкишофи воқеаҳои лирикӣ—орзую омоли ошиқу маъшуқа хизмат мекунанд” [3, 104].

Аълоҳон Афсаҳзод дар бораи шахсиятҳои таъриҳӣ будани Хисраву Ширин ва дар асрарои таъриҳӣ зикр шудани саргузашти онҳо ишора мекунад ва меафзояд, ки нақлу ривоятҳо роҷеъ ба ишқи онҳо дар байни мардуми Кавказ ҳам будааст, Низомӣ онҳоро медонистааст. Далелаш байти Низомиро медонад:

*Ҳадиси Хисраву Ширин ниҳон нест
В-аз он ширинтар, алҳақ, достон нест* (105).

Ў қайд мекунад, ки: «Ба ақидаи Низомӣ Фирдавсӣ ҳангоми назми ин достон аз ишқи Хисраву Ширин сарфи назар кардааст:

*Ҳакиме, к-ин ҳикоят шарҳ кардаст,
Ҳадиси ишқ аз эшон тарҳ кардаст*» [3, 105].

Шоир “гуфтаҳои Фирдавсиро такрор намекунад” ва танҳо “ишқномаи Хисрав ва Ширино ба риштаи назм кашидааст:

*Нагуфтам ҳарч доно гуфт аз оғоз,
Ки фарруҳ нест гуфтан гуфтаро боз.
Дар он ҷузве, ки монд аз ишқбозӣ,*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Сухан рондам ният бар марди гозӣ” (205).

Муҳакқиқ сужети достонро муфассал нақл намуда, дар бораи образҳои мусбату манфии асар маълумот медиҳад ва се образи асосии достон: Ширин, Хусрав ва Фарҳодро муфассал ба риштаи таҳқиқ мекашад. Бо вучуди он ки дар достон бештар саргузашти Хисрав нақл карда мешавад, муҳакқиқ Ширинро қаҳрамони марказии асар мешуморад, “чунки маҳз Ширин дар достон шахсиятест, ки тамоми воқеаҳою ҳодисаҳоро ба ҳам пайваста, чиҳатҳои мусбат ва манфии дигарон дар муносибат бо ў ва бо ақидаҳои ў зухур меёбад” [3, 112-113].

Дар тасвири сурати Ширин аз забони Шопур Аълохон Афсаҳзод чунин сифатҳоро бозгӯ мекунад: парипайкар, сиёҳчашм, сарвқомат, мушкингесӯ, марвориддандон, ақиқлаб, норпистон, охугардан, моҳи қасабпӯш, латиф, нозук ва ҳоказо. Дар баробари чунин сурати зебо сирати Ширинро ў чунин ба қалам медиҳад: «Ширин дар рафти воқеаҳо торафт камол ёфта, ҳар дафъа сифатҳои нави хуби худро нишон медиҳад, хонанда аввал ўро дар раксу суруд, суханварӣ, чавгонбозӣ ва аспсаворӣ моҳир мебинад, баъд ба озодипарастӣ, сарбаландӣ, иродӣ, мустақилӣ, ғурури намакини духтарона, шарафу нанг, исмату номус ва иффати ў қоил мешавад. Сипас шарму ҳаё, зираӣ, маълумот, ақлу заковат, тадбиру фаросат, покиу самимият, бомулоҳизагӣ, сабру тоқат ва садоқати ўро санҷида, ба ў меҳр мебандад. Вале дар ниҳоди Ширин ишқу вафо мақоми асосӣ дорад. Ишқ барои ў эҳсоси муқаддасест, ки роҳи ўро равшан мекунад, ў ишқеро мепазирад, ки маънои ҳаёт буда, аз шаҳват, ҳавою ҳавас ва олудагӣ соф бошад» [3, 113].

Андешаҳояшро доир ба образи Хисрав муҳакқиқ чунин баён мекунад: «Хисрав қаҳрамони мураккабу пурзиҷиятест, ки дар достон зиндагии ў аз рӯзи таваллудаш то маргу дағн тасвир меёбад... Қабл аз ҳама ў ҷавони хушрӯ, тануманд, шучоъ, далер ва ҷолокест, ки бо ҳусни расои худ Ширинро мафтун мегардонад...:

*Чунон машҳур шуд дар хубрӯӣ,
Ки мутлақ Юсуфи Мисрист гӯй» [3, 117].*

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Хисрав аз як тараф закй, зирак, суханвар, бодониш, муаддаб ва аз тарафи дигар танпарвар, майшатдўст, мағрур, худписанд аст. Дар рафти воқеаҳо хислатҳои разилаи ў рӯ мезанад. Ў ҳам хиёнат мекунаду ҳам чиноят, vale дар зери таъсири Ширин ба ҳамсари вафодору фидокор ва шоҳи одилу раъиятпарвар табдил меёбад.

Фарҳод қаҳрамонест, ки “дар ҳалли масъалаҳо, тезу тунд гардидан конфликт ва кушода шудани хислати Хисрав ва Ширин нақши муҳиме дорад. Аз ҷиҳати начобат, покй ва садоқат Фарҳод бо Ширин наздик аст ва қаробати рӯҳонӣ дорад. Дар ҷоннисорӣ ва фидокорӣ Фарҳод аз Ширин ҳам боло меистад. Вай бо рафттору кирдор аз Хисрав тамоман фарқ дошта, ҳатто бо ў муқобил меистад” [3, 119-120].

Азбаски шоир образи Фарҳодро бо меҳру маҳорати фавқулода оғаридааст, муҳаққиқ ҳам онро бо маҳорати бениҳоят баррасӣ намудааст: «Фарҳод ҷавонмардест муҳандису меъмор, рассому ҳайкалсоз, сангтарошу қӯҳкан. Бар замми ин ў паҳлавонест, ки назир надорад, аз зарби тешаи ў дили қӯҳ шикоф мешавад, сангҳо пош меҳӯранд, бо нерӯи бозувони худ ў табиатро ба инсон тобеъ мегардонад. Фарҳод ҳунарманди оддӣ нест, асрори бисёр илмҳо, хусусан илми заминшиносӣ, риёзиёт, алҷабр ва ҳандасаро хуб медонад, аз ин ҷиҳат кори ў самарабахш аст. Фарҳод дар баробари сифатҳои олии маънавӣ ҷеҳраи зебо ва хусусиятҳои барҷастаи ҷисмонӣ дорад» [3, 120].

Фарҳод чун ба дидори Ширин мерасад, бо як назар ошиқи ў мешавад. “Ин ишқи поки беғараз ва муҳаббати соғи бетамаъ ба қувваи Фарҳод қувваҳо афзуда, ўро ба корнамоӣ, фидокорӣ ва зафар водор намуда, фаъолияти ўро пурмазмун ва маънавиёташро ғанӣ мегардонад. Аз ин ҷиҳат Фарҳод тавонист, ки дар муддати як моҳ аз ҷарогоҳи қӯҳистонии Ширин то қасри ў як-ду фарсаҳ қӯҳро қанда ҷӯйи ширгузар созад:

*Чунон тартиб кард аз санг ҷӯе,
Ки дар дарзаш намегунҷид мӯе.
Агар сад қӯҳ бояд қанд нӯлод,
Забун бошад ба дасти одамизод*” [3, 120].

Образи Фарҳод “дар худ орзу, меҳнатдӯстӣ, эҷодкорӣ, поквичдонӣ, назарбаландӣ, муҳаббати поки инсонӣ, хоксорӣ ва самимияти ҳалқи оддиро инъикос менамояд” [3,121]. Фарҳод намояндаи аҳли ҳунар аст. Дар баробари ҳунарманди беҳамто буданаш, ӯ ошиқи содик аст. Ишқи ӯ “замири Ширин” ва “башараи Ҳусрав”-ро аён месозад. Бо таҳлил ва овардани порае аз мунозираи Ҳисраву Фарҳод муҳаққиқ зафарёбии Фарҳодро ба Ҳисрав арзёбӣ намуда, бо хиёнату макр кушта шуданашро бозгӯ мекунад. Дар охир кушта шудани Ҳисравро мукофоти амал меҳонад. Дар баробари ин, ӯ дар мавриди тарзи нигориши достон, истифодаи мунозирау монолог ва рӯчӯҳои фалсафии муаллиф андеша меронад ва ба ҳулоса меояд, ки: “Ҳисрав ва Ширин”-и Низомӣ яке аз шоҳасарҳои адабиёти дунёст, ки бузургӣ ва қудрати инсонро нишон дода, аз ҷиҳати мазмун, гоя, бадеиёт ва забон аз беҳтарин намунаҳои олии санъати сухан ба шумор меравад” [3,123-124].

Ҳулоса, таҳқиқоти Аълоҳон Афсаҳзод роҷеъ ба рӯзгору осори Низомии Ганҷавӣ пурвусъату домандор буда, наметавон дар ҳаҷми як мақола онро пурра шарҳу тавзех дод. Лекин бояд қайд кард, ки муҳаққиқи пуркору пухтакор бо маърӯзаву дебоча, силсилаи мақолаҳо ва рисолаи муфассали «Низомии Ганҷавӣ» дар низомишиносӣ мавқеи намоён дошта, дар таҳия ва нашри «Куллиёт»-и панҷчилдаи шоир низ саҳми босазо гузаштааст.

КИТОБНОМА

1. Афсаҳзод Аълоҳон. Достони ишқ ва умед / Аълоҳон Афсаҳзод // Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт (дар панҷ ҷилд).—ҷ. 2.—“Лайлӣ ва Мачнун”.—Душанбе: Ирфон, 1982.—с. 5-26.
2. Афсаҳзод Аълоҳон. Ҳаммаром ва ҳамзамони инсонҳо / Аълоҳон Афсаҳзод // Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт.—ҷ.1. –“Ҳусрав ва Ширин”.—Душанбе: Ирфон, 1983. – с. 452-459.
3. Афсаҳзод Аълоҳон. Дар сафи бузургон / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон. 1986. – 336 с.
4. Афсаҳзод Аълоҳон. Суннатҳои устувор ва навлардозиҳои эҷодкор (маҷмӯаи мақолаҳои адабиётшиносӣ) / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1989. – 278 с.
5. Афсаҳзод Аълоҳон. Низомии Ганҷавӣ/ Аълоҳон Афсаҳзод // Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик.—ҷ.2. Душанбе.—1989. – с. 457-463.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

6. Афсаҳзод Аълохон. Ганҷофарин (дар бораи вижагиҳои забону сабки баёни Низомии Ганҷавӣ) / Аълохон Афсаҳзод // Садои Шарқ. – 1991. -- №11. – с. 112-128.
7. Афсаҳзод Аълохон. Қодирсухан. (дар боби забону услуби “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ) / Аълохон Афсаҳзод // Садои мардум. – 1992. – 23 январ.
8. Афсаҳзод Аълохон. Низомии Ганҷавӣ / Аълохон Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф. – 1995. – 208 с.

НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ ДАР ТАҲҚИҚИ АЪЛОХОН АФСАҲЗОД

Рӯзгор ва осори шоури бузурги форсу тоҷик Низомии Ганҷавӣ аз тарафи адабиётшиносӣ маъруфи тоҷик Аълохон Афсаҳзод борҳо мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Ӯ дар як қатор мақолаҳо ва ниҳоят дар рисолаи алоҳидае андешаҳои бикри хешро роҷеъ ба зиндагинома ва осори лирикуву ҳамосии Ҳаким Низомӣ баён намуда, мавқеи шоурро дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, балки адабиёти ҷаҳон назаррас муайян кардааст. Махсусан «Ҳамса»-и шоурро ҳам дар яклухтӣ ва ҳам панҷ асарро дар алоҳидагӣ баррасӣ намуда, образҳои барҷастаи онҳоро ҳаматарафа шарҳу тавзех додааст. Ӯ барҳақ достони «Ҳусрав ва Ширин» -и Низомиро яке аз беҳтарин шоҳасарҳои адабиёти ҷаҳон мешуморад.

Таҳқиқи Аълохон Афсаҳзод саҳифаи тозаест, ки низомиишиносиро дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мукаммалтару ғаниӣ гардонидааст.

Вожаҳои қалидӣ: адабиётшинос, сарҷашма, лирика, ҳамоса, муҳтаво, образ, гоя, хислат, ҳунар, сиришт, муҳаббат, хиёнат, гӯшанишинӣ, озодманий, ҷавонмардӣ.

НИЗОМИ ГАНДЖАВИ В ИССЛЕДОВАНИИ АЪЛОХОНА АФСАҲЗОДА

Жизнь и творчество великого персидско-таджикского поэта Низоми Ганджави неоднократно исследовались известным таджикским литератором Аълохоном Афсаҳзодом. Он в ряде статей и в отдельной монографии излагал свои оригинальные мысли о жизни и лиро-эпическом творчестве Ҳакима Низоми, месте поэта в персидско-таджикской литературной истории, и даже определил его место в мировой литературе. Им исследованы «Ҳамса» поэта целиком и пять включенные в нее произведения по отдельности, анализированы выдающиеся образы поэм «Пятерицы». Он считает поэму «Ҳусрав и Ширин» Низоми одним из шедевров мировой литературы.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Исследование Аълохона Афсаҳзода является новым словом в низомиведении и обогатило изучение истории персидско-таджикской литературы.

Ключевые слова: литературовед, источник, лирика, эпос, содержание, образ, идея, характер, искусство, натура, любовь, предательство, уединение, вольнодумие, свободолюбие, рыцарство.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

NIZOMI GANJAVI IN THE STUDY OF ALOKHON AFSAHZOD

The life and works of the great Persian and Tajik poet Nizami Ganjavi, who have been studied several times by Tajik literary critics Alokhon Afsahzod. In a number of articles, lyrical and epic works he expresses his opinion about Hakim Nizami and its position as a poet in the history of Tajik Persian and world literature. Particular, he considered the poet's "Khamsa" individually and in five separate works, and comprehensively commented on their outstanding descriptions. He considers Nizami's "Khusrav and Shirin" tretise one of the best masterpieces in world literature.

Alokhon Afsahzod's research is a new page of understanding Nizomi enriches the history of Tajik Persian literature.

Keywords: literary critic, source, lyric, epic, content, image, content, idea, character, art, nature, image, ingenuity, liking, sincerity, love, betrayal, reward of action, obedience, freedom, youth.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдулқодир Начмиддин – устоди калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Тел.: (+992) 928904603.

Сведения об авторе: Абдулқодир Наджмиддин – старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы Пенджикентского педагогического института. 108. Тел.(+992) 92 8904603.

Information about the author: Abdulqodir Najmiddin – Panjakent Pedagogical Institute, senior instructor of the Tajik language and literature department. Тел.(+992) 92 8904603.

УДК: 491.550

ТАВЗЕҲИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА НАЖОД ДАР

ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКӢ

Ёраҳматзода Ш., Раҷабалиев Ҳ.

Маркази мероси ҳаттии назди Раёсати АМИТ

Вожаи ифодагари маънои мансуб ба қавм, қабила ва нажодро бо истилоҳи байналмилалӣ **этнос** мегӯянд. Дар забони адабии тоҷик истилоҳоти **этниکӣ** ё наздик ба он дар чанд шаклу навъ ба назар мерасанд, ки муруре ба онҳо аз фоида холӣ нест.

Фирдавсии Тӯсӣ дар “Шоҳнома” аз таъриху фарҳанг ва робитаҳои гуногуни мардумон ёдовар шуда, барои шинохти аслу наасаб ва нажод (миллат) аз вожаву истилоҳоти аслан ва таърихан

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

точкӣ-порсии “туҳм”, “гуҳар”, “дуда”, “табор” ва “нажод” дар мавридҳои зарурӣ истифода намудааст. Ҳоло суроғе ба луғату фарҳангҳои тоҷикиву порсӣ менамоем ва бо ёрии онҳо дараҷаи мағҳумиву маънӣ ва истилоҳии ҳам истилоҳоти дар осор буда ва ҳам дигар истилоҳоти роҷҷро бо забони имрӯза шарҳ дода, пайдоиш, ифодай маъно ва алоқаи онҳоро бо ҳамдигар дар муқоиса қарор медиҳем.

Туҳм ё тухма вожаи сермаънову сервазифаест, ки дар фарҳангҳо маъно ва шаклҳои гуногунро соҳиб аст. Дар забони имрӯзai тоҷикӣ **туҳм** гуфта *маводи истеъмолиеро мефаҳмем*, ки аксаран аз парандаҳои модина (мокиён) ба вучуд меояд. Ҳамчунин донаҳои зироат ва гулу гиёҳҳоро, ки хусусияти сабзиданро доранд, дар байни мардум ва дехқонони тоҷик бо истилоҳи **туҳмӣ** ном мебаранд. Туҳм дар маҷмуъ аз ҷиҳати соҳт ва маъно гунаҳову тобишҳои зиёди маъноиву лексикологиро соҳиб шуда, дар луғату фарҳангҳои тоҷикиву порсӣ шарҳ ёфтааст.

Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон дар “Бурҳони Қотеъ” вожаи туҳмро дар шакли тухам оварда, чунин шарҳ додааст: 1. дона ва асли ҳар ҷиз; 2. маразеро гӯянд, ки ба арабӣ ҳайза хонанд; 3. байза ё аам аз мокиён ва ғайри мокиён; 4. ба маънии манӣ ва оби пушт; 5. моддаи вучуди ҳайвонот (инсон ҳам доҳил аст.-Ҷ.Ш.); 6. аслу насаб ва нажод [4, 273]. Дар “Фарҳангӣ форсии Амид” бо иловай “ҳояи инсон ва ҳайвон” [2,763] сабт шудааст. Вожаи ҳояро донишмандони эронинажод дар гузашта дар баробари маънии таърихиаш, яъне яке аз узвҳои инсон, ҳайвон ва дигар маҳлуқоти аксаран нарина, ки имрӯз чун истилоҳи машҳури анатомист, боз ба маънии маводи хурокворӣ - туҳми парандаҳои модина ба кор бурдаанд.

*Ҳӯриши зардаи ҳоя додааш нахуст,
Бад-он дошташи чанд гаҳ тандуруст [13; 1,72].
Ҷавон рафту овард ҳоя дувист,
Ба устод гуфт: «Эй ғиромӣ, маист.
Биқун магзи бодом бирёну гарм,
Панири куҳан соз бо нони нарм [13; 8, 121].*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Чи хеле ки аз байтҳои Фирдавсӣ бармеояд, дар гузашта хоя аз машҳуртарин синоними тухм будааст. Ҳатто ба ин маънӣ пештар аз ин ҳам дар китобҳо далелҳои фаровон мавҷуд мебошанд. Масалан, дар Авасто ба ҳамин маънӣ чунин омадааст: Аз зарда ҳастӣ ёбад, ўро сапеда чун (шири) гӯсфандон аст, зоро (дар) хоя, аз зарда гӯшту (аз) сапеда ҳӯрок аст. То дар (хоя) сапеда аст, бад-он ҳамзиянд, монанди нобурноён, ки чун зода шаванд, ба шир зиянд [11, 55]. Калимаи хоя ҳоло чун истилоҳи анатомӣ дар забони тоҷикии нав истеъмол гашта, ба дигар маъноҳо ба кор бурда намешавад.

Яке аз гунаҳои серистеъмоли вожаи туҳм тухма аст. Ин шакли вожаи тухм бештар дар шеър ба назар мерасад.

Тухма вожаи соҳта буда, аз решаи тухм бо иловаи садоноки “а” таркиби луғавии забонро рангин намуда, бо фарқ аз тухм, ки сермаънову сервазифа аст, танҳо ифодагари асл, насл, насаб, нажод мебошад. Яъне аз вожаи маъмулӣ ба истилоҳ табдил меёбад. Масалан, дар байти зери достони “Захҳок” Фирдавсӣ ибораи тухмаи паҳлавонро дар баробари ду мард асосмехвари байт қарор дода, дигар калимаҳо, ҳатто маъни байтро ба он voguzor кардааст.

*Чунон буд, ки ҳар шаб ду марди ҷавон,
Чи қеҳтар, чи аз туҳмаи паҳлавон [13; 1.78].*

Саъдии Шерозӣ вожаи мазкурро ба маъни оби пушт ё маний чунин тасвир кардааст:

*Дар ақл намегунҷад, дар ваҳм намеояд,
К-аз туҳми бани Одам фарзанди парӣ зояд.*

Фирдавсӣ дар байти зер тухмро ифодагари аслу насаб ва нажодро чун ҷамъи он истифода карда, гуфтааст:

Аз эшон ҳар он кас, ки дехқон буданд, Зи **туҳму нажоди** бузургон буданд [13; 9, 442].

Ё шоири шаҳири тоҷик Лоиқ Шералий дар эҷодиёти худ вожаи тухмаро ба маъни аслу насаб ва дона чунин тасвир кардааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

*Мо ки аз як тухмаему тухмаи озодаем,
З-ин парочидан чӣ суду з-ин карошидан чӣ суд?
ё:
Замин чун боғчома – мо дараҳтем,
Ба рӯяш меваи дил бояд афионд.
Замин боғи раҳи боди ҳазон аст,
Ба рӯяш тухмаи гул бояд афионд.*

Тухм ба дигар маъноҳои дар боло зикршуда низ дар асарҳои насриву назмӣ омадааст. Бо сабаби ба мавзӯи мо даҳл надоштани паҳлӯҳои дигари маънӣ аз онҳо иқтибос намеоварем.

Дигар лӯғату фарҳангҳо низ дар мавриди тобишҳои маъноиву этимологии тухм маълумотҳои ҷолиб додаанд, ки метавон дар ин замина аз “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги форсии Муин”, “Лӯғатномаи Деҳҳудо”, “Вожаномаи озод” ва ғайра ёдовар шуд. Масалан дар “Фарҳанги форсии Амид” ба шакли рӯҳам=пӯҳам – **恂** (паҳлавии қадим), паҳлавии миёна *tohm* (зистшиносӣ) ва 1) *tohm*-дона; 2) донаи гиёҳ, базр; 3) байзаи мурғ; 4) хояи инсон ё ҳайвон; 5) нутфа /тухми лук: тухми мурғе, ки зарда ва сафедаи он маҳлут шуда бошад [2, 896], омадааст.

Дар эҷодиёти адабони классикии мо вожаи тухм мақоми маҳсус доштааст. Аз ҷумла дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ин вожа ба маънии фарзанд, хонавода, авлод, аслу насаబ, қавм, нажод бисёр корбаст шудааст. Ба маънии фарзанд, ҳамхун, хешу табор, авлод, қавм дар қолаби ибора (тухми кайӣ, тухми Фаридун, тухми ман ва ғ.) ба назар мерасад.

*Зи тухми кайӣ ҷуз аз ту намонд,
Ки бо тоҷу бар таҳт шояд нишионд [13; 9, 437],
ё:
Ки шоҳон зи тухми Фаридун буданд,
Дигар яксар аз дод берун буданд [13; 9, 277]
ва ё:
Яке шоҳ пайдо қун аз тухми ман,
Чу хуршиеди тобанд ба анҷуман [13; 9, 219].*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Дар асари пешазисломии мо “Бундахишн” дар мавриди тухми марду зан, янье манй чунин омадааст: -Чун аз даштон шуста шавад ва ҳангоме ки замони обистанй омада бошад, агар тухми мард нерумандтар аст, писар, агар они зан нерумандтар аст, духтар падид меояд. Агар ҳарду тухм баробар бошад, дугонаву сегона аз ў ояд[11, 54].

Калимаи дигаре, ки баъзан ба тухм наздикӣ ва ҳамин тавр бештар ифодакунандай “қавм”-ро соҳиб шудааст, “гуҳар” мебошад. Гуҳар дар фарҳангу луғатҳои тоҷикӣ ба маъноҳои: 1) шаддаи марворид; 2) гуҳар— боридани абр, боридани борони пурфайз; 3) аз сухан ганҷу гуҳар рехтан хеле ширин ва пурмазмун будани сухани кас [4, 353]; ва 1) гавҳар, марворид; 2) модда, унсур, зот, асл; 3) ҷирмҳои осмонӣ ва ситораҳо; 4) маҷ. асл, наасаб, зот [1, 112]; бо иловаи “ниҳоду сиришт, ҷизи волову нафис, ашк, дар қадим ҳар як чор унсур: об, хок, бод оташ [Фарҳанги номҳо] шарху тафсир шудааст ва метавон дар мавриди ҳар яки он садҳо мисолу иқтибос овард. Ҷомӣ дар қитъае гуфтааст:

*Абри гузарон агарчи гавҳар борад,
Хотир наниҳад марди хирадманӣ бар он.*

Вожаи “гавҳар” дар “Фарҳанги форси – Амид”, “ф.ф.Муин” ва дигар луғатҳои форсӣ бо тамоми паҳлуҳояш шарҳ ёфтааст. Аз ҷумла этимологияи ин калимаро goha (паҳлавии қадим) gohar-go[v]har дақиқ кардаанд. Гавҳару гуҳар дар ҳатти арабиасос як хел‌گӯ навишта мешавад, аммо, чи хеле ки мушоҳида кардем, асли калима аз “гоҳа”-и паҳлавӣ сарчашма мегирад. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ, ҳам гавҳар ва ҳам гуҳар пурра ба маъни санги гаронбаҳо аз қабили: 1) марворид, алмос, ёқут, фирӯза ва амсоли инҳо далолат намуда, аз ин вожа номи занонаи Гавҳар ва Гуҳар дар истифодаи умум қарор доранд.

“Гуҳар” дар осори қадимаи мардумони ориёинажод, ҳусусан тоҷикону порсҳо, маҷозан ба маъни: асл, наасаб, табор, нажод ҳам омада, ки Фирдавсӣ навиштааст:

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Бигү мар маро, то кү будам падар?

Киям ман, ба тухм аз кадомин гүхар?! [13; 1, 92];

ё:

Зи тухми киам в-аз кадомин гүхар?

Чү гүям чу пурсад касе аз падар? [13; 2, 201].

Дар байтхой боло вожаҳои “тухм”-у “гүхар” пайи ҳамдигар оварда шуда, **тухм** маънии хуну пуст, фарзанд, авлод ва **гүхар** - қавм, нажодро ифода мекунад.

Вожаи **гүхар** сермаънову сервазифа аст, аммо дар асари мавриди таваҷҷуҳи мо “Шоҳнома”, ки яке аз сарчашмаҳои асили муҳимму мукаммали забони тоҷикӣ мебошад, вожаи фавқ тибқи мушоҳидаҳои мо асосан ба маънои *аслу насаф* ва амиқан қавм омада, ки ин ин ду вожа “тухм”-у “гүхар” алоқаи шаҳаравии шаҳсрӯ бо гузаштагонаш ифода мекунанд.

Гүхар аз вожаҳои асили тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, шакли муарраби он **ҷавҳар** аст. Бо сабаби мавҷуд набудани ҳарфи “г” дар забони арабӣ ҳамсадои “ҷ” чойгузини он гардид ва вожаи **ҷавҳар** пайдо шуд, ки ҷавоҳир шакли ҷамъи он мебошад. Ин вожа дар арабӣ ба маъноҳои 1) ҳар навъ модаи рангине, ки дар рангрезӣ ва тавлиди маводи ғизӣ корбурд дорад; 2) мои ранги санъатие, ки дар тавлиди навиштафзор корбурд дорад; 3) истеъдод ва шоистагӣ; 4) ҳақиқат; 5) асл ва хуносай чизе; 6) истилоҳи фалсафӣ: он чи қоим ба зот бошад; 7) қадимӣ: ҳар як аз сангҳои гаронбаҳо монанди алмос, зумрад, ёқут, фирӯза ва марворид, ки бештар барои зинат ба кор бурда мешавад; 8) маҷозан: дураҳшиш, чило [2] ба кор рафтааст.

Чунон ки мушоҳида мешавад, ҷавҳари муарраб бештар маънои рангу бор, симу зар ва маҳсулоти ороиширо ба худ касб карда, аз ифодаи *аслу насаф*, нажод маҳрум мондааст.

Барои ифодаи симу зар ва ҷавҳар дар гузашта вожаи дигари решапайванд бо гавҳар – ганҷ ба кор мерафт. Имрӯз дар гӯишҳои ҷанубии Тоҷикистон вожаи “ганҷур” вуҷуд дорад, ки ифодагари ҳазина ё макони нигаҳдории молу маҳсулот мебошад.

Гарчанде қалимоти гүхар ё гавҳар то замони мо марҳилаҳои зиёди таърихирио паси сар карда, аз рӯи маъно ва шакл дигаргуниҳои зиёдро пайдо карда бошад ҳам, он ҳамчун

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

истилоҳи ифодагари аслу насаб ва нажод дар луғату фарҳанг ва эҷодиёти шоирону нависандагон каму беш боқӣ мондааст. Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода дар шеъри “Зан агар оташ намешуд” аз калимаи мураккаби **бадгуҳар** ба чунин тарз истифода намудааст.

*Гар намеомӯҳтем аз зан раҳу расми адаб,
Бадгуҳар, бадзот, бадфарҷом мемондем мо.*

Бадгуҳару бадзот дар байти мазкур ба як маъно омада, бадасл, баднажод гуфтан аст.

Дигар аз калимаи сермаънову сервазифа ва қадими тоҷикӣ “дуда” мебошад. Вожаи дуда дар фарҳангҳои тоҷикӣ мазмуну муҳтавои гуногун қасб карда, аз ҷумла ба маъноҳои 1) “модаи сиёҳе, ки дар натиҷаи муддати зиёд дуд кардан дар мӯрӣ, таги дег ва ғ. пайдо мешавад, сиёҳӣ” [12, 472] ; 2) “хонавода, хонадон, оила” [1, 142] ; 3) “хонадон, дудмон, хешу табор; оила, зану фарзанд” [10, 397] шарҳ шудааст.

Бо каме иловаву дигаргунӣ дар луғатҳои форсӣ навиштаанд:

1) دود – мансуб ба дуд, дудмон (ғ. Ҷаҳонгирӣ, Назмулатбоъ, Онандроҷ); хонадон (Шарафномаи Мунирӣ, Ғиёсул-ул-луғот); хонавода (Луғати маҳаллии Шуштарӣ, Онандроҷ, Бурҳон); хеш (Ғиёс-ул-луғот); тоифаву қабила (Назмулатбоъ) насл (Ф.Ф. Амид); модаи сиёҳ ва нарм, ки аз дуди маводи нафтӣ ҳосил мешавад (Ф.Ф. Муин). Ин тарзи шарҳу тафсир ба хонанда каме нофаҳмоиро ба вучуд меорад, аз ин лиҳоз андак дар бораи истилоҳи “дуда” ва вожаи “дуд” ба таҳқиқоту осори дигар бузургон ручуъ менамоем.

Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” аз вожаи “дуд”, “дуда”, “дудмон” 95 маротиба истифода кардааст, ки яке калимаи ифодагари вожаи “дуд” ва дигаре истилоҳ-“дуда” мебошад. Шоир вожаи “дуд”-ро ба маъни маводи сиёҳе баромада аз оташ, гарду ҷанг ва ғаму дард ба кор бурда, барои ифодаи насаб, нажод аз истилоҳи “дуда” ё “дудмон” баҳра бурдааст.

Яке дуд дидӣ сар андар саҳоб,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

*На диж буд пайдо, на киший бар об.
Дурахшиидани оташу бод хост,
Хурӯши саворону фарёд хост.
Чу хуршиеди тобон зи боло бигашт,
Ҳамон диж намуду ҳамон паҳндашт.
Бикуштанд з-эшон даҳу ду ҳазор,
Ҳаме дуд аз оташ баромад чу қор[13; 1, 210].*

Бояд як чизро ёдовар шавем, ки вожаҳои “дуд” ва “дуда” бо вучуди як реша доштану дар фарҳангу луғатҳо дар якҷоягӣ тафсир шуданашон, ҳам дар забони адабии тоҷикӣ ва ҳам дар лаҳҷаҳои он маъноҳои худро ёфтаанд. Дуд бештар ифодагари модаи сиёҳ, ки аз оташ задани чизе пайдо мешавад ва маҷозан ба маъни ғаму андӯҳ ва ҳушу чон меояд ва ба ин маъни Ҳофиз мегӯяд:

*Аз сӯзи сина ҳар дам дудам ба сар барояд,
Чун уд чанд бошам дар оташ орамида?
Гар дасти ман нагирий, бо хоча боз гӯям,
К-аз ошиқони мискин дил бурдаи ба дида*

Ё Саъдӣ ҳам вожаи дудро маҷозан ба маъни ҳушу чон истифода бурда гуфтааст:

*Имрӯз чунонам аз муҳаббат,
К-оташ ба фалак расиду дудам.
В-он рӯз, ки сар барорам аз хок,
Мушитоқи ту ҳамчунон, ки будам.*

Ва дуда истилоҳи этникиест, ки дар эҷодиёти шоирон ба маъни аслу насаб ва қавму нажод ба кор рафтааст. Масалан, дар эҷодиёти Ҷомӣ ба маъни аслу насаб ва авлод омадааст:

*Ахтари бурҷи ҷалолат, гавҳари дурҷи шараф,
Шамъи базми дудаи Темурхон – султон Ҳусайн,
Осмон қадре, ки чун ҳур ҳоли зарроти ҷаҳон,
Бошад аз ҷаими иноят дидан ўро фарзи айн...*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Фирдавсӣ дар 58 байт аз вожаи дуда, дудмон чун истилоҳи этниқӣ истифода бурдааст, ки назирашро дар дигар шоирон надидем. Ба маъни хонавода, хонадон:

*Канизак тисар зод аз вай яке,
Ки аз моҳ пайдо набуд андаке.
Ба болову дидор Соми савор,
В-аз ўшод шуд **дудаи** номдор [13; 7, 7].*

*Ё ин ки: Ҳама марзи Эрон пур аз душман аст,
Ба ҳар **дудае** мотаму шеван аст[13; 2, 8].*

Баъзан шоир дударо ба маънои қавм, қабила нажод истифода карда, гуфтааст:

*Дигар он ки гӯяд, ки бо лашкам,
Макун ҷанг бо **дудаву** кишварам [13; 5, 356].
Ё: Бар ўофарин боду бар лашкараи,
Чи бар хешу бар **дудаву** кишвараи [13; 7, 278].*

Гунаи дигари дуда, ки хеле маъмулумашхур аст ва сирф ба наасаб, авлод, қавм, нажод далолат мекунад, “дудмон” мебошад. Дудмон ҳам дар эҷодиёти адабони классик ва ҳам дар эҷодиёти шоирони муосир ба назар чун яке аз истилоҳоти қадимаи этниқӣ ба назар мерасад.

Сипаҳдор Гударз бо **дудмон**, Ки бошанд бар сони оташ дамон.

Ҳама ҷону танҳо фидо кардаанд, Дам аз шаҳри Тӯрон баровардаанд [13; 5, 411].

Нақибхони Тӯғрал дар қитъае дар бораи ҷойу макон ва гузаштагони худ иттилоъ дода, аз истилоҳи дудаву дудмон коргирифтааст:

*Дар Самарқанди чу қанд акнун манам,
Ифтихори зумраи Аҳорориён!
Мерасад аслам ба Аҳорори Вали,
Дудаи ман бошад аз ин **дудмон!***

“Дуда” ва “тухм” чун истилохи этникй дар таҳқиқоти олимону донишмандони ғарбӣ низ ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла: **Dudak, tuhm, tuhmag** аз вожаҳои машҳури замони қадими мардумони ориёинажод мебошанд, ки баъдан ба шаклҳои **дуда** ва **тухма** мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ин истилоҳ дар забони паҳлавии қадим ба гунаи **taumta-** ифодагари “хонавода, дудмон” фаҳмида мешудааст [7, 184]. Истилоҳи мазкур аз забони порсии миёна ба забони арманий дар шакли **туҳм** иқтиbos шудааст [7, 193].

Дар осори боқимондаи паҳлавӣ dudak ва tuhmag дар як ҷумла ба шакли tuhmag ud dudak боқӣ монда, ба маъни “хонаводаву нажод” далолат мекунад. Дар замони Сосониён истилоҳи dudak ба маъни “хонавода” омада, дар Талмуд дар шакли dywtg зикр шудааст [7, 68].

Истилоҳи мазкур дар замони Сосониён ба гунаи “дуда” ифодакунандаи “дудмон, хонавода, хонадон”; инчунин “тоифаву қабила; оила, фомил, аёл” идома карда дар навиштаҳои донишмандони асрҳои дигар, маҳсусан Фирдавсиву Дақиқӣ, Асадиву Ӯнсурӣ, Ҳоқониву Манучехрӣ ва ғайраҳо истифода шудааст [6, ч. 7]. Истифода аз дуда ё дудмон чун истилоҳи этникй дар 200 соли охир кам ба мушоҳида мерасад ва мо инро дар ҷӯдиёти шоирону нависандагони муосир бармalo мушоҳида мекунем. Масалан, дар “Наводир-ул –вақоеъ”-и Аҳмади Дониш истилоҳи дудмон танҳо як маротиба ба маъни “хонавода, хонадон” омадааст: “Дигар, удобо ва шуаро ва вақоеънигоронро подшоҳ [бояд] ки тарбият фармояд, ки мероси салотин номи нек аст, ҳарчи бештар монад, **дудмони** салтанатро нафъи бештар расад” [5, 742].

Дар “Куллиёт”-и Лоиқ Шералий ҳам истилоҳи дудмон ду маротиба ба маъни хонадону хонавода ба мушоҳида мерасад:

- 1). Зи рӯят нур меборад ба рӯи зиндагониям,
Чароги **дудмони** ман туй модар, туй модар.
Ва ҷойи дигар ба маъни хонадон:
Азоҳонии кампирон ба гӯшам мерасад то ҳол,
Ғами дунёст дар ҳар дудмони зодгоҳи ман.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Чи хеле ки мушохида кардем, истилохи “дуда” ва “дудмон” хам дар осори хаттй ва хам дар осори шифохй қариб ки аз истифода баромада, ба چояшон дигар калимаҳои иқтибосй роич гаштаанд. Аммо баръакси ин - вожай “дуд” хам дар навиштор ва хам дар гуфткор асолати таърихиашро нигоҳ дошта, дар истифодаи умум қарор дорад.

Табор(طبار) хам яке аз гунаи дигари ифодакунандаи асл, насаб, дудмон, нажод буда, дар забони адабии тоҷик ва шеваву лаҳчаҳои тоҷикӣ дар қолаби калимаҳои таркибии “хешу табор” ва мураккаби “олитабор” ва ба ин монанд зиёд истифода мешавад. Вожай табор дар ҳамаи луғату фарҳангҳои боқимонда ифодагари оила, хонавода, хонадон, хешовандон, қавму қабила; дудмон, асл, нажод аст ва дар забони арабӣ ба ин монанд калимаи (طبار) аст, ки бо ۲ (ътқе)-и арабӣ навишта шуда, маъни марг, ҳалокат [12, 300; 1, 349; 4, 268; 15]-ро дорад.

Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” аз вожай “*табор*” (12 маротиба) чун истилохи этникӣ истифода кардааст, ки ба оила-хонавода, хонадон, аслу насаб, нажод ишора мегардад. Дар ин ҷо ишора ба оила-хонавода карда гуфтааст:

*Чунин дод посух мар ўро Taxор,
Ки ин Ревнiz асту гурди савор.
Чиҳил ҳоҳар асташ чу хуррамбаҳор,
Писар ҳуд ҷуз ин нест андар *табор* [13; 3, 366].*

Ё ба маъни гузаштагон, хешовандон:
*Ба шоҳе ҳамеёзӣ имрӯз даст,
Ки баргаш бувад заҳру бораи қабаст.
Наҷустаст ҳаргиз *табори* ту ин,
Набошад ба ҷӯянда-бар оғарин [12, 429].*

Дар шеъри Мунчикии Тирмизӣ **табор** ба маънои қавм, нажод омада, ки гуфтааст:

*Мо май бихостем задан дӯши чом-чом,
Чун ту биёмадии, бимондем хом-хом.
Аз Одам - андарун ба *таборат* касе намонд,
К-ӯро ҳиҷо накардаст Мунҷик ном- ном [3, 216].*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Аслан табор ҳам дар эчдиёти шоирон ва ҳам дар забони шеваву лахча чун ифодагари аслу насаб ва гузаштагон, қабила истифода мешавад:

*Чу андар табораи бузургӣ набуд,
Наёраст номи бузургон шунуд [13; 10, 407];
ё: Бад-ӯ шоҳ гуфт: «Эй саги хоксор!
Биёлуда аз ту најсаду табор,
Бародар, ки аз ман напӯшид рӯй,
Зи шарми ту буд ин, баҳона маҷӯй [13; 8, 442].*

Лугатҳои ба форсӣ чопшуда ҳам, **таборро** ба маънни “дудмон”, “хешовандон” (фарҳанги Ҷаҳонгирӣ); бо иловай каробатан (наздикон) (Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон); хонадон, авлод (Фиёс-ул-лугот); тоифа ва ол (Анҷуманоро, Онандроҷ, Шарафномаи Мунирӣ); шарҳ кардаанд. Аммо, баръакси ин, боз вожаи дигаре дар арабӣ – “**таборак**” ба маънни “**фармонравӣ**” ва “**пурбаракат**”, “**хучаста**” вучуд дорад. Ҳамчунин яке аз суроҳои Қуръон, ки дар оғози пораи 30-юм омада, 30 оятро дарбар мегирад. Дар байни мардуми мо вожаи таборакро дар шакли табаррук ба маънни (нек, хуб, хучаста) истифода мебаранд, ки намунааш: “Аз дасти вай гирифтани ҳар чизе табаррук аст” метавонад бошад.

Аз сифати арабии **таборак** вожаи **таборакаллоҳ** дар эҷодиёти шоирон ба назар мерасад. Масалан Амир Ҳусрави Деҳлавӣ дар мақтаи ғазале овардааст: Бар оби дидаи Ҳусрав ҳама ҷаҳон бигрист,

Таборакаллоҳ, дар дидаи ту обе ҳаст [14, 86].

Вожаи “табор”и тоҷикиву “табор” ё “таборак”-и арабӣ аз рӯи соҳт пайдоиш ва инкишифи забонӣ ба ҳамдигар ягон алоқамандӣ надошта, муайян намудани он, ки қадомаш аввал ба вучуд омадааст, мушкил мебошад.

Мунҷики Тирмизӣ дар баробари вожаи “табор” боз аз вожаи “**таборакаллоҳ**” дар ғазалиёташ кор бурдааст.

*Ба дида дида бидӯзад, зи ҷодӯи муҳтол,
Фигони ман ҳама з-он зулғ, к-андар ӯ нақши аст.
Ҳама тирози малоҳат бар остини ҷамол.*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Таборакаллоҳ аз он чөхраи бадеу латиф.

Ва ҳамин тавр, вожаҳои “табор”-и тоҷикӣ ва “таборак”-и арабӣ дар эҷодиёт ва забони гӯфтугӯии мардуми тоҷик зинда буда, яке (табор) ифодагари аслу насаб, ҳонавода, авлод, қабила ва дигаре (таборак) бошад - сифат, ки ба исмҳои хос тааллук мегирад, фахмида мешаванд.

Истилоҳи дигари мансуб ба гурӯҳҳои этниқӣ ё миллӣ дар забони мо – “**нажод**” ба шумор меравад. Нажод истилоҳи машҳур, ки дар садаҳои IX-X ҳам дар забони адабии тоҷикӣ ва ҳам дар байни қавмҳои форс, курд, пашту ва дигар ориёинажодон истифода гашта, таҷассумгари ҳувийяти таърихии ин мардумон буд.

“Нажод” дар фарҳангҳои тоҷикӣ, маҳсусан “Фарҳанги тағсирии забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, ва “Фарҳанги муҳтасари Шоҳнома” ба маъниҳои: 1) асл, насл, авлод, насаб ва 2) ирқ, миллат оварда шудааст.

Фарҳангҳои ба форсӣ ҷопшуда дар мавриди истилоҳи нажод ба иловай шарҳи боло овардаанд: ақвоме, ки аз лиҳози аслу насаб ва аломатҳои зоҳирӣ, аз қабили рангу пӯсти бадан ва қиёғаву устухонбандӣ ва ҳусусиятҳои рӯҳиву аҳлоқӣ бо ҳам мушобиҳат доранд [2; 4; 6].

Аз истилоҳоти ориёни дар боло зикршуда маҳз “нажод” метавонад дарбаргирандаи мағҳуми “**миллат**” бошад. Аммо, мутаассифона, аз асри XIX ин тараф истилоҳи арабии “миллат” ё “милляят” дар бисёри маврид дар забони адабии тоҷикӣ зуҳур карда, мавқеи ҳаттигу шифоҳии истилоҳи “нажод”-ро кам намуд.

“**Нажод**”-ро Фирдавсӣ чун вожаи муқаддасу муҳим дар сартосари “Шоҳнома” зикр карда, ҳамеша аз он бо ифтихор ёд мекунад. Ӯ бехуда намегӯяд, ки:

*Ҳирад бояду ному фарру **нажод**,
Бад-ин чор гираð сипеҳр аз ту ёд [13; 8, 398].*

Дар баробари дигар вожаву истилоҳоти марбут ба ҳалқ, “миллат” дар “Шоҳнома” бештар ба истилоҳи “нажод” вомехӯрем. Ин вожа дар 200 байти шоҳасар ишора шуда, асосан ба чунин маъноҳо ба кор рафтааст: 1) манӣ, хун:

Нажод, он ки бошад зи тухми падар,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

*Сазад, к-ояд аз тухми покиза бар [13; 3, 373];
2) аслу насаб:
Ту то бошӣ, эй хусрави покзод,
Маранҷон касеро, ки дорад **нажод** [13; 6, 466];
3) гузаштагон, падару модар, бобову бибӣ ва авлод:
Бинурсид пас паҳлавон аз **нажод**,
Бад-ӯ сарвбун як ба як кард ёд [13; 3, 8].
Ба мӯбад чунин гуфт, к-эй покзод,
Нигоҳ кун, ки то аз кӣ дорад **нажод** [13; 7, 249];
4) хонавода, табор, қавм:
Сиёвуши, ки ҳаст аз **нажоди каён**,
Ба меҳри ту баста камар дар миён [13; 4, 323];
5) миллат:
К-аз эрониён доштӣ ӯ **нажод**,
Падар бар падар бар ҳаме дошт ёд [13; 7, 325].*

Ба ҳамин минвол истилоҳи “нажод” дар “Шоҳнома” зиёд ба мушоҳида расида, ҳамеша ифодагари ҳувийяти миллиро ба дӯш дорад. Шоири зиндаёд Лоик Шералий дар эҷодиёташ аз истилоҳи нажод истифода бурда, навиштааст:

*Ало, субҳи ҳумоюнфар,
Биё, дар ҷеҳраи беобу рангу равғанат мирам,
Биё, дар ҳандаҳои бефанаат мирам,
Биё, дар ҷашмҳои равшанат мирам!
Чи шоми тирарӯзе буд,
шоме ки ба сар бурдам,
Ва дар ҷанголи ҳунолудаи кобус
Зи теги ҳамнажоди ҳеҷтан мурдам.
Маро дар ҳуни ман бо ифтихори хосса оғушишанд...*

Дар ин шеър вожаи сохтаи “ҳамнажод” ба маънии “ҳамхун”, “ҳамватан”, “ҳаммиллат” ишора мешавад.

Равонтарин софтарин истилоҳи этникӣ, ки дар ҳуд хусусиятҳои этнологиро ҳифз мекунад, “нажод” аст. “Нажод” қадимтарин истилоҳи этникӣ мебошад, ки бо вожаҳои “natio”-и лотинӣ; “nation”-и англисӣ ва “нация”-и русӣ решапайвандӣ дорад. Аммо бо гузашти асрҳо истилоҳоти “nation”, “natio”,

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

“нация” ба тафийиротҳои фонетикиву морфологӣ ва лексикологӣ дучор шуда, доираи маъноияшонро вобаста ба замон инкишоф додаанд, ки инро аз шарҳу тафсири этнографҳову сиёсатшиносон бармalo мушоҳидан менамоем.

Дар замони муосир як қатор истилоҳоти дигаре, ки мансуб ба забони ғайр аст, ба мушоҳидан мерасанд. Аз ҷумлаи ин истилоҳот метавон “**қабила**”-ро номбар намуд. “Қабила” чун истилоҳи этникӣ дар забони тоҷикӣ (*qabila*), сербӣ – хорватӣ (*kabila*), туркӣ – ўзбекӣ (*kabile*), бошқирӣ (*qäbilä*, “tribe”) иқтибос гардида, ба маъноҳои гуногуни гурӯҳи ҷамъият, “халқ”, “мардум” маънидод мешавад. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ дар шарҳи истилоҳи қабила омадааст: гурӯҳи иҷтимоӣ, ки муносибатҳои хешутаборӣ ва ягонагии забону ҷои истиқомат аз нишонаҳои он аст, қавм, тоифа: қабилаи манғит, қабилаҳои бодиянишин [12, 650]. Ва дар ҳамин луғат бо иқтибос аз “Таърихи Наршахӣ” омада, ки: Рӯзи дигар қавми дигар омадандӣ ва бар ҳамин сифат хидмат кардандӣ.

Дар китоби бузурги мардумони ориёитабор - “Авасто” вожаи “вис” ифодагари қабила ва “виспатӣ” сардори қабила фаҳмида мешавад. “Вис” дар баробари қабила ба дех низ далолат мекунад ва дар аввал ин макони зист аз якчанд хонадон иборат буда, сабаби пайдоиши ҷомеа шудааст [11, 46]. “Вис” дар “Авасто” серистеъмол буда, дар таркиби ҷанд вожаи дигар ҳам вомехӯрад, лекин он ҳамчун истилоҳи этникӣ ба маънии хонадон, қабила истифода мешавад: Ба бузургии Аҳурамаздо ман ин кардам: ман ҳар ҷӣ даркӯшидам то вис (хонадон, қабила) монро ба ҷой [-и аслиш] ҷунонки як замоне буд, баргардонам [11, 333].

Дар забони тоҷикӣ вожаи наздик ба истилоҳи “қабила” – “тоифа” “табор” ба ҳисоб меравад. “Қабила” дар эҷодиёти шоирони мо вонамехӯрад, аммо дар асарҳои насрӣ ба ҷашм мерасад: Хотам ибни Абдулло ибни Саъди Тай аз қабилаи Тай буда, дар доду диҳиш ном баровардааст [5, 147].

Фирдавсӣ чун як шаҳсияти камназири забону адабиёти мо аз истифодаи калимаҳои арабӣ ва туркӣ худдорӣ карда, қӯшидааст, то аз вожаҳои аслан ориёй бештар кор барад. Аз ин лиҳоз ӯ дар шоҳасари хеш аз вожаҳои “қабила”, “қавм” ва

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

“миллат” кор набурда, барои ифодаи онҳо аз истилоҳҳои аслан ориёй истифода кардааст.

Дигар истилоҳи маъмул, ки дар илми таърих фаровон ба кор рафта, ба як гурӯҳи муайян ишора мекунад, “қавм” аст. Ин истилоҳ дар аксари луғатҳои тоҷикиву форсӣ чунин тафсир шудааст: 1) гурӯҳе аз мардум бо вижагиҳои муштараки забонӣ, таъриҳӣ ва нажодӣ; 2) хешовандон; 3) ҳалқ, миллат 4) маҷозан гурӯҳе, ки дар як масҷид ва аз паси як имом намоз меҳонанд; 5) қадим: ҳамсар, зан [2; 6]. – маънидод шудааст. Дар “луғати Декиштарӣ” гунаҳои англисии қавмро family, folk, nation, people дарҷ кардаанд.

“Қавм” чун истилоҳи этникӣ дар бисёр мавридиҳо дар шакли **“қавму қабила”** ба кор меравад, ки дар тарҷумаи сарсухани “Тоҷикон”-и Бобоҷон Ғафуров омадааст. “Китоби якум аз ҷор фасл иборат аст. Фасли якум ба тавсифи соҳти ҷамоати ибтидой дар Осиёи Миёна баҳшида шудааст. Дар фасли дувум ҳаёти **қавму қабилаҳои** муҳталиф – аҷдоди тоҷикон дар давраи инкишофи муносибатҳои ғуломдорӣ тавзех мейбад”. Дар ин ҳолат истилоҳоти мазкур пурракунандай яқдигар буда, барои равону суфта гаштани ҷумла оварда шудаанд. Аммо қавм назар ба қабила ифодаи маъноии васеътар дошта, мардуми аллакай мустақил ва дорои ҳусусиятҳои хоси миллӣ пайдо кардаро дар бар мегирад.

Вожаи аслан динӣ, ки чун истилоҳи этникӣ зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст, **миллат** ба ҳисоб меравад. **Миллат** вожаи арабӣ аст ва дар бисёре аз забонҳои манотики Осиё ва як қатор кишварҳои Африқоиҷу Аврупой ба маъноҳои гуногун, аз ҷумла гурӯҳи мардум, ки аз ҷиҳати умумиятҳои динӣ, нажодӣ, яъне аз лиҳози баромади гениологӣ ва доштани таъриҳу фарҳанг ва дину сарзамини аҷдодии ҳуд аз дигар мардумон фарқ мекунанд, машҳур гардидааст. Вожаи миллат дар луғату фарҳангҳо ба маъноҳои гуногун омада, ҳамчун вожаи сермаъно ва серистеъмол шинохта шудааст. Ин вожа маҳсусан дар фарҳангҳои мӯътамади тоҷикӣ ба маъноҳои 1. дин, мазҳаб: (дими эшон ҳамон шариат ва миллати Одам ва Шиш буд. “Маҷмаъ-ул-ансоб”; 2. уммат, мардуми ҳаммазҳаб: “...Ва аз сулаҳои умматанд, на аз фусақои миллат” Аҳмади Доњиш; 3.

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Халқ: “Ва ҳең миллате бо миллати дигар ва давлате ба давлати дигар музоҳим ва муҳосим набошанд” Аҳмади Доңиш; 4. умумияти таърихан ба ҳам омадани мустаҳками одамон, ки дар заминаи умумияти забон, марзу бүм, ҳаёти иқтисодӣ ва соҳти равонии онҳо фароҳам омадааст [12, 800]. Чӣ хеле ки аз шарҳ ва таърихи вожаи миллат бармеояд, истилоҳи мазкур аслан динӣ буда, дар давраи нуфуз пайдо кардани дин дар чомеа барои барҳам задани ифтихороти гениалогӣ ба вучуд омадааст. Мақсади истилоҳии ин вожа дар гузашта сарҷамъ кардани ҳалқиятҳои гуногуннажод буда, ба ин восита ҳувийяти наждии ҳалқиятҳоро нест кардан буд. Аммо истилоҳи миллат имрӯз чунон сервазифаву серистеъмол гаштааст, ки аз ифодаҳои маъноии ва дастурии пешина ба куллӣ фарқ мекунад.

Алиакбари Дехҳудо бо зикр аз луғатҳои арабӣ маънии дигари миллат: ҳаракат додану саҳт ҷунбонидани ҷизеро (“Мунтаҳил араб”, “Назмул араб”, “Назмул атбоъ”, “Ақрабул маворид”) ҳам нишон додааст.

Дар забони адабии тоҷик истилоҳи миллат сирф ба як ғурӯҳи мардуме далолат мекунад, ки аз лиҳози баромади ирсият ва нигаҳдории ҳусусиятҳои таъриҳӣ, новобаста ба боварҳои динӣ ва мавқеи ҷамъиятӣ, фаҳмида мешавад. Миллат имрӯз сирф ифодагари nationality- и ангилисӣ ва нация-и русӣ аст. Аз ин лиҳоз мильлат чун вожаи ифодагари номи ғурӯҳи мардум чун синоним, ҳатто сарсилсилаи вожаҳои тухм, гуҳар, дуда, табор, қабила, қавм, нажд дар забони адабии тоҷикӣ ва забонҳои соири қишиварҳои Шарқ мебошад.

Моро зарур аст, то аз вожаи дигаре бо номи **мардум** ва ё арабии **ҳалқ** мутазакир шавем. Ин ду истилоҳ ифодагари инсоният ва мағҳумҳои вобаста ба этнос ба ҳисоб мераванд. **Мардум** дар луғат ба маъниҳои: 1) инсонҳо, одамиён; 2) маҷозан қасоне, ки дар як макон иқомат доранд, сокинони ҷойе; 3) инсонҳое, ки дорои вижагӣ ё вижагиҳои муштарақе ҳастанд; 4) (зистшиносӣ, қадимии маҷозан) мардумаки ҷашм (2; 6; 12) далолат меварзад. Ҳалқ маъни: 1) ба вучуд овардан, оғаридан, оғариниш; 2) маҷозан мардуми як қишивар: ҳалқи тоҷик; 3) мардум, мардумон (2; 4; 6; 12)-ро доро мебошад.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Дар осори шоирону донишмандон ба вожаҳои мардум ва халқ бисёр рӯ ба рӯ мешавем, ки аксаран ифодакунандаи миллат мебошанд. Масалан, Фирдавсӣ ба маънии халқ мардум мегӯяд:

*Зи ранҷу зи бадшон набуд оғаҳӣ,
Миён баста девон ба сони раҳӣ.
Ба фармон-и **мардум** ниҳода дӯ гӯши,
Зи ромии ҷаҳон буд турвози нӯши [1.64].
ё Саъдӣ ба маънии инсонҳо, одамон гуфтааст:
Мардум ҳама донанд, ки дар номаи Саъдӣ,
Мушкест, ки дар таблаи аттор набошад.
Ҷон дар сари кори ту қунад Саъдию ғам нест,
Қон ёр набошад, ки вафодор набошад.*

Аз маъниҳои вожаҳои фавқ бармеояд, ки **мардум-халқ** ифодагари одамон, инсонҳо буда, мачозан ба одамони аз рӯйи најод, макони сукунат ва умумиятҳои забониву фарҳангӣ наздикиро дар бар мегиранд. Дар муқаддимаи “Донишномаи фарҳангӣ мардуми тоҷик” Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон навиштааст: “Донишномаи фарҳангӣ мардуми тоҷик” ҷиҳати муаррифӣ намудани арзишҳои маънавии халқи азизамон нақши муҳим дорад. Ин китоби бисёрчилда доир ба анъанаҳо, урфу одатҳо, маросим ва дигар суннатҳои миллии мардуми тоҷик маълумот дода, хонандаро бо таърихи ташаккули фарҳангӣ миллиамон шинос менамояд. Нашри ин китоб ва ҷилдҳои минбаъдаи он имкон медиҳад, ки дӯстдорони мероси фарҳангии халқи тоҷик бо аҳбори науву мукаммал доир ба ҳунар ва маънавиёти мардум ошнӣ пайдо намоянд”.

Вожаҳои фавқ ҳама муайянкунандаи номи мардумон ва ба ин восита ифодагари инсонҳо буда, силсилаи занчирии истилоҳоти этникро ташкил додаанд, ки ҳар қадоми онро боз дар алоҳидагӣ метавон жарфттар таҳлил намуд.

КИТОБНОМА

1. Ализода, Иброҳим. Фарҳангӣ мухтасари Шоҳнома / Иброҳим Ализода.-Душанбе: Адиб, 1992.- 493 сах.

СУХАНИШИНОСЙ, №1. 2021

- 2.** Амид, Ҳасан. Фарҳанги форсии Амид / Ҳасани Амид.-Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1978.-1088 сах.
- 3.** Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзехоти Худоӣ Шариф ва Абдушукӯр Абдусатторов.-Душанбе: Адиб, 2007.- 480 сах.
- 4.** Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ (5 чилд) / Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон.-Душанбе: Адиб, 1993- 2396 сах.
- 5.** Дониш, Аҳмад. Наводирӯ-л-вакоءъ / Аҳмади Дониш.-Душанбе: Дониш, Ч.1. 1988.-287 сах.
- 6.** Деххудо, Алиақбар. Луғатномаи Деххудо ч.2. / Алиақбари Деххудо.- Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1987.- 128 сах.
- 7.** Kent, Ronald Grab. Old Persian: Grammar,Texts,Lexicon / Ronald Grab Kent.-New Haven: Open Journal of Modern Linguistics, 1953.-746 page.
- 8.** H.S.Nyberg. A Manual of Pahlavi / Nyberg H.S.- Wiesbaden: sweden,1974.-116 page.
- 9.** Қосимов, Олимҷон. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулқасима Фирдоуси / Қосимов Олимҷон.-Душанбе: Дониш, 2016.- 335 сах.
- 10.**Одил, Муҳаммадризо. Фарҳанги ҷомеи номҳои “Шоҳнома” / Муҳаммадризо Одил.-Техрон.Сандуқ, 1372.-512с.
- 11.**Точнома; силсилаи тоҷикон дар масири тамаддун. китоби 2. Авасто. Китобхонаи миллии Тоҷикистон. (Маркази тоҷикшиносӣ).-Душанбе: Буҳоро, 2011.- 762 сах.
- 12.**Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ (иборат аз 2 чилд). / зери таҳрири С.Назарзода ва дигарон. - Душанбе, 2008.-2045 сах.
- 13.**Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома [иборат аз 10 чилд] Абулқосим Фирдавсӣ.-Душанбе: Адиб, 1987-1991 [ҳамин нусха чопи электронӣ-10 чилд].
- 14.**Деҳлавӣ, Амир Ҳусрав. Ғазалиёт / Амир Ҳусрави Деҳлавӣ.- Душанбе: Адиб, 2014. -480 сах.
- 15.**<https://vazhaju.com>

ТАВЗЕҲИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА НАЖОД ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИКӢ

Дар мақола вожаву истилоҳоти марбут ба најсад мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд. Муҳаққиқон гурӯҳи қалимаҳои дар таърихи забони тоҷикӣ ба маънии қавму қабила, најсаду миллат омадаро бо истифода аз сарҷашмаҳои илмиву бадеӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Аз ҷумла онҳо кӯшидаанд, ки вожаву истилоҳоти

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

иғодагари аслу насабро бевосита аз шоҳасари мардуми ориёниажодон “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ҷӯстуҷӯ намуда, дар муқоисаи таълифоти дигар шоирону донишмандон қарор диҳанд. Маврид ба зикр аст, ки дар забони адабии тоҷикӣ бо истилоҳоти марбут ба најсад, бо вучуди тобииҳои зиёди таърихиву маънӣ, ковииши забоншиносӣ анҷом нашудааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Шоҳнома, этнос, тавзех, тафсир, вожса, истилоҳот, асл, насаб, тухм, дуда, гӯҳар, табор, најсад, қавм, қабила, миллат, забони адабӣ, тоҷик-тоҷикӣ.

ПОЯСНЕНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются слова и термины, связанные с этнической принадлежностью. Исследователи проанализировали группу слов из истории таджикского языка, означающих этнос, племя и нацию, используя научные и художественные источники. В частности, исследователи пытались найти исконное происхождение слов и терминов, непосредственно из шедевра арийского народа «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси, и сравнить их с произведениями других поэтов и ученых. Следует отметить, что в таджикском литературном языке, несмотря на множество исторических и семантических нюансов, лингвистические исследования этнических терминов, не проводились.

Ключевые слова: Фирдоуси, Шахнаме, этнос, комментарий, слово термины, исконно, происхождение, раса, народность, племя, нация, литературный язык, таджик-таджикский.

«EXPLANATION OF ETHNIC TERMS IN THE TAJIK LITERARY LANGUAGE»

This article analyzes words and terms associated with ethnicity. The researchers analyzed a group of words from the history of the Tajik language, meaning ethnوس, tribe and nation, using scientific and artistic sources. Particularly, young researchers tried to find the original origin of words and terms, directly from the masterpiece of the Aryan people "Shahnameh" of Abul-Qasem Ferdowsi, and compare them with the works of other poets and scientists. It is worth mentioning, that in the Tajik literary language, despite the many historical and semantic nuances, no linguistic research with ethnic terms has been carried out.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Keywords: *Ferdowsi, Shahnameh, ethnوس, comment, word terms, primordial, origin, race, nationality, tribe, nation, literary language, Tajik-Tajik.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Ёраҳматзода Шодичон Рамазон, Раҷабалиев Ҳайрулло Ҳолназаровиҷ – ходимони илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, тел.: +992 900 13 31 41, Е-майл: shodijon26.11.93@mail.ru.

Сведения об авторах: Ёраҳматзода Шодиджон Рамазон, Раҷабалиев Ҳайрулло Ҳолназаровиҷ – сотрудники Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ, тел.: +992 900 13 31 41, Е-майл: shodijon26.11.93@mail.ru.

Information about the authors: Yorahmatzoda Shodijon Ramazon, Rajabaliyev Khairullo Kholnazarovich – Employees of the Center for written heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan, phone: +992 900 13 31 41, E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСЙ

УДК:398(575.3)

ТАСВИРИ ЯК ҲАЙВОНИ ЗАҲМАТҚАРИН ДАР НАМУНАҲОИ ОСОРИ ШИФОҲӢ

Фаридун Исмоилов

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Унсурҳои асотирӣ ҳайвонот ва бовариву эътиқоди ҳалқ ба онҳо дар фарҳангу адабиёти форсии тоҷикӣ бунёди куҳан дорад. Ҳайвоноти ваҳшиву ромшуда аз ибтидо то ин замон бо одату ҳаракатҳои худ диққати инсониятро ҷалб карда омадаанд. Бисёр одатҳои ҳайвонотро мардум мушоҳида карда, ба бархе аз ҳаракоту амалиёти онҳо эътимоду боварӣ пайдо кардаанд. Ва аз ин рӯ, ҷои зикр аст, ки ин мавзӯъро мавриди пажӯҳиш қарор додан аз манфиат ҳолӣ нест. Зоро дар байнин мардум бисёр бовару эътиқод дар ин ҳусус роиҷ аст. Ҳадаф аз ин гуфткорҳо дар он аст, ки яке аз ҳайвоноти ёрирасони одамон ҳар ё маркаб мебошад ва дар ин мақола оид ба амалиёту одатҳои хоси ин ҳайвони заҳматқарин аз назари осори мардумӣ маълумот дода мешавад.

Ҳайвони меҳнативу кӯмакрасони мардуми кӯҳистони тоҷик - ҳар аз зумраи он ҳайвоноти хонагиест, ки барои кору заҳмати деҳотиён ёрии зиёд мерасонад. Агарчи гоҳо дар симову сурат зишт ба назар расад ҳам, жарфтар ба амалиёту меҳнати ин ҷонвар нигарем, бисёр ҷанбаҳои хуби меҳнаташро метавонем дарёфт. «Дар деҳоти дурдасти кӯҳистон аҳамияти ҳар аз анвои дигари васоити нақлиёт бештар аст», - мегӯянд одамони умрди даву солҳӯрда. Зоро мардумро ба манзил мерасонад, бор мекашад, хирман мекӯбад ва, умуман, тамоми бору афзори одамонро ба манзил мерасонад. Аз ин чост, ки ҳалқ ба ин ҳайвони меҳнаткаш эҳтиёҷ дорад ва нисбат ба он ғамхориву дилбастагии зиёд ҳам дорад.

Дар осори шифоҳии мардум ҳар тимсоли образҳои ҳам мусбат - меҳнаткашу ёрирасони одамон ва ҳам зишту нопок тасвир шудааст. Дар бораи ин ҳайвон мардум андешаву афкори хешро маҷозан ва ҳам гайримачоз ифода кардаанд.

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Хадаф аз интихоби мавзӯй баррасии тавсиф ва арчгузориҳо нисбат ба ҳайвони мазкур дар осори шифоҳии мардуми тоҷик мебошад. Чунки дар ин масъала ҳанӯз мақолаву пажӯҳиши алоҳидаи илмӣ анҷом наёфтааст ва ҳамчунин бемуҳобо метавон гуфт, ки ҳар як ҳайвони хонагӣ аз як ҷиҳат дар зиндагиву ҳаёти ҳалқ аҳаммияти муҳим дорад ва омӯзишу пажӯҳиши паҳлуҳои ҳаёт ва ҳосиятҳои онҳо аз аҳаммияти илмиву назарӣ ҳолӣ нест. Аз ин рӯ, метавон хотирнишон соҳт, ки ниёғони мо дар фарҳангу адаби таърихии хеш ба ин ҳайвони меҳнатӣ арҷ гузаштаанд ва шуарову адібон ҳосияту меҳнати онро дар осори хеш васф кардаанд. Чунончи, Шайх Саъдӣ дар асари «Гулистан»-и бехазони хеш ҳайвоноти меҳнатқарину борбардор, ба мисли «говону ҳарони борбардор»-ро беҳтар аз инсонҳои заرارрасону мардумозор пиндоштааст:

*Мискин ҳар агарчи бетамиз аст,
Чун бор ҳаме барад азиз аст.
Говону ҳарони борбардор,
Беҳ з-одамиёни мардумозор [5, 65].*

Аmmo масъалаи нодида гирифтани ин ҳайвони меҳнатқарин ва бо азобу шиканча ба сару гӯшҳои он бо асои маҳсус ҳалондану задан дар байнӣ мардуми мо шигифтангез аст. Ҳатто бархе аз қасони бераҳму шафқат бо ҷурме ё бе он ҳам гӯшу думи ин ҷонварро мебуранд, ки ин амал баadolату инсофи одамият дуруст намеояд. Ҷойи зикр аст, ки муҳакқиқ, нависанда ва донишмандиadolatnazar Қодири Рустам дар мақолаи «Ҳар ва масоили озодӣ» заҳмату хизматҳои ҳайвони мазқурро ба назар гирифта, бераҳмии бархе аз одамонро маҳкум месозад. Тавре ки нависанда менигорад: «Инак, назари тоҷик ба ҳар, рафтори вай бо ин ҳайвони безабони меҳнаткашу заҳматқарин аксар маворид беадолатона, беинсофона ва бераҳмона аст. Ба ҳар савор мешавад, ҳар ҳезумашро меорад, алафи говашро ҳам мекашонад, киштзорашро шудгор мекунад, хирманашро мекӯбад ва боз ҳазору як корашро анҷом медиҳад ва... ва чӣ подош медиҳадаш? Муштаи алаф ва ду мушт ҷав, то ҳастагиаш рафъ бишавад, неру андӯзад ва боз кор бикунаду бор бикашад, дигар ҳама чӯбу чӯбу ҳалачӯб, таҳқири таҳвин, душном...

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Точик барои аспаш тозиёна месозад, дастай онро нақш меканад, дар васфи тозиёна байт эчод мекунад, барои барзаговаш асои дарозу нозуку суфтае месозад ва онро бо вожай нарму зебои «говрона» номгузорӣ мекунад, ки гоҳ – гоҳ, бештар дар сари огард истифода мешавад. Халаҷӯбро танҳо барои хар сохтааст. Бо асои маъмулӣ иктифо намекунад, дар сари асо меҳеро мекӯбад ва онро дам ба дам ба думғозаи хар меҳалад, то хараш аз хари рафиқони раҳаш ақиб монда, ўро шарманда накунад.

Бечора хар!

Полондӯз болиштакҳои полонро ҳамвор нишонда наметавонад, полон пушти харро машруҳ мекунад, хари бечора азият мекашаду тоб меҳураду бораш қаҷ мешавад ва харбанда дафъатан ду-се чӯби обдор ба пушташ мезанд» [3, 188].

Фараз аз овардани ин иқтибоси муфассал он аст, ки нигоштаи фавқ хар масоилеро, ки марбут ба хар аст, хоҳ назари манғӣ ва хоҳ мусбат бошад, фаро мегирад. Нависанда андешаҳояшро воқеъбинона ва дар таҷриба дидаву санҷида баён менамояд. Нигоштаҳояш ба ҳақиқати ҳол наздик аст ва мо масъалаи мавҷударо дар эҷодиёти шифоҳии мардум низ мушоҳида мекунем. Дар аксари рубоиву дубайтиҳои халқӣ бештар симои зишту манғии хар бозтоб шудааст.

Захмату ёрирасониҳои ин ҳайвони меҳнатиро шоирону адабон ва халқ низ дар осори шифоҳии худ арзёбӣ кардаанд. Тасвири харро мо дар аксар жанрҳои фолклорӣ дучор мешавем, ки барои намуна метавон осори зеринро ишорат кард:

- дар рубоиву дубайтиҳо;
- дар зарбулмасалу мақолҳо;
- дар бовару шугунҳо ва таъбири хоб;
- дар латифаю афсона ва ривоятҳо...

Рубоиву дубайтий, суруду тарона ва дигар осори шифоҳии мардум маҳсули таҷрибаи ҳаёти инсонӣ буда, дар онҳо мавзӯъҳои муҳталиф ифода ёфтаанд. Махсусан рубоиҳо яке аз анвоъи шеърии маҳсули хеле қадими мардум буда, масъалаҳои муҳимми ҳаёти одамон дар онҳо инъикос ёфтааст. Метавон гуфт, ки аз назари мардум ҳеч як мавзӯе ё масъалае дур намонда, албатта, дар ягон намунаи осори шифоҳӣ дар ин хусус маълумот дода мешавад. Мавриди зикр аст, ки масъалаи омӯзишу таҳқиқи рубоиву дубайтиҳои шифоҳӣ борҳо аз тарафи пажӯҳишгарони осори

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

мардумй сурат гирифтааст, аммо дар бораи рамзи маркаб ё хар, тавсифу тасвири он дар осори шифоҳӣ то ҳол маълумот дода намешавад. Академик Раҷаб Амонов дар асари арзишманди хеш «Рубоиёти ҳалқӣ ва рамзҳои бадеӣ» (1987) доир ба рамзи саг, деви сиёҳ ва як қатор парандаҳо ибрози андеша намудааст, аммо дар хусуси рамзи хар дар рубоиҳо ҳеч маълумоте намедиҳад. Аз эҳтимол дур нест, ки ин ҳайвон бо ҳосиятҳои манғӣ ва зишти худ диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб накарда бошад. Дар мамлакатҳои пешрафтаи дунё муҳаққиқон ба ҳамаи масъалаҳои зишту манғӣ ва мусбат аз назари илм диққати хешро равона месозанд. Аз ин рӯ, месазад, ки мо ҳам ба арзиши фарҳангу маданият ва ҷанбаҳои мардумии осори шифоҳӣ диққати амиқ дихем. Баъд аз баррасӣ ва омӯзиши ин масъала ба мо маълум гардид, ки рамзи «хар» дар аксар рубоиву дубайтиҳо бевафоии ошиқ нисбат ба маъшуқа мебошад ва дар бархе аз ин осор рамзи меҳнатқариниву қўмакрасонӣ ба мардум аст.

Дар рубоиву дубайтиҳои мардумй гӯяндаҳо аксар маврид вожаи «хар»-ро мачозан ба феълу рафтори ношоями ошиқ ё маъшуқи худ нисбат медиҳанд. Масалан, ровии ин рубой зан аст ва ба мард таън мезанад, ки ба мисли худаш маъшуқаи бераҳа ёфтааст ва худи ў, ки қадру манзalati хешро ба гунаи зару гавҳар мепиндорад, таъкид мекунад, ки ин мард ба ҷои зару гавҳар «дандони хар» ёфтааст. Яъне, ошиқ ба худ маҳбубай мувофиқ интихоб накардааст, балки ташбеҳан хислату рафтори ў ба мисли худи ошиқ манғӣ пиндошта мешавад. Ташбеҳоте, ки аз ин рубой бармеояд, таън задани занони фиребхӯрда аз тарафи мардонро нишон медиҳад. Ҳадаф аз ибораи «дандони хар» дар ин ҷо начиз будани онро нишон медиҳад, ки нисбат ба зар ҳеч арзише надорад:

*Ай лаваки ов тугмаи зар ёфт ёрум,
Лоиқи худуши ҷалави гар ёфт ёрум.
Ин лоиқи вай бошад, вай лоиқи ин,
Дандони хара ба ҷои зар ёфт ёрум [7].*

Дашном, қасам ва дуоҳои кӯтоҳ низ аз жанрҳои хурди осори шифоҳӣ маҳсуб мешаванд ва намунаи зиёди онҳоро фолклоршиносон ҷамъоварӣ кардаанд, ки дар бойгонии

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Фолклори точик маҳфузанд. Ҳақорат ё ба гуфтори мардуми маҳаллӣ «душмон», «дашном»-ҳо дар байни мардуми манотики мухталифи кишварамон намунаҳои гуногун дорад. Одамон барои ҳамдигар ҳангоми чангу носозгориҳо дашномҳои қабеху аз одоб берунро ба забон меоранд, ки ин падида аз замони кӯҳан оғоз ёфта, то имрӯз идома дорад. Дашномҳои «падарат ба лаънат», «лаънатӣ» «падарлаънат» ҳамеша дар истеъмоли мардум қарор мегиранд. Чунончи, дар порчаи шеърии зер дашноми «лаънат» истифода шудааст, ки гӯянда духтар аст ва ба писар таъкид менамояд:

*Э бачаҳаке, ба дидорат лаънат,
Ба дастони чап, лунҷои қашолат лаънат.
Ту буса ба хар бите, хар буса ба ту,
Ту лоиқи хар дорию хар лоиқи ту.
Мо луқмаи покиза, нолоиқи ту [8].*

Дар нусҳаи дигар ҳам масъалаи шабоҳат додани ҷавон ба ҳар такроран таъкид мешавад. Аз мазмуни ин осор низ бевафоиву фиребгарии ошиқро пай бурдан мумкин аст. Зоро ин масъала то имрӯз ҳам дар ҷомеаи мо дар байни ҷавонон роиҷ аст ва мо борҳо мушоҳида кардаем, ки ҷавонону наврасон духтаронро фиреб медиҳанд ва бар ваъдаи додаи худ вафо намекунанд. Дар ин рубой оид ба ҷавоне сухан меравад, ки вай аввал ба дилу дидай духтар ҷой гирифтааст, аммо то охир ба ишқаш вафо накардааст. Аз ин рӯ, маҳбуба бо дарду алам ба ӯ иброз медорад, ки «ту лоиқи ҳар будӣ, ҳар лоиқи ту» ва ҳеч гоҳ бо ман сазовор буда наметавонӣ, зоро ман «гавҳар» ҳастам. Дар ҳар дуи ин нусҳа ташбеҳоти монанд ба назар мерасанд ва метавон гуфт, ки бунёди ин қабил рубоиёт як аст ва нусҳаҳои гуногуни он дар байни мардум густариш ёфтааст. Аз ин осори мардумӣ яке аз ҳусусиятҳои фолклорӣ, ки вариантиноқӣ аст, маълум мегардад:

*Ёрам бо ту, ҳазор ёрам бо ту,
Шоҳбача шавӣ, назар надорам бо ту.
Ту лоиқи хар будӣ, хар лоиқи ту,
Ман гавҳари қиматӣ, кай лоиқи ту [9].*

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Тавре маълум гардид, дар ҳардуи ин осори мардумӣ вожай «хар» ба маъни манфӣ, яъне ба мисли хар, ба монанди хар будани муҳотаби гӯянда истифода шудааст.

Ҳамчунин дар рубоии дигар маҳбуба нотавониву назартангии ёрашро таъкид мекунад ва мегӯяд, ки «эй ёри азиз, ту гулро аз хор, беморро аз сихҳат фарқ карда наметавонӣ ва барои ту хари лангу аспи тозӣ як аст!». Бинобар ин метавон аз мазмuni рубой хулоса кард, ки гӯянда дарду алам, камбузиҳои ёр ва носозориҳои ӯро мазаммат карда, ба ин васила аламу қасди хешро меҳоҳад фош созад ва камбузии мамдуҳро нишон диҳад. Ибораи «ҳари ланг» дар ин ҷо ба маъни манфӣ омадааст. Яъне, ҳареро дар назар дорад, ки поящ ланг аст ва кореро анҷом дода наметавонад. Аммо дар муқоиса гузоштани ин хар бо «аспи раҳдор», албатта, ҳусусияти манфию мусбати ин ҳайвоноти савориро нишон медиҳад. Гӯянда аз оғоз то анҷом ҳусусиятҳои хубу бади ашёву ҳайвонотро дар муқоиса мегузорад:

*Чон ёри азиз, ба ту гулу хор якест,
Дар назари ту саҳат ва бемор якест.
Ҳама меҳура ҳасуси ёри санаме,
Ба ту ҳари лангу аспи раҳдор якест [10].*

Ровиёни ин бахши рубоиёту дубайтиҳо аксар духтарону занон ҳастанд, зоро аз мазмуну муҳтавои ин осор ҳувайдост, ки як навъ гилагузориву таҳқироти занон нисбат ба мардони фиребгару ваъдаҳилоф зоҳир мегардад. Тавре ки ҳасрати занеро дар байтиҳои зер мебинем: Ёри ман ба мисли худ маҳбубаи қасиф ёфтааст ва аз алами он ки аз ӯ чудо шудааст, дар мисраъҳои сеюму ҷаҳорум ба ӯ таън мезанад ва мепиндорад, ки не ҳусни ҳудаш ҳуб асту не занаш ва аз қаҳр лабҳои зани ӯро ба пордуми даридаву қашоли хар ташбех медиҳад:

*Дар лаваки ов тагора мондай ёрум,
Монанди ҳудуши қасофата ёфтай ёрум.
Не ҳусни ҳудуши расою не ҳусни зануши,
Лабҳои зануши қашолу пордуми ҳаруши [11].*

Ҳамон гуна ки дар аввал зикр шуд, хизмати аспу ҳарони боркаш барои ҳоҷагии дехот ниҳоят зиёд аст ва дар рубоии

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

зерин халқ аз азобу мاشаққати ин ҳайвоноти меңнаткаш ёдовар шудааст. Дар ин чо пеш аз хама таваччұх ба «Ағбай бад», ки ағбай Обурдон аст ва он дар назди Мастчохи күхій мавчуд мебошад, равона шудааст. Зеро роххой гузаштан аз ин ағба душвор буда, одамон тавассути аспу харон бо азобу машаққати зиёд аз он чо мегузаштаанд. Дар мирсаъхой охир ровй аз паёми боришоти зиёди борон ва дар натичаи сел ва озод шудани мардум аз ин душвориҳо хабар медиҳад:

*Эй ағбай бад, аспу харонро күштій,
Боридиу болои намакро шүштій.
Эй ағба, шунав, акнун мо озодем,
Он роҳи туро ба барғу борон додем [12].*

Омұхтани хат ва навиштану хонда тавонистан дар ҳар давру замон барои инсон аҳаммияти мухим дорад. Инсон, албатта, вақте ки хондану навиштанро ёд мегирад, қаҳонбиниву фаҳмиш ва фаъолияти ү беҳтару хубтар мешавад. Аз ин рү, ниёгони мо аз қадим ба ин масъалаи мухимми ҳаёти инсонй аҳаммияти қиддй додаанд ва дар ин хусус суханҳои өзілік гуфтаанд. Шоирону нависандагон осори арзишмандеро оғаридаанд ва ҳамчунин дар осори шифохии мардум ба ин мавзўй таваччұх равона шудааст. Халқ тарғиби илму дониш, хондану навиштанро дар ганцинаи бегазанди шифохай бозгүй кардааст. Тавре ки аз ин осор бармеояд, гүянда ба падари худ муроциат мекунад, ки үро ба мактаб дихад, то ки вай аз донишу омұзиш дур намонад ва бедонишу бесавод ба воя нарасад. Ровий рубой дар мисраи охир хитоб мекунад, ки боз аз хондану донистан қафо монда, ба мисли бачаҳои оворагарди күча нашавад ва ба таъбири ү ин күчагардон ба мисли марқаб ҳастанд, зеро онҳо аз фархангу адаб бохабар нестанд. Вожай «хар» дар ин мавриди истифодааш ташбеҳан ба кор рафтааст, ки манғый аст ва халқ бачаҳои күчагарду оворагардро ба ҳар монанд мекунад. Рубой:

*Тоқатам тоқ шуд, ә падарғонам!
Ҳама доно шаваду ман монам.
Ә падарғон, маро ба мактаб бар!
Нашавам мисли күчагардон хар [13].*

СУХАНШИНОЙ, №1. 2021

Ҳамон мазмуне, ки дар рубоии болозикр ифода ёфтааст, айнан дар порчаи шеърии дигар такрор мешавад. Мардум тавассути ин осор меҳоҳад, ки ҷавонону наврасонро аз навиштану хондан ҳушдор намояд ва метавон гуфт, ки ин осори мардумӣ ҷанбаи ахлоқиву тарбиявӣ ва насиҳату маслиҳатдихӣ низ дорад. Дар мисраъҳои охир таъкид шудааст, шахсе, ки хондану навиштанро наметавонад, фаҳмишу дониши ў аз ғову ҳар бадтар аст:

*Ҳат навиштан фазилати ҳунар аст,
Ҳондани ҳат зиёда муътабар аст.
Ҳар ки аз ин ду кор бехабар аст,
Бадтар аз гаву зишттар аз ҳар аст [14].*

Бо вучуди он ки дар як силсила дубайтиву рубоиёти шифоҳӣ сухан перомуни зиштиву дигар ҳусусиятҳои манфии ҳар меравад, аммо дар як рубоии дигар таваҷҷуҳи моро меҳнаткашиву ёрирасон будани он ба ҳуд мекашад. Ин ҳайвони пуртоқат дар шароити душвори кӯҳистон дар ҳочагии мардум хизматгори беминнат буда, имрӯз ҳам ҳамин ҳусусияташро нигоҳ доштааст. Дар ин рубоӣ таҷрибаи санҷидашудаву ба мушоҳидагирифтai ҳалқ дар масъалаи фарзандхонд гирифтани одамон инъикос ёфтааст. Ҳалқ бар он андеша аст, ки фарзанди ҳарида (угай) ҳеч гоҳ ба падару модар хизмат намекунад ва вафодору садоқатманд нест ва гарчанде ки ба гардани вай сад тавқи тилло бандӣ ҳам, ў вафодор буда наметавонад. Дар охирсухан мардум ба ҳулоса омадаааст, ки аз фарзанди ҳаридашуда ё фарзандхоншуда дид, маркаб беҳтар аст, чунки он, ба таъбири мардум, «ёри беминнат» аст. Дар ин рубоӣ меҳнату заҳмати ҳар аз тарафи мардум қадрдонӣ шуда, сазовор дониста мешавад, ки ба гардани он тавқи заррин бибанданд:

*Фарзанди қасон намекунад фарзандӣ,
Сад тавқи тило ба гарданаи барбанӣ.
Як тавқи тило ба гардани ҳар бандӣ,
Ҳам об қашад, ҳам қунад фарзандӣ [15].*

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Ҳазлу мutoиба яке аз мавзӯъҳои густардаи адабиёти форсии тоҷикӣ ва ҳамчунин осори шифоҳӣ мебошад. Дар асарҳои мutoибаву ҳазломез хислату амалиёти манфии қаҳрамон фош карда мешавад. Умуман, мutoибаву мазоҳ ва ҳазлу шӯҳихо дар маркази диққат қарор мегиранд, аммо оҳангҳои танқидиву ифшосозӣ низ дар ин гуна осор нуҳуфтааст. Масалан, дар ин рубойӣ гӯянда ҷавонмард аст ва духтареро мазоҳу масхара мекунад, ки ту ҳоло духтар ҳастиву аммо дар тан куртаи маҳсуси занонаи ширдех дорӣ ва шавҳари ту зишту ифлос аст:

*Духтар-духтар, котаи кулкун¹ дорӣ,
Худ надидаю шуяки чиркин дорӣ.
Ман шуи туро ба думи ҳар мебандам,
Гург омаду ҳар давид, ман меҳандам [16].*

Дар маҷмуъ, чи тавре ки дар аввал ишорат рафт, дар рубоиву дубайтиҳои мардумӣ тасвири «ҳар» дар ҷое ҳамчун ҳайвони меҳнативу заҳматкаш тасвир шуда, дар як қисми онҳо ҷеҳраи зишти он ба инсонҳое, ки дорои хислати паству манғӣ ҳастанд, нисбат дода мешавад.

Дар як силсила зарбулмасалу мақолҳо низ тасвири марқабро мушоҳид мекунем, ки ҳалқ гоҳ маҷозиву гоҳи дигар ҳамон сифату одатҳои аслии ин ҳайвонро нишон додааст.

Образи «Ҳари Исо» дар фарҳангу адабиёти мо дер боз таваҷҷуҳи шуаро ва мардуми одиро ба ҳуд ҷалб кардааст. Ин ҷеҳраи манғӣ яқинан, баъд аз ҳузури Ислом ба фарҳангӣ моявзе ҳамчун тимсоли образҳои манғӣ ворид гардидааст. Ҳари Исо дар байни мардуми тоҷик ҳамчун лақаб ба шахсони ноаҳл ва бетарбият нисбат дода мешавад. Дар байни мардум лақаби «ҳари ъесӣ» ҳам маъмул аст, ки одамон ба фарзандони сусткору ноаҳл ҷунин таъбирро лоиқ медонанд. Мусаллам аст, ки дар ҳар як оила фарзандоне ҳастанд, ки гапнодаро, коргурез, нодону аҳмақ, зишту бетарбият ҳастанд ва ба онҳо аз тарафи дигар аъзоёни оила лақабҳои қабеху мазоҳангез гузошта мешавад.

---

¹ Котаи кулкун- куртаи хоси заноне, ки кӯдаки ширхора доранд. Дар манотики шимоли Тоҷикистон ин навъи куртаро пеш аз Инқилоби Октябр мепӯшидаанд. Агар ин хел куртаро ягон духтари ҷавон пӯшад, боиси мазоҳу масхара қарор мегирифтааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Чунончи, зарбулмасали машхури зеринро халқ барои ин тоифаи одамон офаридааст:

«Хар рафт Маккаву Мадина, боз омад ҳамон хари порина» [17].

Ин зарбулмасал таърихи қадимӣ дорад ва дар осори шоирону адабони гузаштаву ҳозира барои тарғибу ташвиқи одобу ахлоқи ҷавонон ва маҳсусан барои ислоҳи камбудии онҳо гуфта мешавад ва ин асари халқӣ дорои аҳаммияти ахлоқиву тарбиявӣ мебошад. Аз ин рӯ, «муаллими ахлоқ» – Шайх Саъдӣ бо дигаргунии калимаҳо ҳамин мазмунро дар шеър баён намудааст. Дар ҳикояти Саъдӣ низ ноаҳлу беҳастӣ будани писари вазире ба «ҳари Исо» тамсил карда мешавад. Ҳикоят ҷунун аст: «Яке аз вузароро писаре қавдан буд. Пеши яке аз донишмандон фиристод, ки мар инро тарбияте мекун, магар оқил шавад. Муддате таълим кардаш, муассир набуд. Пеши падарааш кас фиристод, ки ин писар оқил намешавад ва наздик аст, ки маро девона кунад.

Чун бувад асли гавҳаре қобил,
Тарбиятро дар ў асар бошад.
Ҳеч саикал нақӯ надонад кард,
Оҳанеро, ки бадгуҳар бошад.
Саг ба дарёи ҳафтгона бишӣ,
Ки чу тар шуд, палидтар бошад.
«Ҳари Исо, گарааш ба Макка баранд,
Чун биёяд, ҳанӯз ҳар бошад» [5, 203].

Аз ин ҳикояти Шайх Саъдӣ бармеояд, ки шоир мазмуни зарбулмасали мазкурро ба маъни манғӣ барои тарбияву ахлоқи ҷавонон истифода бурдааст. Зарбулмасали мазкур имрӯз ҳам дар миёни мардум мавриди истифода қарор дорад.

Санъати маҷоз дар аксари зарбулмасалҳои мардумӣ ҳамчун санъати бадеӣ истифода мешавад, вале худи халқ аз моҳияти ин санъати шеърӣ бархурдор нест. Танҳо одат шудааст, ки халқ маҷозан ҷизро ба ашёи дигар ё қасеро ба ҳайвоне монанд мекунад. Ҷунончи, дар зарбулмасали зер маънои маҷозӣ дида мешавад. Ин асари халқӣ маҷозан ба одамоне гуфта мешавад, ки ба қадри ашёҳо намерасанд ва неъматеро пеши по мезананд ва ё назарбаландӣ мекунанд, ки ин хислати хуби инсонӣ нест:

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

*Хар чӣ донад лаззати қанду набот,
Турбаи каҳ бошаду кунчи работ [17].*

Зоҳиран, дар назари аввал хар ҳайвони дастнигар аст ва хар чиз, ки инсонҳо ба он диҳанд, меҳӯрад ва барои вай, албатта, аз қанду набот алафу ҷав беҳтар аст. Аммо дар ин асари мардумӣ асосан маъни маҷозӣ дар назар дошта мешавад, ки манзур инсони бадфеъл мебошад. Чунин одамон ба қадри қанду набот ва дигар неъматҳои олий намерасанд ва билохира дар зери танқиду сарзаниши ҳалқ қарор мегиранд.

Зарбулмасали дигар бо қаринаҳои зиёд дар байни мардумони минтақаҳои қишвари мо густариш ёфтааст ва барои мисол ду намунаи онро меорем: «*Хар а (аз) хар монад, гӯшаши бур*» [17]. Ё ин ки: «*Хар аз ҳаргала монад, ёлу думаши мерезад*» [6].

Дар ин осори мардумӣ дар назар ҷавоне ё шахсе дошта мешавад, ки вай бадфеълу гапнодаро буда, меҳоҳад ҳамроҳи як гурӯҳи бачаҳои оворагард бо мақсади нопоку номуайян сайргашт қунад. Падару модар меҳоҳанд, ки фарзанди онҳо ба гурӯҳи бачаҳои кӯчагард ҳамроҳ набошад, аммо фарзандоне ҳастанд, ки сухани волидонро гӯш намекунанд ва нописандӣ карда, баромада мераванд. Дар ин маврид мақоли мазкурро истифода мебаранд.

Дар гузашта дар қишвари мо мардум барои аз як деҳа ба деҳаи дигар, аз як минтақа ба минтақаи дигар рафтан имконият надоштанд ва пойи пиёда як рӯзу ду рӯз рафтан кори осон набуд. Бинобар ин розӣ буданд, ки туъмаи гург ҳам бошанд, вале савора бошанд. Аз роҳҳои пурпечутоби дурударози қӯҳистон ба танг омада буданд. Манзур аз ибораи «поям қашол» савора будан аст, яъне савораи асп ё маркаб мебошад: «*Дар даҳони гург бошаму поям қашол*» [6].

Дар ин зарбулмасал як рамзи пӯшидаву муаммоназир ниҳон аст ва хонанда дар нигоҳи аввал мазмуни онро дарк карда наметавонад. Лекин, ҳангоме ки амиқтар андеша қунад, мефаҳмад, ки манзури ҳалқ чист. Бинобар ин ҳам бархе аз осори мардумӣ хонандагонро ба ҷустуҷӯ ва фикру андеша водор месозанд, то ки дарки маъний карда тавонанд.

Бовару шугунҳо дар бораи маркаб дар байни мардум аз замони қадим то имрӯз идома дорад. Ҳалқи тоҷик ҳатто барои

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

рахой аз бархе аз бемориҳо аз шири ҳар истифода мебаранд ва бовардоранд, ки ин модда ба бисёр дардҳо давобахш аст. Халқ дар тӯли таърих борҳо мушоҳидаву таҷриба кардааст, ки воқеан шири ҳар барои қасалии сулфаи саҳт ё «қабутак» манфиатбахш аст. Чунончи, халқ мегӯяд: «*Шири ҳар ба қасалии сулфаи қабутак даво мебахшад*» [6].

Дар омади сухан бояд зикр намоям, ки вакте ҳурдсол будам, дар деҳаи Вени ноҳияи Панҷакент солҳои пеш ҳамин қасалии «сулфаи қабутак» паҳн гардида буд ва бисёр қӯдакон аз ин беморӣ азият мекашиданд. Мо, қӯдакони ҳурдсол, ба ин васила аз ин беморӣ раҳо ёфта будем. Қуҳансолони деҳа борҳо таҷриба карда будаанд, ки ин маҳсул барои бемориҳои гуногун манфиат доштааст.

Боварӣ ба «Ҳари Даҷҷол» дар адабиёт ва фарҳангӣ мо дер боз зуҳур дорад. Ҳари Даҷҷол яке аз тимсолҳои асотирии фолклору адабиёти форсу тоҷик мебошад. Мувоғики боварҳои мардумӣ Даҷҷол гӯё маҳлуки гайриодиву ёвари шайтон будааст. Дар ин ҳусус пажӯҳишгарони мардумшинос А. Афсаҳов ва Д. Раҳимов дар Доғишишномаи фарҳангии мардуми тоҷик (2017) маълумоти муҳим додаанд. Тавре ки дар ин асар зикр гардидааст: «Мувоғики баъзе боварҳо, бояд ҳар як мусулмон дар ҳонааш наск дошта бошад. «Рӯзи охирзамон, ки ҳари Даҷҷол омад, гӯё, наск андаруни кося ҷастуҳез ва бозӣ мекардааст ва ҳуши қас ба ҳамон банд шуда, ҳари Даҷҷол гузашта мерафтааст». Яъне бо ин васила қас ба найранги Даҷҷол намеафтодааст ва дар охири дунё аз динаш берун намешудааст» [2, 521].

Ин боварҳои мардумӣ ҷанбаҳои асотирий ва то андозае ҳурофотӣ низ доранд, зоро ба ин воситаҳо мардум меҳостанд, ки аз балову найрангҳои маҳлуқоти зараррасон раҳо ёбанд.

Бовари мардум ба «ҷашми бад» ҳам зиёд аст ва дар ин ҳусус гуфторҳои мардумӣ дида мешавад. Масалан, дар байни халқ шугуни зер паҳн гардидааст: «*Дар шоҳи дараҳт устуҳони сари ҳарро мегузоранд*» [6].

Ҳикмати ин бовари мардум дар он аст, ки гӯё ба ин восита дар боғ заҳри ҷашм намерасидааст ва ба ин васила меҳоҳанд, ки меваю ҳосилоти онҳо дар амон бошанд. Файр аз ин дар бисёр минтақаҳои дигари кишвар наъли аспро ба назди зинапояи дарвозаву дари ҳонаҳо мегузоранд ва ҳамчунин хори ҷашм ё

испандро дар шохи дараҳтон ва дар назди хонаҳо баста мемонанд, ки ин одатҳои мардумӣ то замони мо ба таври анъана омада расидаанд. Ҳадаф аз ин одатҳои мардумӣ эмин доштани хонадону боғашон аз ҷашми бад мебошад.

Хобгузорӣ ҳолати физиологии майнаи сари инсонҳост, дар фарҳангу адаби мо бовар ба ин падидай асотирӣ бунёди дерин дорад. Дар байни мардуми тоҷик хобгузориву ҳоббинӣ ва таъбیرҷӯйиҳо нисбат ба ҳоби дидаи одамон ҳанӯз ҳам идома дорад. Одамон барои фаҳмидани таъбири ҳобҳо ба назди муаббiron мерафтанд ва таъбиргӯён ҷавоби ҳобҳоро аз рӯйи мазмуну муҳтавои ҳоби дидаи онҳо таъбир мекарданد. Ҳалқ мегӯяд, ки «Хоб пайгоми Ҳақ аст». Ҷолиби диққат аст, ки «хар» бо ин ҳама зиштиву ҳосиятҳои манфиаш дар ҳоб таъбири нек дорад. Асп бо ҳама зебоиву давандагӣ дар таъбироти мардум бад аст. Дидаи асп дар ҳоб таъбири сиёҳиву тобут ва марг аст. Аммо ҳар, ки ҳайвони меҳнатқарину заҳматкаш ва қӯмакрасони одамон аст, дар ҳоб давлат ва бойигарӣ таъбир мешавад. Аз ин сабаб мардум мегӯянд: «Дар ҳоб дидаи ҳар ҳосияти хуб дорад» [6]. Ва ё дар шуғуни дигар: «Ҳарро дар ҳобат бинӣ, ба муродат мерасӣ» [6].

Аз рӯи боврҳои мардумӣ агар дар ҳоб ҳари пушташ луч, яъне беафзор бошад, таъбири хуб дошта, аммо ҳари бордор ё боафзор таъбири бад (марг ё ғам) доштааст. Ин таъбир аз маълумоти баъзе гӯяндагони мардумӣ бармеояд.

Дигар бахши осори шифоҳӣ ривоятҳо мебошанд, ки дар онҳо оид ба ҳар гуна маҳлуқоту ҳайвонот иттилоъ дода мешавад. Ривоятҳо бештар вазифаи иттилоотӣ доранд ва ҳамчунин ҳусусияти тарбиявии ин намуди осори мардумиро ҳам мушоҳида мекунем. Дар бораи маркаб як силсила ривояту нақлҳо дар байни мардуми тоҷик густариш ёфта ва бархе аз онҳо ҷамъоварӣ шуда, дар асарҳои фолклорӣ нашр гардидаанд. Барои мисол ривояти «Ақли ҳар»-ро меорем, ки дар он сухан оид ба қобилияти мушоҳидавии ин ҳайвони заҳматкаш меравад. Шояд муқтазои табиат бошад, ки баъзе аз ҳарҳо одати хуб доранд. Мо борҳо мушоҳида кардаем, ки баъзе ҳарҳо агар ба ягон роҳи ноҳамвор рафта афтида бошанд, бори дигар ҳангоми гузаштан аз он роҳ боэҳтиёт ҳаракат мекунанд. Чунин далелҳо зиёданд, ки

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

одамон борхо аз фаросату одати ин ҳайвон дар шигифт мондаанд. Чунончи, ривояти зер иттилоъ медиҳад:

Подшоҳе будааст. Умраши ба охир мерасид. Рӯзе ба фарзандонаш гуфтааст: «Замоне дар як чо давлатам – зару тиллоро пинҳон карда, ҷояширо гум намудам». Як каси доно будааст, ўпурсидааст: «Онро бо чӣ бор карда бурдед?» Гуфтааст, ки бо ҳар бурда будам. Гуфтааст: «Ҳамон харро ёфта, бораши кунеду вайро ба он тараф баред».

Ҳамон харро ёфта, онро бор карда, пеш андохта ба ҳамон тараф мераванд. Ҳар рафта, дар ҷое меистад. Он ҷоро кофта мебинанд, ки дар ҳақиқат тиллову нуқра ҳамон чо будааст. Барои ҳамин мегӯянд, ки «Ақли ҳару зўрии мӯрча якест» [4, 281].

Ҳикмати ин осори мардумӣ дар он аст, ки ҳар ҳайвони дорои қобилияти мушоҳидавӣ буда, аз рӯи одат бисёр амалиёти гайричашмдоштро қодир мебошад. Дар охири ривоят ҳалқ бо зарбулмасали ҳикматнокаш сухани худро ҷамъбаст менамояд, ки мардум ба «ақли ҳару зўрии мӯрча» қоил шудаанд. Ҳамин чо бояд тазаккур дод, ки ҳар дорои ақлу шуур нест, аммо аз рӯи одат ва муқтазои табиат бâъзе амалҳои хуби таачҷубоварро анҷом медиҳад, ки ҳалқ аз ин сабаб унвони ривоятре «ҳари боақл» гузаштааст.

Вобаста ба ин масъала устод Садриддин Айнӣ низ дар асари хотиравиаш «Ёддоштҳо» маълумоти хубе медиҳад, ки барои намуна порчае аз онро зикр менамоем. «...Чун мо аз Ялангӣ ном манзил, ки байни Вобканду шаҳри Бухорост, гузаштем, ҳар ба канори роҳ баромада, дар зери як дарахти бед истод. Падар харро бо ҷӯбзании бисёр аз он чо ҳаракат дода ба роҳ даровард ва ба ман гуфт: – Соли гузашта баҳорон вақте ки ба шаҳр мерафтам, ба сари бозори Ялангӣ нафаромада ба зери ҳамин дарахти бед фаромада худ нон хӯрдаву харро дам дода будам. Аз миёна як сол гузашта бошад ҳам, ҳар ҳанӯз он воқеаро аз ёд набаровардааст ва меҳоҳад, ки боз дар ҳамон чо вайро дам дихам. Бинобар ин аз он чо гузаштан наҳост. Падар баъд аз дақиқае хомӯш мондан боз ба гап даромад: - Ҳар аз одаме, ки чизҳои дидаву шунидашро аз ёд мебарорад, беҳтар аст. Диққат кун, ки ҳеч чизро аз ёд фаромӯш нақунӣ! Падарам бо ин таълими дар боло нақл кардашудаи худро бо як мисоли содаи авомона таъкид ва зернишон карда буд» [1, 34-36].

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Аз ин маълумоти устод Айнӣ ҳам одати хуби хар бармеояд ва таъкид мешавад ва ҳам ҷанбаи ахлоқии суханони падари ў ба фарзандаш барои ҳушӯриву зирақӣ зоҳир мегардад. Зоро дар охирсухан нависандаги ишорат менамояд, ки ин андешаҳо бунёди содалавҳонаи мардумӣ доранд ва ин мушоҳидаи як тан аз инсонҳои деҳотнишини кӯҳистони тоҷикро нишон медиҳад.

Хулоса, фарҳанг ва адабиёти мардуми тоҷик ҳусусият, анъана, одат ва унсурҳои хоси худро дорад ва бо дигаргуниҳои анъанавию одатҳо ва ойинҳои муҳталиф аз фарҳангӣ дигар кишварҳои ҷаҳон фарқ мекунад. Дар бораи аксари ҳайвоноту парандагон, ҳашароту растаниҳо ва дигар мавҷудот дар осори шифоҳӣ андешаву эътиқод ва фарзияҳо гуфта шудаанд. Бахусус, дар бораи таърифи тасвири марказӣ қариб дар ҳамаи жанрҳои фолклорӣ маълумот дода мешавад. Алқисса, вожаи «ҳар» дар ҷомеаи имрӯзаи мо бо тобиши маънӣ ва корбурд дар байни ҷавонон қалимаи серистеъмол низ гардидааст. Чи тавре ки аз мушоҳидаҳо бармеояд, агар ҷавонон ягон ҳуҷтари зеборо бубинанд, ҷунин суханҳоро вирди забон меоранд, ки «ин ҳуҷтар ҳарай» ё баръакс, дар байни ҳуҷтарҳо ҳам маъмул шуда, ки мегӯянд: «ҳаршай», «ҳайвонай» ва гайра. Манзур аз вожаи «ҳар» дар ин маврид сифатан ва ҳосиятан мусбат аст, ҷунки ғӯянда мухотабро ҷафу таъриф кардидааст. Барои мисол як намуна меорем, ки ҷавоне ба дӯстдоштааш мегӯяд: «*Ма барин домоди ҳара очат дига намеёва*» [18]. Ин тарик гуфтторҳо дар фарҳангӣ мояд, махсусан дар байни ҳалқ, падидай замони мусир аст ва густариши ин вожагони мардумӣ асосан дар шаҳри Душанбе ва атрофи он ва баъзе аз шаҳру ноҳияҳои дигари кишвар маъмул гардидааст. Аммо дар бархе аз ноҳияву деҳот истифодай ин тарик қалимаҳо маъмул нест. Аз иттилои аксари матнҳои шифоҳӣ бармеояд, ки ҳанӯз ҳам назари мардуми мо нисбат ба ҳайвони заҳматкашу кӯмакрасони ҳалқ – ҳар манғӣ аст. Дар ин ҳусус мантиқан бояд фикр кард ва пешниҳоди мо ин аст, ки аз рӯи адолат ва раҳму шафқат ба ҳар ҷонвар ғамхорӣ намудан лозим аст.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо. Қисми якум. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – 554 сах.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

2. Афсаҳов А., Раҳимов Д. Хари Даҷҷол / А. Афсаҳов ва Д. Раҳимов // Доғишнома. Ҷ. 2. – Душанбе: СИЭМТ, 2017. – 521 саҳ.
3. Рустам Қодир. Рӯдакӣ, фаромӯшӣ, Чингизхон ва хар / Қодири Рустам. – Алматӣ: Дайк-Пресс, 2003. – 218 саҳ.
4. Фолклори Помир. Ҷилди 2 (асотир, ривоят ва нақлҳо). Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзехот Нисормамад Шакармамадов. – Душанбе: Империал-групп, 2005. – 431 саҳ.
5. Шерозӣ Саъдӣ. Куллиёт: иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди 3. / Саъдии Шерозӣ. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: «Адиб», 1990. – 368 саҳ.

Рӯйхати гӯяндагон ва феҳрасти Фонди фолклор

6. Бойгонии муаллиф: 1. Фатхулоев С. фолклоршинос, сокини шаҳри Душанбе, 84-сола. 2. Гӯяндаи баъзе мақолу зарбулмасалҳо Иброҳимова Ҷонбиӣ, 65-сола, сокини деҳаи Вени ноҳияи Панҷакент.
7. ФФ3: 4357, 1Тз3 Ҳисор, қишлоқи Ҳафттаҳта. 1958. Раҳматов Ҳ. Гӯянда Каримова Раҳима, 31-сола.
8. ФФ3: 4047, 3 Тз4 қ, Варзоби Қалъа. 1959. Истроилова Т. Гӯянда: Давлатова Фазилат, 70-сола.
9. ФФ6: 2427, 1 Тн 10. Ишкошим, 1963. Р. Ширинова. Гӯянда: Сайдбеков Абдулло, 44-сола, маълумоташ олий, директори мактаби миёна.
- 10.ФФ2: 1760,3 КЛБ. Чармгарон 1959, Раҳматов Ҳ, гӯянда: Каримова Ҷаҳоноро, 75-сола.
- 11.ФФ3: 4223, 4 Тз4 Варзоб, 1959. Раҳматов Ҳ., Истроилова Т. Гӯянда: Мирзоева Одинамо.
- 12.ФФ8: 7244,1 ТВ5. Маҷтоҳи Нав. Оббурдон-1965. Неъматов. Гӯянда: Мираков Боқӣ, 54-сола, биргадир.
13. ФФ4: 3620,1 СМР. Кӯчаи Когон 31 / Оби Машҳад /. Шермуҳаммадов Б. гӯянда: Шамсиева Мақсад, 45-сола, ҷаласавод.
14. ФФ4: 4442,1 СМР. Гузари Оби Машҳад. 1956. Ш. Баҳром. Гӯянда: Олимова Додар, 54-сола.
15. ФФ2: 8405,4 ДШБ. 1962, аз лента. Муродов Ф ва Неъматов Т. Гӯянда: Замиров Талбӣ, 1913. қишлоқи Даҷти Шӯрои Сари Ҳосор. Гӯрӯғлисаро.
16. ФФ11: 8826, 2 СМР. 1955, Шермуҳаммадов Б. гӯянда: М. Иматшоев. Аз худаш, зодгоҳаш Помир.
17. ФБ2: 9462 6,7 ПНЧ, 1970. Б. Тилавов, гӯянда: Зайнiddинов К, хизматчӣ.
18. Фейсбуқ (сомонаи интернетӣ). Гӯянда: Азизҷон Бобоҷонов. Навиштагиранд: Ф. Исмоилов. 22 апрели соли 2019.

ТАСВИРИ ЯК ҲАЙВОНИ ЗАҲМАТҚАРИН ДАР НАМУНАҲОИ ОСОРИ ШИФОҲӢ

Дар ин мақола саъӣ шуд, ки андар назари мардум перомуни ҳайвони меҳнаткашу ёрирасони одамон – ҳар изҳори андеша шавад. Тавре ки маълум аст, дар кишвари мо мардум дар аксари манотиқ ниёз ба кору ёрирасонии ин ҳайвони заҳматкаши доранд. Аммо дар бештари маврид дар осори шифоҳӣ тасвири ҳар манғӣ арзёбӣ мешавад ва дар бархе аз намунаҳои эҷодиёти мардумӣ ин ҳайвон неку меҳнаткаш бозтоб шудааст. Мо кӯшиши намудем, ки аз намунаҳои осори шифоҳӣ ба мисли рубоиву дубайтиҳо, зарбулмасалу мақолҳо, нақлу ривоят ва латифаҳо ва ҳам бовару шугунҳоро, ки дар онҳо доир ба ҳар ва хосияту одатҳои он сухан рафтааст, ибрози андеша намоем. Ҳамчунин барои исботи афкор аз осори шоирону нависандагон ҷо – ҷо иқтибос оварда шуд, ки тимсоли ин ҳайвон дар осори ҳаттӣ низ зикр ёфтааст. Дар ин замина метавон гуфт, ки омӯзишу баррасӣ ва арҷ гузоштан ба меҳнату хосиятҳои ҳар гуна ҷонвар муҳим аст, зеро ҳаёти инсонҳо ба кори ҷунни ҷонварон марбут мебошад.

Вожаҳои қалидӣ: Осори шифоҳӣ, тасвири ҳар, меҳнаткаш, рубоиву дубайтиӣ, ривоят, бовар, иқтибос, фарҳанг, адабиёт, таъбири хоб, меҳнат.

ОТРАЖЕНИЕ ОСЛА, КАК ТРУДЯЩЕГОСЯ ЖИВОТНОГО В УСТНОМ НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

В данной статье люди призываются задуматься о трудолюбивом и полезном животном. Как известно, людям в нашей стране во многих регионах нужна помощь этого труженика - животного. Однако, в большинстве случаев образ осла в устной традиции представляется негативным, а в некоторых образцах народного творчества это добroe и трудолюбивое животное находит свое положительное отражение. Мы постарались показать примеры из народных рубаи и дубейти, пословиц, поговорок и анекдотов, где осёл изображён и позитивно и негативно. В подтверждение своей точки зрения нами цитировались также цитаты из произведений писателей. В этом контексте, можно отметить, что изучение, рассмотрение и оценка труда и качеств любого животного важны, потому что человеческая жизнь во многом зависит от труда таких животных.

Ключевые слова: устное творчество, образ осла, труженик, рубаи, вера, заимствование, культура, литература, толкование сна, труд.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

THE DESCRIPTION OF A HARD-WORKING ANIMAL IN FOLKLORE SAMPLES

In this article, the author states that, donkey is as a hard-working and helpful animal of the people. As it is known, in Tajikistan a lot of people need help and work from this diligent animal. However, in most cases the image of donkey is considered to be negative in the oral tradition and in some examples of folklore. Donkey is viewed as kind and hard-working animal. We have tried to bring the examples of folklore such as rubai, proverbs, sayings and anecdotes, as well as beliefs and rumors about donkeys, their features and habits. The aim is also, to prove the point, which are quoted, and the some samples about this animal is mentioned in the written works, too. In this context it can be said that the study, consideration and appreciation of the labor and qualities of any animal are important, because human life depends on the work of such animals.

Keywords: Folklore, donkeys image, labor, quatrain, legend, credible, extract, culture, literature, interpretation, labor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фариудун Исмоилов - ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; тел.: (+992) 93 402 62 44.

Сведения об авторе: Фариудун Исмоилов - научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ; тел.: (+992) 93 402 62 44.

About the author: Faridun Ismoilov – is senior researcher of the Rudaki Institute of Language and Literature, of the Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (+992) 93 402 62 44.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла маҷолаю тақризҳо ва аҳбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, маҷолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи маҷола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар маҷолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрарии мавзӯъ ва ҳадафу маҷсади таҳқиқро бо истидоли илмӣ асоснок карда, хуносаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи маҷолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 сахифа беш бошад.

Матни маҷола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯяи коғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар сахифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Маҷола дар компьютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар алломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

4. Ҳадди ниҳои дастнавис:

- мақола – 16 сахифа, фишурдаи мақола - 1 сахифа;
- ахбор - 8 сахифа, натиҷаи он - 0,5 сахифа;
- тақриз - 4 сахифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 сахифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири сахифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои ҳориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, төъдоди умумии сахифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ – Салинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар доҳили матн истинод ба манбаъ дар доҳили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи сахифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

СУХАНШИНОСӢ, №1. 2021

Дастнавис бояд бодиқкат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ қунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳӯҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суҳаншиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз наъ ба қайд гирифта шудааст.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

---

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айнӣ С. Куллиёт. Ч. 1. / С. Айнӣ – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

4. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7.Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

СУХАНШИНОСЙ, №1. 2021

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи точик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan

**№ 1.
2021**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-11-70; E-mail: iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik” 77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan , the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November , 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч-97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the NAST)
B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)
N. Salimi (Academician of the NAST)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the NAST)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)
S. Rahmatullozoda (corres. mem. of the NAST)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyон (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardoni (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khurshed (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)
Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard (France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh (India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi Mehrdad (Afghanistan), Alexander Heyser (Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri Sadieva (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2021

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.

Ба матбаа супорида шуд ____

Барои нашр имзо шуд ____

Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.

Адади нашр 500 нусха. Супориши №____.

*Муассисаи нашрияии «Дониш»-и АИ ҴТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*